

Sultan Murad ve
ALİ SUAVİ OLAYI
Süleyman Kâni İrtem

Süleyman Kâni İRTEM

Sultan Murad ve
ALİ SUAVİ OLAYI

Sarıklı İhtilâlcinin
Çırağan Baskını

Yayına Hazırlayan
Osman Selim KOCAHANOĞLU

15 - Sultan Murad'ın delilikleri, Nisbetiye Köşkü daveti ve Abdülaziz'in metrukata meselesi...	58
16 - <i>Sultan Murad'ın cinneti artık gizlenemeyecek bir hale geliyor...</i>	67
17 - Sultan Murad'ın son selâmlığı ve sokaklara yapıştırılan beyannameler...	71
18 - <i>Saltanat kapısı yavaş yavaş Abdülhamid için aralanıyor...</i>	75
19 - Abdülhamid, Midhat Paşa'ya gizlice teminat senedi verdi mi?..	78
20 - <i>Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya verdiği «tahttan feragat» belgesi...</i>	82
21 - Midhat Paşa'nın cumhuriyetçiliği üzerine bir tartışma...	84
22 - <i>Sadrızam Rüştü Paşa meseleyi Midhat Paşa'ya havale ediyor...</i>	87
23 - Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'nda yapılan cülûs merasimi...	91
24 - <i>93 günlük bir saltanatın sonu...</i>	93

İkinci Bölüm

ÇIRAĞAN SARAYINDA 28 senelik mahpusiyet

1 - Sultan Murad'ın Çırağan Sarayı'ndaki 28 yıllık mahpus hayatı...	101
2 - <i>Bir mülke iki padişah olur mu?...</i>	107
3 - Abdülhamid'in Çırağan Sarayı'nı sıkı bir çember içine aldırması...	110
4 - <i>Sultan Murad'ın dokuz ay sonra iyileşmeye başlaması...</i>	115
5 - Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe hanımın anlattıkları...	119
6 - <i>Sultan Murad'ın son günleri, ölümü ve cenaze merasimi...</i>	129
7 - Sultan Murad'ın kızları nasıl evlendirildiler, nasıl boşandılar?...	134

Üçüncü Bölüm

**ALİ SUAVİ OLAYI VE
Kanlı Çırağan Baskını**

1 - Sarıklı ihtilâlcı Ali Suavi kimdir?..	139
2 - <i>Paris'te üç Jön-Türk ve Osmanlı millî marşı...</i>	143
3 - Türk düşmanlığının Avrupa'daki zehiri: Hristiyanlık ve haçlı zihniyeti...	147
4 - <i>İngiltere'de Türk dostluğu için Bayrak açan siyasetçi: David Urquhart...</i>	152
5 - İngiltere'de Gladston'un Türk düşmanlığı ve başka bir Avrupa ittifakı doğurması...	155
6 - <i>Urquhart'ın Abdülâziz'e gönderdiği mektup neden takdim edilemedi?..</i>	158
7 - Ali Suavi'nin Galatasaray müdürlüğü ve azledilmesi...	161
8 - <i>Ali Suavi'nin Sultan Murad'ı tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı'nı basması...</i>	163
9 - Kanlı Çırağan baskını, Hasan Paşa ve denize dökülen cesetler...	166
10 - <i>Ali Suavi Vak'asından sonra Abdülhamid, vükelâ heyetini darmadağın etti...</i>	169
11 - Çırağan Vak'ası Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'yı ön plana çıkardı...	172
12 - <i>Nefesi keskin Şeyh Abdülgafur, sarayda Cinci Hoca'nın yerini almıştı...</i>	174
13 - Skalyeri Olayı: Sultan Murad taraftarlarının ikinci bir teşebbüsü...	178
14 - <i>Sultan Murad'ın 28 senelik mahbusiyet hayatından bir sahne...</i>	181
15 - Çırağan Sarayı'na su yollarından nasıl gidilirdi?..	185
16 - <i>Sultan Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak isteyenler nasıl yakalandılar?..</i>	188
17 - Divan-ı Harp mahkemesinin kararı ve tartışmalı rivayetler...	191

---

18 - <i>Skalyeri ve Nakşifent Kalfa'nın gizlice Atina'ya kaçmaları...</i>	194
19 - Abdülhamid şimdi de «feragat» vesikasının peşine düşüyor...	198
20 - <i>Çırağan vak'ası ve Skalyeri'nin saklı evrakına ait rivayetler...</i>	203
21 - Ali Suavi'nin Çırağan Baskını üzerine son değerlendirme...	207
NOTLAR	213

Sultan Murad ve
ALİ SUAVİ OLAYI

Sarıklı İhtilâlcinin
Çırağan Baskını

Birinci Bölüm

**SULTAN MURAD'IN
93 günlük saltanatı**

1 - Süleyman Paşa Şehzade Murad'a cülûs müjdesini nasıl verdi?...

Murad Efendi'nin kapısı açılmıyor...

Hüseyin Avni Paşa yaptığı ihtilâl planında zerre kadar güçlüğü ve muhalefete uğramadı. Süleyman Paşa'yı maiyetine zabitler alarak veliaht dairesine girmeğe ve Murad Efendi'yi getirmeğe memur etti. Kendisi araba ile saray haricinde kaldı.

Murad Efendi dairesinin - *ki tavâşilerin [hadım ağası] ve sair hademe dairelerinin bir köşesinde ve sağ tarafta, sahilde idi* - Beşiktaş ciheti daha evvelce Harbiye Mektebi şakirtlerle (talebeler) tutulmuştu. Bu sırada hafif bir yağmur yağmağa başladı.

Sarayın dış kapısı kapalı bulunsa idi, içeriye girmek hayli tekel-lüfata muhtaç olacak, belki bir büyük dağdağayı intaç edecekti. Fakat muhabereye vasıta olan yüzbaşı Necip Efendi o gece nöbetçi bulunan kapıcının veliahdın meclûbu olduğunu haber vermişti.

Süleyman Paşa yanına iki bölük asker ve beş altı zabıt aldı. Dış kapıya gelince burasını aralık buldu. İş evvelden mürettep olması ile veliaht dairesinden bazıları salât-ı fecri eda için Beşiktaş camiine gitmek üzere bu kapıyı erkence açmışlardı. Müşkülâtsiz içeriye girdi. Bölüğün birini sağa öbürünü sola ayırarak kapıların önüne koydu. Dışarı çıkmak isteyenlerin vurulmasını emretti:

Teşebbüsten haberdar olmıyan kapıcılar bu hallerden donup kalmış idiler. Hiç birisi seslerini çıkaramadılar ve yerlerinden kıpırdamadılar. Bunların ve etraftaki tüfekçilerin silâhları ellerinden alındı. Süleyman Paşa zabitlerle Sultan Murad dairesinin önüne geldi. Murad Efendinin adamlarından bir kaç kişi ile bir kaç Hadımağası göründü.

Süleyman Paşa bunlara:

– Kapıyı açın! Efendi hazretlerini görmek isterim!

Dedi. Bunlar tereddüt ve telaş gösterdiler. Kapıyı açmak için uğraşır gibi oluyorlar, fakat vakit geçirmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Süleyman Paşa hiddetlendi:

– Çabuk olunuz! Efendimize haber veriniz; dışarı teşrif etsinler! diye bağırdı.

Fakat kapı bir türlü açılmıyordu; nihayet omuzlanmak lâzım geldi. Sultan Murad dairesince Abdülâziz'in veraseti usulünü değiştirme arzuları malûm idi. Teşebbüsten hiç haberleri olmıyan kadınlar harem kapısının zorlanıp bir takım zabitlerin içeriye hücum ettiklerini anlayınca verasette tebeddülü emri vaki haline getirmek için Abdülâziz tarafından veliahta bir suikast tertip edilmek istenildiği zehabına düştüler.

Süleyman Paşa gözlerini uğuşturarak alık alık etrafına bakınmakta olan bir kaç haremağasına:

– Şehzade hazretlerine söyleyiniz; kendilerine gayet mühim maruzatım var. Beni derhal huzurlarına kabul buyursunlar!

Dedi. Haremağaları içeriye kaçtılar. Az sonra yukarıda kadın bağışmaları, ağlaşmaları duyuldu. Gelen giden yoktu. Zabitlerden bazıları hemen yukarı çıkılmasını istediler. Süleyman Paşa biraz daha beklenilmesini münasip gördü. Fakat nihayet yukarıya çıkmağa mecbur kaldı. Bu sırada harem ağalarından bir ikisi gelerek şehzadenin çıkmak istemediğini söylediler. Süleyman Paşa bunlara da:

– İş mühimdir! Tehir kabul etmez. Müjdem vardır. Korkmasınlar. Buradakiler sadık bendeleridir. Kendileri çıkmazlarsa bendelerini içeriye kabul buyursunlar. Behemehal kendilerini görmeliyim, diye ısrar etti.

Silah bırakmak namusa dokunur...

Süleyman Paşa Taşkısla'da kılıç kayışını değiştirmiş, bir binbaşı kayışı takmış idi. Kendisini görenler şahsan tanımadıkları ve üstünde liva olduğuna dair bir alâmet te görmedikleri için Murad Efendiye «bir binbaşı sizi istiyor!»

Demişlerdi, Murad Efendi de:

– İçeri gelsin, bakayım, göreyim; kimdir. Anın üzerine çıkayım!
Cevabını vermesi ile Süleyman Paşa'ya:

– Efendimiz sizi görmeyince çıkmıyacak, buyurun içeri!

Dediler. Süleyman Paşa içeriye girerken Murad Efendi hizmetin-
de bulunanlar:

– Efendi hazretleri korkar, diyerek elinde tutmakta olduğu rovel-
veri bırakmasını teklif ettiler. Süleyman Paşa:

– Başbozığa «silâh teslimi askerlik namusuna dokunur» diyerek
rovelverini kapıda duran yüzbaşı Necip Efendiye teslim etti. Sonra ka-
pıdan içeriye girdi.

Sultan Murad Süleyman Paşanın gelip kendisini saat dokuzda ala-
cağını biliyordu. Fakat bir taraftan kadınların çığlıkları, diğer taraftan
böyle bir binbaşının elinde rovelverle gelip kendisini görmek istediğinin
haber verilmesi, zaten heyecan halinde bulunan şehzadede teşebbüsün
kendi aleyhinde bir hareket olduğu kuruntusunu uyandırmıştı.

Süleyman Paşa merdiven üstünde şalon gibi bir yerde durmakta
olan Murad Efendi'nin huzuruna girdi. Murad Efendinin validesi oğlu-
nun arkasında başı örtülü durmakta idi. Sultan Murad'ın lâlası Süley-
man ağa da burada idi. Süleyman Ağa Murad Efendinin oğlu Salâhad-
din Efendinin harbiye mektebine devamı sırasında Süleyman Paşayı bir
kaç defa görmüştü. Süleyman Paşa içeriye girince:

– Bu Süleyman Paşadır! Dedi, Valide Sultan:

– Oğlumu nereye götüreceksiniz?

Sualini irad etti. Süleyman Paşa şehzadenin yanına yaklaşarak
Abdülâziz'in millet ve vükelâ tarafından hal'ine ve kendisinin iclâsına
karar verildiğini kısaca teyit ve temin etti; hulûsu sadakatle tebşiratta
bulundu. Bu esnada diğer odalardaki kadınlar bağrıışmakta devam edi-
yorlardı. Kapının ötesinde ve yakında bulunan birisi hem:

– Bunlar haindendirler, inanma. Seni dışarı çıkarıp ihanet ede-
ceklerdir.

Diyor, hem ağlıyordu. Süleyman Paşa kapıya yanaştı, emniyeti
celbedecek sözler söyledi. Sesler kesildi. Sultan Murad durgun bir hal-

de kalmıştı; bir söz söylemiyordu. Süleyman Paşa Sultan Murad'a bir temenna ederek:

– Buyurun, teşrifinize muntazırız! Asker sizi bekliyor!

Dedi. Sultan Murad hâlâ cüret edemiyordu. Süleyman Paşa bütün talâkatı ile teminatını tekrar etti ve:

– Millet tarafından saltanat tahtına davete geldim! buyurunuz, gidelim!

Demesi ile artık kalbine emniyet gelen Sultan Murad da dışarı çıkmağa muvafakat eyledi. Bu dakikada Valide Sultan şefkat galeyanı ile:

– Yavrum! Muradım diye oğlunu kucakladı. Süleyman Paşa gene:

– Korkmayın! Bir şey yoktur! Bugünden itibaren padişahımızdır! diyerek şehzadenin koltuğuna girdi. Merdivenden aşağı indirdi.

Kapıdan çıkarken Süleyman Paşa önde, Sultan Murad arkada gidiyorlardı. Diğer zabıtlar arkadan takip ediyorlardı. Etrafa dikilmiş nöbetçilerle saray kapısında dizilmiş askerler Süleyman Paşa'dan evvelce aldıkları talimat üzerine Sultan Murad'a selâm durdular. Sultan Murad bir söz söylemiyor, telâşlı telâşlı yürüyordu.

Asker tarafından kuşatılmış olarak kapıdan çıktı. Dış kapı haricinde bulunan bölükle harbiye talebeleri de Sultan Murad'ı selâmladılar.

Süleyman Paşa da seğirterek kılıç çekti; askerin başında durup selâmladı. Hüseyin Avni Paşa evvelâ arabası ile sarayın Paşa dairesi tarafından geçmek fikriyle hareket etmiş iken Murad Efendi dairesine bu taraftan araba ile gidilecek yol olmadığı kendisine ihtar edilmesi üzerine bu şaşkınlığından fena bir netice hâsıl olmadan Efendi dairesine doğru yol değiştirmişti.

Sarayın önündeki meydanlıkta araba içinde beklerken kendisine Sultan Murad'ın gelmekte olduğu haber verildi. Sultan Murad dış kapıdan yirmi, otuz adım kadar açıldıktan ve Dolmabahçe karakoluna müteveccihen yaklaştıktan sonra Serasker Hüseyin Avni Paşa faytonu ile görüldü. Sultan Murad'ı görür, görmez arabasını durdurdu ve arabadan inmiyerek.

– Buyurun! deyip arabaya aldı.

Hüseyin Avni Paşa Sultan Murad'ı görünce teeddüben arabadan inmek lâzım iken ya kibir ve azametinden, ya korku ve telâşından inmedi.

2 - Sultan Murad saltanat yolunda...

Murad Efendi'nin tecahülü...

Sultan Murad Süleyman Paşa'nın içeride, Efendi Hazretlerini isterim! demesi üzerine biraderi Abdülhamid Efendiye:

«Birader! Beni götürüyorlar! Lâkin nasıl ve ne için gittiğimi bilmiyorum! Evlâd ü âyalim evvel Allah'a, saniyen sana emanet!»

Diye bir tezkere yazmış, göndermişti. Hamid Efendi işin hakikatine vakıf olmamakla korku ve dehşet içinde kalarak kendisi de suikaste uğrıyacak zehabile nefsinin muhafaza için silâhlar hazırlamış, cülûs topları atılıncıya kadar iki saat böyle korkunç bir intizar içinde kalmıştır.

Sultan Murad'ın bu tecahülü, onun da Vükelâ gibi kendisine bir kaçamak bulmak niyetile olduğuna, eğer iş aksine dönerse, «geldiler, beni saraydan zorla çıkardılar, biraderime de tezkere yazarak çoluğumu, çocuğumu ona emanet ettim!» diyebilerek zimmetini tebriye etmek mütalâasına mebni bulunduğuna şüphe edilemez.

Hüseyin Avni Paşa saray etrafının dikkatlice muhafazasını Süleyman Paşa'ya tembih ettikten sonra Sultan Murad ile birlikte hareket etti.

Abdülâziz sarayında zahiren hiç bir hareket görünmüyordu. Fakat Sultan Murad dairesi halkının öteye, beriye koşuşmaları Abdülâziz dairesine de ortada bir şey cereyan ettiğini hissettirdi. Hademe ve tavaşi kâmilen uyandı. Dışarıdaki gürültülerin ne olduğunu anlamak için pencerelerden bakanlar oldu. Bunlar sarayın askerle ihata edilmiş olduğunu, sonra Sultan Murad'ın çıkarıldığını gördüler. Fakat hal' gibi bir hale katiyen ihtimal vermediklerinden aralarında:

– Murad Efendi bir hainlik etmiştir. Efendimiz asker gönderip kendisini aldırdı. Hapis ve nefy, belki katlederek cezasını verecektir! yolunda sözlerle hasbıhal eylemekten başka bir şey yapmıyorlardı.

Tecessüste ileri gitmeyenler gene bir talebe-i ulûm kıyamına ihtimal vererek, askerinin sarayı muhafaza için getirildiğine zahip olmuşlar-

dı. Suizanna düşenler korkularından seslerini çıkaramamış, oldukları yerde kapanıp kalmışlardı. Nihayet keyfiyet o gece nöbetçi mabeynci Fahri Beye haber verildi. Fahri Bey camlı köşkün kapısını açtırıp aske-re baktı; ne yapacağını şaşırıldı.

Evvelâ, İstanbul'da bir karışıklık var da asker sarayı muhafazaya gelmiş, zannetti. Sonra dikkat etti. Asker sarayı muhafaza fikrile gelmiş olsa yüzleri saraya dönmüş değil, hariçten vaki olacak taarruz için so-kağa karşı olmak lâzım geleceğini taakkul ederek bu hareketin saray aleyhinde olacağına hükmeyletti. Fakat Abdülâziz'in tehevürünü üs-tüne celbetmemek için hali ihbara cüret edemedi. (1)

Harem tarafında da hiç kimse saray etrafındaki tertibattan ve ce-reyan eden hallerden haberdar olamadı. Gaflet uykusunda yatan padi-şahı bir uyandıran çıkmadı.

Sultan Murad arabaya alınca Hüseyin Avni Paşa ağalarından Ha-fız Ağa Sultan Murad'a bir rovelver takdim etti; Sultan Murad'da aldı.

Hüseyin Avni Paşa Sultan Murad'a:

– Eğer efendim, vücudu mesudunuza maazallah bir zarar irişmek ihtimali hasıl olur ise iptida kulunuzu itlâf buyurun! diye teminat verdi.

Türkçe bilmez askerler...

Araba Dolmabahçe karakoluna gelince Redif Paşa çıkarak istik-bal etti. Araba durduruldu. Redif Paşa etek öptükten sonra gene hare-ke-t etti. Fakat Dolmabahçe kordonundan dışarıya çıkılacağı sırada as-ker süngüye davranarak:

– Yasaktır!

Nidasile süngüleri araba hayvanlarının göğüslerine dayadılar! Beşinci ordu efradından olup Türkçe bilmiyen bu askerlere Hüseyin Avni Paşa meram anlatamadı.

Süleyman Paşa serasker paşanın arkasından Namık Paşa mahdu-mu sol kolağası Ali Beyi göndermişti. Arabanın yanında yürümekte olan Ali Bey Arapçaya vakıf olmakla bunlara Sultan Murad ile seras-ker paşayı anlattı. Yol açıldı. Fakat bu anda Sultan Murad ürktü. Hüse-yin Avni Paşa'ya:

– Bunlar sizi niçin bilmiyorlar!

Diye sordu. O da:

– Yeni gelmiş bir taburdur. Mâzurdurlar!

Dedi. Araba Dolmabahçe camii avlusuna geldi. Deniz kenarında arabadan inildi. Sultan Murad ve Hüseyin Avni Paşa evvelâ orada hazır bulunan üç çifte bir kayığa bindiler. Hüseyin Avni Paşa'nın derakap kayığa girmemesinden Sultan Murad tevehhüme düştü. O da hemen karaya atladı. Sonra ikisi birlikte kayığa bindiler. Hüseyin Avni Paşa kayıkçılara zırhlı gemiye gitmek talimatını verdi. Sultan Murad bundan büsbütün vesveselendi:

– Ne için gemiye gideceğiz? Ne için gideceğiz?

Diye sualleri tekrar etti. Serasker:

– Bahriye Nazırı Ahmet Paşa kulları o gemidedir. Sarayı lâyıkile abluka ettirmesini tembih niyetile söyledim!

Dedi. Sultan Murad:

– Çeksinler! Kayık durmasın! Kürekleri kuvvetli çeksinler! Gidelim!

Emrini verdi. Biraz açıldıktan sonra seraskerin beş çiftesine tesadüf ederek aktarma ettiler. Yağmur ziyadece yağmakta, hava da şiddetli esmekte idi. Salıpazarı önünde devre memur küçük bir tersane vapuru görüldü. Buna geçildi ve bununla Sirkeci iskelesine yanaşıldı.

Hüseyin Avni Paşa Namık Paşazade Ali Bey ile Süleyman Paşa'ya: «Sultan Murad'ın sıhhat ve selâmetle İstanbul'a çıktığını yeni Valide Sultana gitsin, tebşir eylesin!» diye haber gönderdi.

İlk biat topu karakol gemisinden...

Sonra Sirkeci'de tesadüf eyledikleri bir arabaya binerek serasker kapısına gittiler. Sultan Murad daire-i askeriyeye girince sadrazam, şeyhülislâm, Midhat Paşa iztıraptan kurtuldular. Kendilerini bermurat olmuş görerek nişat ve inbisat ile şehzadeye cülûsunu tebrik ettiler. Hüseyin Avni Paşa da o gün vak'ayı Mahmud Celâleddin Beye (Paşa) anlatırken:

– Efendimizi saraydan çıkartmağa ve arabama alıp götürmeğe muvaffak olacağım zaman duyduğum ferah ve memnuniyet kadar dünyada hiç bir şey ile mütelezziz olmadım!

Diyerek hal' meselesine ne derece kıymet ve ehemmiyet verdiği ni göstermiştir.

Sultan Murad dairesinde teessür ve merak ziyade idi. Ali Bey gelip Sultan Murad'ın İstanbul'a çıktığı haberini verince Süleyman Paşa bu müjdeyi Lala Süleyman Ağa vasıtasile Valide Sultana ihbar etti.

Şehzade Salâhaddin Efendi Abdülâziz tarafından Harbiyeye devamdan menedilmişti. Süleyman Paşa epeyce zamandır göremediği bu şehzade ile bu anda görüşmek arzusunu Lalaya bildirdi.

Valide Sultan, hem Sultan Murad'a ait müjdeyi bir kere de Süleyman Paşa ağzından duymak, hem onu Salâhaddin Efendi ile buluşturmak için paşayı harem dairesine celbetti. Salâhaddin Efendi de yanında idi.

Süleyman Paşa valideyi teselli etti. Salâhaddin Efendiye böyle bir günde mülâkata nailiyetinden dolayı bahtiyarlığından bahseyledi. Valide Sultan:

– Dâri dünyada bir evlâdım var! Evvel Allah'a, sonra size emanet! diyerek teslimiyet gösterdi.

Tam bu sırada karakol gemisinden birinci biat topu atıldı. Süleyman Paşa bir temenna ederek:

– İşte Sultan Murad Efendimiz saltanat tahtına cülûs ettiler. Bu atılan top biat topudur. Tebrik ederim. Artık bendenize müsaade buyurun da askerın yanına gideyim!

Dedi. Derhal saraydan çıktı. Taburların başına geldi.

3 - Sultan Murad'ın cülûs topları...

Serasker kapısında biat merasimi...

Biat iptidasında karar mucibince Beyazıt yangın kulesine işaret çekilmiş, bunun üzerine beylik gemiler derhal donanmıştı. Fakat top atılma biraz gecikti. Kuru sıkı top hartucu yalnız karakol gemisinde vardı. Bunun önüne de bu dakikada bir tüccar çekirtmesi gelmiş, havanın müsaadesizliğine mebni yalnız kürekle gitmekte bulunmuş idi.

Karakol gemisinde bulunan Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa vaktile top atamadığından dolayı son derecede telâş etti:

– Ulan, çabuk ol!

Diye bağırmakta, aşağı yukarı koşarak, hiddetinden ne yapacağını bilemiyerek gemici ağzile hiddetli, hiddetli söylenmekte idi.

İlk top gemiler donandıktan ancak bir çeyrek sonra atılabildi. Biatin ikinci ilân topu Harbiye Mektebinden atıldı. Dolmabahçe karakolunda ve maiyet bölümü idaresinde bulunan toplar da Redif Paşa'nın emri üzerine biat topu atmağa başladılar.

Cülûs vukuu halka kimisi süvari, kimisi piyade münadilerle ilân edildi. 1876 mayısının bu otuzuncu günü bin türlü eracif ile zihinleri dolmuş payitaht ahalişi sabahın saat altısında bu top sesleriyle pek büyük bir korku içinde uyandılar!

Ne oluyor? Kıyamet mi kopuyordu? Herkes, bilhassa Beyoğlu ve Galata Hıristiyanları can ve malları için titreşip duruyordu. Münadiler çıkınca halka sükûnet geldi. Bab-ı Seraskerîde biat merasiminin hitamına doğru Serasker Hüseyin Avni Paşa Seryaver Miralay Mustafa Bey ile Süleyman Paşa'ya:

– Sultan Murad hazretleri Sultan Abdülâziz saraydan çıkıp Topkapı Sarayı'na nakletmedikçe Dolmabahçe Sarayı'na teşrif etmiyeceklerdir. Cevher Ağa'yı celp ile Abdülâziz'i çıkarınsınlar! Diye haber gönderdi. Süleyman Paşa:

– Şayet çıkmam diye taannüt sureti gösterecek oldukları halde ne yolda davranılmak lâzım geleceği hakkında diğer bir emir verdiler mi? Diye sual etti.

– Hayır!

Cevabını aldı; teessüfünü izhar etti.

– Ne ise, bir çaresini buluruz!

Deyip kızlar ağası Cevher Ağa'yı çağırdı. Ağa evvelâ korktu, saklandı. Kendisi için (yoktur!) dedirtti.

Bu sırada Abdülâziz haremde kendisinin akıbetini anlamış bulunuyordu. Donanmadan toplar atılmağa başlayınca cariyeler Valide Sultanı:

– Yangın var!

Diye uyandırmışlardı. Valide Sultan bu topların yangın topu olmayacağını hissetti. Fakat oğlunu yine (yangın var) diye uyandırdı. Abdülâziz etrafa bakıp gemilerin donanmış bulunduğunu, bahriye flikalarının saray sahilini, askerinin silâh elde kapıları tuttuğunu anlayınca:

– Bunlar cülûs topları olmalıdır!

Diye kendisinin hal'ini anladı. Serkurena Hafız Mehmet Beyle mabeyn başkâtibi Atuf Bey o gün alelâde hanelerinden araba ile saray kapısına gelmişlerdi.

Dolmabahçe'nin muhafazasına memur Dar-ı Şûra reisi Redif Paşa, cülûs vukuunu kendilerine söyliyerek her ikisini Harbiye Mektebi hocalarından Erkân-ı Harp Kolağası Bedri Efendi'ye terfik ile muhafaza altında Serasker kapısına göndermişti.

Sadaret mührünün iadesi...

Hal' ve cülûs meselesinde müttefikler arasında cereyan etmiş olan müzakerelerde hal'den sonra Abdülâziz'e Beylerbeyi sarayının tahsis edilmesi, validesi ve haremleriyle, cariyeleleriyle, evlâdile orada oturması kararlaştırmıştı; hattâ Avrupa'ya gitmesine Sultan Murad'dan müsaade istihsali bile düşünülmüştü. Fakat hal' işinin tacili icap etmesine mebni tasavvur olunan bu tertibin icrası cihetine gidilememiş, ihtiyar olunacak mahal kararlaşıp iradesi alınuncaya kadar haremi ve mensubinile Topkapı Sarayı'na gönderilmesi münasip görülmüştü.

Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa Abdülâziz namına hâmil olduğu sadaret mührünü serkarin Hafız Mehmet Bey'e teslim etti.

– Millet Abdülâziz han hazretlerini hal' eyledi. Artık bu mührün hükmü kalmadı. Bunu zatı şahanelerine bitteslim tebeddül vukuunu dahi haber veriniz! Hanedanları âzasile İstanbul sarayında ikametleri kararlaştırıldığından hemen oraya azimet etmelerini kendilerine arzleyiniz!

Dedi. Serasker paşa da saraya girmelerine müsaade ederek kendilerini yine Dolmabahçe karakoluna iade eyledi.

Süleyman Paşa Sultan Murad'ın adamları vasıtasile Cevher Ağa'nın gizlendiği yeri tahkik etmişti. Kendisine tekrar:

– Bulunduğu mahalli haber aldım. Gelir, cebren çıkarırım. Sonra ayıp olur. Korkacak bir şey yoktur. Kendilerine bazı tebliğati ve iradeleri ihtar edeceğim!

Diye haber gönderdi. Bunun üzerine valide dairesindeki kapı açıldı. Beş altı tavaşi ile Cevher Ağa çıktı. Cadde ortasında durmakta olan Süleyman Paşa'nın karşısına gelerek etek öpercesine temenna etti. Süleyman Paşa:

– Kaza ve kaderin hükmü böyle imiş. Sultan Abdülâziz milleti hoşnut edemedi, hal'edildi. Sultan Murad hazretleri ülema ve vükelânın, milletin ittifakile cülûs etti ve Abdülâziz Efendi hazretlerinin hemen Topkapı Sarayı'na nakillerini irade eyledi. Evlâdü ayalinden kaç kişi isterlerse hemen beraberlerine alarak teşrif etsinler; korkmasınlar! Hayatlarından emin olsunlar; tehlikeden masumdurlar kıllarına gelecek hata için yine bu asker başını koymuştur! Çünkü şahıslarına suikast yoktur; bu hareket bir gareze müstenit değildir. Millettin selâmetini arzudan ileri gelmiştir.

Abdülaziz ağlamaya başladı...

Lâkin şayet saraydan çıkmakta tereddüt gösterirler ve yahut taannüt ederlerse neticesi vahimdir. Bu vahametden hasıl olacak mesuliyet te kendilerine kalır. Bu mesuliyeti üzerlerine almasınlar. Ve rica ederiz ki bizi de böyle ağır bir mesuliyet içinde bulunmaktan muhafaza buyursunlar. Dakika fevtmeyip hemen teşrif etsinler.

Hitabında bulundu. Cevher Ağa ellerini uğuşturdu:

– Ben bunları nasıl arzederim?

Demesile Süleyman Paşa:

– Artık o sıra geçti! Hemen tacil etsinler! Teşrif buyursunlar! diye ısrar gösterdi. Bunun üzerine Cevher Ağa Dolmabağçe karakoluna giderek Redif Paşa'ya müracaat etti.

Serkurena Hafız Mehmet Beyle başkâtip Atif Bey de bu sırada karakola gelmişlerdi. Redif Paşa hepsinin önünde ALdülâziz için:

– Eğer dünyada biraz daha ömür sürmek isterse hemen Topkapı Sarayı'na nakletsin!

Tehdidini savurdu. Cevher Ağa ile beraber başmabeynci ve başkâtip bu haberi Abdülâziz'e götürmek için saraya vardılar. Abdülâziz halini düşünüyor ve buhran içinde elim dakikalar geçiriyordu. Arada:

– Beni Sultan Selim'e döndürdüler! Ben kimseye ne ettim? diye rek zihninden geçenleri yanındakilere ifham eyliyordu. Sonra Pertevniyal Sultana hitaben:

– Validem! Bu işi kim etti bana, bilir misin?

Diye sual etti. Validesi de:

– Avni Paşa etti!

Cevabını verdi. Sultan Aziz:

– Yalnız Avni Paşa etmedi! Hoşunduk Koca Rüştü Paşa, hoşunduk Ahmet Paşa...

Dedi ve ağlamağa başladı.

4 - Sultan Abdülâziz'in hiddeti ve kaderi...

Kader böyle imiş...

Pertevniyal Valide Sultan hal' haberi üzerine Abdülâziz'e:

– Aslanım bir kere keyfiyeti tahkik edelim... dedi.

Sultan Abdülâziz, Artık tahkikatın sırası değil! Çünkü bu hale uğriyacağımı üç defa düşümde görmüştüm. Gökten cebrail nazil olsa benim için saltanatın avdeti mümkün olamaz! Buradan çıkıp gitmeliyim.

Valide ile oğul bu hasbıhalde iken kızlarağası Cevher Ağa ile Hafız Mehmet ⁽²⁾ ve Atif Beyler geldiler. Tereddütler, yutkunmalar arasında nihayet başkâtip Atif Bey:

– Murad Efendi cülûs etmiş! Efendimizin de Topkapı Sarayı'nda istirahatleri ferman buyurulmuş!

Demesile, birden Abdülâziz'i hiddet istilâ etti. Eline geçen şeyleri kırmağa başladı. Kızlarağası, Redif Paşa'nın gönderdiği haberi ve verdiği teminatı bildirdi; mukavemet'in beyhude olacağını anlattı. Sultan Abdülâziz'in ilk hiddeti yeise münkalip olup sükûnet bularak:

– Ne yapalım kader böyle imiş! Dedi. Odada gezinmeğe başladı. Yanında bulunanlar söylediği meyasane sözlerden ve pencereler semti- ne takarrübünden nefesine kastetmek emarelerini anladılar; pencereler semtini tutarak dikkatli davrandılar. Bu arada ikinci hazinedar kalfa:

– Gözleriniz kör olsun... Hepiniz biliyordunuz da ihtar etmedi- niz! Cümleliz birliksiniz!

Diye dil uzatınca Abdülâziz:

– Sus! Artık o lâkırdımın sırası geçti. Sakomu getirin! Yusuf’la Mahmud nerede? Çağırın!

Emrini verdi. Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celâleddin Efendiler celbedildi. Topkapı Sarayı’na azimete hazırlanıldı.

İktiza ederse müdafaaya yarar diye sarayda bulunan silâhlardan bazılarile Yavuz Sultan Selim’in palasını yanına aldı. Palayı boynuna taktı. Bu esnada zırhlı donanma kumandanı Arif Paşa Beşiktaş sahilin- den İstanbul sarayı önüne kadar karakol sandalları çıkarmış, Sultan Aziz’i götürmek için beş çifte bir kayık hazırlatmış idi.

Abdülâziz yeis ve melâlin sön derecesinde bulunuyordu. Bu te- essür içinde kayığa binerken:

– O Murad’ın ne çiçek olduğunu anlasaydım zehirle sulardım! sözlerini ağzından kaçırmış (3).

Abdülâziz Beşiktaş sarayının denize nazır kapısından çıktı ve beş çifte kayığa bindi. Akıntıya doğru hareket edildi. Giderken kayığın iki tarafında karakol sandallarını görünce ziyade ürküti. Yusuf İzzeddin Efendi kayıkta Hurşit Bey’in hal’ teşebbüsünü kendisine nasıl haber getirdiğini ve söylediği sözleri anlattı. Abdülâziz ateş kesildi.

– Hiç Hurşit bir şey haber verir de bana söylenmez olur mu? İki saat evvel söylemiş olsaydın ben onların topunu mahvetmenin çaresini bulurdum, diye baygınlıklar geçirdi. Yaptığı hatanın büyüklüğü naza- rında ancak bu sabah teccüm etmiş bulunan şehzade de babasından farklı halde değildi.

Kayık İstanbul sarayı kıyısına vâsıl olunca Abdülâziz’le yanın- daki karaya çıktılar ve hazırlanmış araba ile saraya getirildiler. Yağmur hâlâ devam ediyordu.

Süleyman Paşa'nın anlattığına göre, Abdülâziz saraydan çıkacağı sırada sahil cihetindeki karakol efradının çavuşu gelerek bir temenna çakar:

– Abdülâziz Efendi şimdi çıkacak imiş! Çıkarken biz ne muamele edeceğiz?

Diye sorar. Süleyman Paşa da lâtime olarak:

– Ne yapmak istiyorsunuz?

– Sualini irat eder. Çavuş:

– Ne emrederseniz onu!

Cevabını verir. Süleyman Paşa:

– Çıkarken hazır durup önünüze bakınız. Sakın başınızı kaldırap yüzüne bakmayınız. Gayet riayetli durunuz! Şayet size bir şey sorarsa cevap vermeyiniz. Her ne muamele ederse etsin siz gene önünüze bakınız! Hattâ içinizden birini vurup öldürürse bile gene riayette kusur etmeyiniz!

Abdülâziz Topkapı Sarayı'nda...

Tembihinde bulunur. Abdülâziz böyle ihtimallere vücut verecek hareketlerde bulunacak halde hiç değildi. Kayığa pek sükûnetle binmişti. Sultan Aziz Topkapı Sarayı'nda Üçüncü Sultan Selim'in öldürüldüğü daireye ikame edildi. Bu da kendisinin elem ve kederini artırdı:

– Büyük Amcam Sultan Selim'in ikamet ettirildiği daire işte burasıdır!

Diyerek nefsinin emniyette göremediğini gizliyemedi ve gene ağlamağa başladı.

Valide Sultan ile Abdülâziz'in diğer evlâdı da Beşiktaş sarayında durdurulmadı; bunlar ve haremleriyle cariyelerinden 11 kadın da beş tavaşi [harem ağası] ile birlikte Topkapı Sarayı'na gönderildiler. Beşiktaş sarayından çıkarılırlarken kadınların üstünde mücevherat yoklaması yapıldı.

Validesile bu kadınlar Abdülâziz'e mülâki olunca teselli verecek sözlerle bu sabık hakanın ızdırabını defa çalıştılar. Abdülâziz'in naklinde Beşiktaş sarayından tamamen çıkarılamamış olan cariyeleri ve ağaları harem dairesinde feryatlarla ayna ve avize kırmak gibi hiddet ve

gazap eserleri gösterdiler; hattâ Sultan Murad'ın validesini bile izaç ve tahkir ettiler.

Dünkü padişaha bu sabahki mahpesinde bir kaşık çorba bile hazırlanıp verilmemişti!

Dün Osmanlı tahtına ve bütün Osmanlı ülkesine kendisini sahip addeden sabık tâcdâr, bir kaç saat içinde nefsini böyle zillete düşmüş görmeğe tahammül edemiyor, teessürünü izaleye muktedir olamıyordu.

At gibi kişneten Kanlı Niğâr...

Y... Paşa beğendiği, güzelliğini işittiği kadınları elde etmek için hiç bir vasıtayı fena görmiyen müptelâlardan, âdetâ belâhlılardandı.

Avrupaya yapılan siparişlerden pek çok para kazanmış olan müteahhitlerden ... nin güzel karısı, Y... Paşa'ya epey zaman metreslik etmiştir.

Y... Paşa A... Paşa'nın da karısına göz koymuştu. Fakat bu hanımı bir türlü elde etmeğe muvafak olamıyordu. Başka çare bulamadığı için nihayet kocasını bir vazife ile taşraya gönderdi. Bu esnada araya vasıta koydu; epey müşkülât çekti; fakat en nihayet muvafakat cevabı aldı.

Y... Paşa'nın bu hanım ile ilk mülâkatında at gibi kişnediği, zamanının zevkperest ricali arasında meşhurdu!

A... Paşa memuriyetten avdetinde işi anladı; teessüründen deli gibi oldu. Bu hanım sonraları İstanbul'da zevk peşinde koşanlar arasında, bir orta oyununda olduğu gibi (Kanlı Niğâr) diye yadedilirdi.

5 - Osmanlı sarayında mücevherat yağması...

Baş sorumlu Şevkefzâ Sultan...

Abdülâziz son zamanlarında para ve mal toplamağa inhimak etmişti. Bu sebeple saray hazinesinde hayli altın, esham-ı umumiye tahvilâtı toplanmıştı. Hal'e alet olan büyükler, hazine müzayakasını tadil için bunların zapt ve müsaderesi reyinde bulundular. Ancak o fetret günlerinde haram lokma yutarak zengin olmak istiyen bir takım ahlâksızlar bu malları gâsba yol buldular.

Bu güruhun «serdârî nâbekârî» - *Mira't-ı Hakikatin tabiridir* - Sultan Murad'ın validesi Şevkefza kadın idi. Yeni Valide Sultan, saltanat tebeddülü vukuunda mahlû padişahın ve validesinin harem daire-sinde mahfuz altın sandıklarına el attı; Abdülâziz hanedanı nezdinde bulunan mücevheratı, sair kıymetli malları da gasbettirdi. Damat Nuri Paşa da bu meselede Şevkefza kadınla ittifak etmişti. Harem-i hümayunun müsaraaaten Topkapı Sarayı'na nakil ve ihracı sırasında üzerlerindeki yüzük, küpe ve sair mücevherata mücbirler tarafından el uzatıldı.

İstanbul sarayına gönderilen eşya sandıkları içinde kıymetli olanları müttelik erkân huzurunda tevkif edildi. Bunları «saltanat makamına ait mal ve eserlerdendir» denilse bu takdirde ziyalarına meydan verilmemek farzolurdu; bu cihet kimsenin hatırına gelmedi.

Hazine-i hümayunda padişahıtan padişaha intikal eden kıymetli mücevherat olduğu gibi Abdülâziz zamanında da yeniden mücevherler mübayaa olunmuş idi.

Abdülâziz'in Beşiktaş sarayı hazinesinde, 7.399.665 itibari miktarında esham-ı umumiye ile 3600 Rumeli demiryolu tahvilâtı ve bir de 85.000 altın çıktı denildi. Hazinenin mevcudu müsait olmadığından bu 85.000 lira cülûs atiyelerine karşılık olmak üzere sarayda tevkif olundu. 45.000 lirası bu uğura sarfedildi. Esham ve tahvilât maliye hazinesine gönderildi. Bunları arayanların, bulanların, götürülenlerin ne yaptıklarını ayrı ayrı öğrenip tayin etmek ne kadar güç ise anlamak o kadar kolaydır.

Sultan Murad validesinin ve mensuplarının Abdülâziz hanedanı mücevheratından alıp sakladıklarından maadası devlet erkânı huzurunda deftere yazılarak Beşiktaş sarayında hıfzettirilmişti.

Mücevherat Sarraf Hiristâkiye rehin...

Çok geçmeden bu mücevherat da ortadan kalktı. Osmanlı Bankası esham ve demiryolu tahvillerini alacağına mukabil istedi. Müttelik devlet erkânı bunları bu bankaya teslim ettiler. Sultan Murad'ın cülûsunda Damat Nuri Paşa mabeyn müşürlüğü makamına geçerek saray işlerini eline almıştı. O günlerin nüfuz ve ikbal sahiplerinin himmetleriyle yedi, sekiz yüz bin lira kıymetinde mücevherat Sultan Murad'ın ötedenberi sarraflığını yapan bâlâ ricalinden Hiristaki Efendiye, erkân

müttefikanın muvafakatile ve Sultan Murad'ın borçları örtülmek üzere, rehin verildi.

Halbuki Hazine-i Hümayuna ait bu gibi müdahhar kıymetli eşya şahsî mallar gibi tasarruf edilemezdi; hangi hükümdar tahta geçerse bunlar onun nezaret ve sıyaneti altında bulundurulmak hanedanın eski kanunu iktizasından idi.

Sarraf Hristaki Efendi et tayini alan dairelere müteahhitlik etmiş, maliye iltizamkârlarına da sokularak büyük servet kazanmıştı. Sultan Murad'ın hastalığı anlaşılınca Hristaki Efendi fedakârlıklar ihtiyarile işini uydurdu; İstanbul'dan Avrupa'ya çekildi. Merhun mücevheratı da Londra'ya götürdü.

Saray ve hanedan mücevheratının çoğu bu suretle kasaplıktan yetişme Hristaki Efendi'ye kurban edildi! Bunların borç yoluna böyle ka-pıştırılması işi bilenlere, duyanlara dert oldu. Bu yetişmezmiş gibi sarayın eşyasından bir kısmı aşırıldı. Has ahır hayvanlarından kaldırılanlar da oldu; bunlardan devlet erkânından bazılarına takaddümelere, sü-kût hakları bile verildi! (4)

6 - Sultan Murad bütün vatanperverlerin ümidi haline gelmişti...

Sultan Murad'ın çocukluğu ve yetişmesi...

Şehzade Mehmet Murad Efendi 21 eylül 1840 tarihinde doğmuştu. Validesi güzelliğe meşhur çerkes Şevkefza kadındır. Sultan Abdülmecid:

– Murad'ım!

Diye çağırılmaktan zevk duyduğu, sevdiği bu oğlunun çok defa derslerinde hazır bulunurdu. Murad Efendinin ilk hocaları meşhur üle-madan Ferit, gerdankıran Ömer Efendi, Arabî muallimi Hafız Efendiler oldu. On üç yaşından itibaren Ethem - sadrazam olmuştur - Kemal Efendilerden, M. Gardeden fransızca okudu. İhtiyar Guatelli Paşa kendisine musiki ve piyano dersi verdi.

Sultan Murad küçükken şen ve şatır, şakayı sever bir çocuk görünürdü; fakat daha genç yaşında hulyalara daldığı vaki olurdu ki, bu hal yaşı ilerledikçe kuvvetlendi. On beş yaşını geçtikten sonra babası da hakkındaki nazarını değiştirdi. Bu zamanlardan itibaren ki validesinin emniyetini celbetmiş olan Napolili Doktor Kapoleon Sultan Murad'ın yanında bulunmağa başlamıştır.

Doktor Mavroyeni sıhhati muhtel olmuş bulunan Abdülhamid Efendiyi tehlikeli zevk ve safa meclislerinden çekmeğe muvaffak olduğu halde, Kapoleon Sultan Murad'ın malihulya istidadını zamanında dikkat nazarile takip etmedi; kendi malûmatı vasi olmadığı için icabına göre bir tedavi sistemi kullanmağı düşünemedi.

Sultan Murad serbestî ve terakki fikirlerine taraftar Genç Türklerce tevkire mazhar olurken, ıslahata ve terakkiyata muhalif olanlarca fena nazarla görülüyordu. Sevdiği bir Belçikalı kızı nikâhı altına alması ve farmasonluğa girmesi muhafazakâr ve muteassıpların kendisini gâvur addetmelerini intaç etmiştir. Murad Efendi gayet kibirsiz ve nazikti. Bir su isterken bile:

– Rica ederim, su verir misiniz?

Diye müte vaziane söz söylemek itiyadında idi. Şehzadenin bu suretle muamelesi etrafında bulunanları kendisine meclûp eylerdi.

Abdülâziz tahta geçtikten sonra veliaht Murad Efendiyi çekemedi; bilhassa Avrupa seyahatinden sonra kıskançlıkla tazip etti. Abdülâziz'in saltanat hanedanında veraset kanununu tebdil hakkındaki arzusu ve buna bir mebde olmak üzere Mısır Hidivi İsmail Paşa'ya nasıl müsait davrandığı malûmdur.

Bazan tiyatro, bazan Farmason locası...

Abdülâziz'in yeğenleri Murad ve Abdülhamid Efendileri Avrupa seyahatinde gönül hoşluğile beraber götürmüş değildi; hattâ Marsilya'dan Murad Efendi'yi memlekete iade etmeği bile düşünmüştü. Ancak bu hareketin üçüncü Napoleon sarayında yapacağı fena tesir kendisine anlatıldıktan sonradır ki bundan vazgeçmişti!

Veliaht Murad Efendi'nin Tuileri sarayında ve sair ziyaret edilen yerlerde gördüğü hüsnü kabul, münasebette bulunduğu bütün hüküm-

darlara ve Avrupa'nın büyük ricaline telkin ettiği müveddet hissiyatı amcasında kıskançlığı şiddetlendirdi. İstanbul'a avdette Sultan Aziz veliahdinin etrafındaki nezareti takviye mecburiyetini hissetti; Murad Efendi Kadıköyünde Kurbağalıdere'deki köşkünde âdeta münzeviyane yaşamağa başladı. Fakat bu tazyik ve inziva pek sıkı değildi.

Sultan Murad o zamanın âlim ve şairleriyle bilhassa meşhur edip Namık Kemal Bey ile gayet samimi görüşüyordu. Ziya Paşa da veliah-te intisabını pek kuvvetlendirmişti.

Kendisini dul madam Klicquotun cazibesine kaptıran Sultan Murad inzivagâhında bir taraftan musikinin ruhuna verdiği zevklere dalar-ken, diğer taraftan kuvvetli içkilere ifrat derecede dadandı. Murad Efendi bazan bir Avrupalı dostunun hanesinde kıyafetini tebdil ile Be-yoğluna çıkar, Fransız tiyatrosuna, bazan dostlarından birisinin evine yahut farmason locasına giderdi.

Bu Avrupalı dostlarla münasebet, farmasonluk prensipleriyle ül-fet onda hürriyet ve ıslahat fikirlerini gittikçe daha ziyade kuvvetle ten-miye eylemekte idi.

Sultan Aziz'in veraset usulünü tebdil arzusunun anlaşılması Mu-rad Efendiye bittabî hakkını müdafaa yolunda saltanat makamına geç-mekte istical lüzumunu gösteriyordu. Bunun esbabını tehiye lâzımdı.

Bunun için Âli Paşa'nın vefatından sonra idarede görünen tezeb-zübün Sultan Aziz aleyhinde efkârda uyandırdığı fena tesirlerden isti-fade edilebilecekti. Bu tesiri neden şiddetlendirmemeli idi?

Veliaht dairesinin beyleri gezdikleri yerlerde Abdülâziz'in millet işlerine bakmıyarak koç, horoz dövüştürmekle vakit geçirdiğinden, ga-lip gelen hayvanlara nişan taktığından, sarayın israflarından bahseyli-yor, halkı padişahın soğutacak sözler, haberler neşreyliyordular.

En yakını Namık Kemal...

Bizzat Murad Efendi de küçük, büyük devlet memurlarından ve zabitlerden (müntesibin) tedarikini meslek edinmişti. Böyle yeni celbe-dilenler dairesinin adamları vasıtasile Kurbağalıdere köşküne getirilir, huzuruna çıkarılarak taltiflere nail edilirdi. Biraderi Abdülhamid Efen-di sırdaşı idi. Murad Efendi müntesiplerini artırdıkça:

– Bugün bir adam daha kazandık!

Diye ona tebşir eylerdi. Hüseyin Avni Paşa da bu suretle kendisine intisap eylemek istemişti. Fakat paşanın mevkiinin yüksekliği hasebile derhal kabulünde veliaht tereddüt eylemişti. Maksudı, tavrı, gidişi anlaşılmak üzere Namık Kemal Bey kendisile gizlice mülâkatta bulundu; gösterdiği intisap arzusunun sebebini deşmek için bazı sualler irat etti.

Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadaretinde rütbesi ref ile nefyini unutamıyan Hüseyin Avni Paşa'nın rengi attı, ayağa kalktı; odanın için-de sağa, sola gezindi; nihayet:

– Her birini vazife başında, kan pahasına kazandığım rütbelerin bir anda heba oluşuna ben nasıl tahammül ederim!

Cevabını verince mutmain olan Kemal Bey:

– Şimdi intisabınız hasıl oldu!

Diyerek bu vaitten sevinen Hüseyin Avni Paşa'ya veda etti. Veli-aht bir gün Namık Kemal Bey ile konuşurken bir kaç fransızca kelime sarfeder; Kemal Bey bunların manasını sorar; Murad Efendi kekeleme-ğe başlar. Ve Kemal Beyden şu sert dersi alır:

– Efendimiz! Vatanperverlerin bütün ümitleri sizdedir. Bütün millet istikbalinin selâmetini sizde görüyor. Siz ise şimdiden bilmedi-ğiniz şeyleri en karibiniz olan bir bendenize karşı bilir gibi görünmeğe kalkışırsanız, daha veliaht iken uğurunuzda her dakika canını fedaya hazır olan Kemali bile aldatmak emeline düşerseniz padişah olunca halka neler yapmazsınız! Bu meşrep ve mişvar ile size saltanatı teslim etmek millete hiyanet olmaz mı? (5)

Bu sözlerden Murad Efendi ziyadesile mahcup olmuş olsa bile kendisine taraftarlar kazandıрмаğa o kadar çalışmakta olan Namık Kemal Bey ile kırılmağı bugünlerde hiç hatırına getiremezdi.

Sultan Aziz'in hal'ini intaç eden teşebbüslerden muntazaman malûmat alan Murad Efendi için heyecan demleri yaklaşıyordu. Son günlerde dostları kendisini sık sık ziyaret ediyor, bu teşebbüsler hakkında kendisine malûmat veriyorlardı.

7 - Sultan Murad'ın cülûs ve biat merasimleri nasıl yapıldı?...

İlk biat edenler...

Nihayet muntazır olan gün geldi... Teşebbüsler muvaffakiyete erdi. Sultan Murad saltanata nail oldu. Fakat o ecdadının tahtına bir kaç dakika olsun oturamamıştır. Serasker kapısında taht kurmağa vakit ve hal müsait değildi. Sabah, sabah top seslerini ve münadilerin ilânlarını duyan memurlar şaşkın, şaşkın serasker kapısına toplanıyorlardı. Gazetelere de ilânlar verilmişti.

Sadrizam Mütercim Mehmet Rüştü Paşa ile şeyhülislâm Hasan Hayrullah ve Midhat Paşa orada biat ettiler. Vükelâ ve rical ile ülema ve şeyhler hanelerine, yahılarına haber gönderilerek biat resmine davet olundular. Biate cümleden evvel koşup gelenler arasında Cevdet Paşa da bulunuyordu.

Midhat Paşa serasker kapısından sabık Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalip Efendiyi suret-i mahsusada davet ettirmişti. Abdülmuttalip Efendi gelip hal'e muttali olunca Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'ye:

– Sultan Abdülâziz'in kabahatı nedir? Halife mecnun ve yahut küfüre müteallik bir şeyi olmadıkça nasıl hal'edilir?

Diye sordu. Hayrullah Efendi de:

– İhtilâli akıl şöyle dursun. Ben Sultan Aziz'in lisanından iki defa küfüre müteallik sözler işittim! Sizi istişare için değil, biat için davet ettik!

Cevabını verdi. Abdülmuttalip Efendi tekrar:

– Fetva var mıdır?

İstizahında bulundu. Fetvanın da hazır olduğu cevabını alınca biate iştirak etti. Redif Paşa Dolmabahçe karakolhanesinden Namık Paşa'ya bir haber saldırmıştı. Namık Paşa da serasker kapısına gitti. Orada Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni, Midhat Paşaları buldu. Paşalar hal'i Namık Paşa'ya anlattılar; kendisinin de biat etmesini söylediler.

Namık Paşa – Biz bu biati şeriat ahkâmına riayet kayıt ve şartile yapmalıyız. Eğer Murad Efendi hazretleri bu teklifi reddederse ondan

sonrakilere beyan ederiz. İçlerinden hangisi bunu kabul ederse ona biat ederiz!

Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa bu mütalâayı bazı tadilat ile kabul ettiler.

Mütercim Rüştü Paşa – Efendimiz bu hadiseden ürktü; rahatsız oldu. Şimdi böyle bir teklifte bulunmak hem nezakete muvafık olmaz; hem de ürküntüsü artırılmış olur. Zaten ben eminim ki kendisine biz ne der isek yapar.

Namık Paşa – Canım efendim! Bunlar şimdi kuzu gibidirler. Lâkin sonra aslan kesilirler. Hem de iş benim dediğim gibi yapılırsa hal' keyfiyetinin mühim sebeplerden ileri geldiği ilân olunmuş, halk memnun edilmiş olur. Bunun için biatin meşrutana ve mukayyeden icrası vücut ile müreccattır. Demir tavında gerekir!

Mütercim – Kan dökülmeden bu işi yaptığımız halde şimdi bir vak'a ihdas ederek kan dökülmesine, nifak ve şikaka mı sebep olacaktır? Biz üçümüz de biat ettik. Sair bekleyenlerin önüne de siz düşününüz de haydi biat resmini ifa ediniz!

Bu sözler üzerine Namık Paşa kayıtsız, şartsız biate razı oldu. Serasker kapısında biat resmi muhtasarca yapılmıştı. Abdülâziz'in saraydan çıktığı bildirilince beşinci Sultan Murad serasker kapısından ayrılarak halkın alkışları arasında Sirkeci'ye indi. Burada Sadullah Paşa'nın şu rivayetini kaydedelim:

Sultan Murad saltanat kayığına bindiği sırada yanında bulunan seryaver Halil Paşa ile yaverlerinden Ziver Bey'e:

– Sultan Abdülâziz bir terbiyesiz adam idi. Bendegânından, ziyade tazimat intizarında bulunurdu. Ben ellerinizi kavuşturup ta karşım da iki büklüm durmanızı istemem!

Dedi. Sultan Murad Dolmabahçe Sarayı'na gelince toplar atıldı. Sarayı ihata eden askerler:

– Padişahım çok yaşa!

– Millet çok yaşa.

Diye bağırıştılar. Bu gulgule iki saat devam etti. Beşiktaş ahalisi ve mektep çocukları toplandı. Kadri Efendi isminde bir hoca dua etti. Halkın gelip gitmesine kapanmış olan Dolmabahçe caddesi açıldı.

Süleyman Paşa beşinci talia taburunu sarayın muhafazasına bırakarak diğer taburları ve harbiye talebesini arkasına aldı. Muzika ile Taşkıışlaya ve Harbiye Mektebine döndüler.

Asıl biat Dolmabahçe'de...

O gece yağmur ve fırtınadan, gündüzün de telâş ve heyecandan Topkapı hazinesinde mahfuz taht ne Bab-ı seraskerîye, ne Dolmabahçe Sarayı'na getirilemedi. Topkapı Sarayı'nda yapılması mutad cülûs merasimi de yapılamadı.

Dolmabahçe Sarayı'nda divan yerine yaldızlı bir kanape konulmakla iktifa edildi. Sultan Murad bu kanapede otururken umumî biat resmi ifa edildi. Merasim akşama kadar sürdü. Cülûs tebrikçilerinin yüzlercesi geliyor, yüzlercesi gidiyordu. Büyük büyük tepsiler içinde mahfazalarda altın saat, kıymetli yüzük veya diğer hediyelik şeyler tebrikçilerin önlerinden geçiriliyor, herkes birer tanesini cebine indiriyordu. (6)

Eski cülûs bahşişinin yeni şekli!

Yağma hasanın böreği!

Bu merasim esnasında Sultan Murad'da tabîî addolunamayacak haller görülmeye başladı. İstanbuldaki ruhanî reisler de cülûs tebrikine gelmişlerdi. Bunların topluca etek öpmeğe şitap etmelerinden Sultan Murad tevehhüş etti. İtidalini muhafaza edemiyerek, vehim ve korku istilâsı altında kalarak birdenbire çekilmek bile istedi.

Yeni padişahın evzâındaki itidalsizlik o dakikalarda dikkat erbabının gözlerinden kaçmamıştı.

İlmiye ricalinden ve Âli Paşa meclisinin müdavimlerinden Vehbi molla büyükleri ziyarete gittikçe hoşluk yapacağım diye tatsız, tutsuz sözlerle herkesi güldürürdü. Sultan Murad'da Mollayı tanırdı. Biat için geldiğini görünce kendini tutamamış, muttasıl dudaklarını oynatarak içinden gelen gülümseme arzusunu yenememiş, zamanın ve mevkiin icap ettiği metânete münafi bir tavır almıştı!

Hazine kâhyası Ethem Efendi Aziz'in Topkapı Sarayı'na geldiğini hanesinde iken haber almış, derhal Topkapı'ya giderek yorgancılar celbile sarayın mefruşatını tanzime başlamıştı.

Ethem Efendi sabık hakanın mekûlât ve sair hususatınca nasıl muamele olunacağını anlamak üzere Dolmabahçe Sarayı'na varmış, Hüseyin Avni Paşa'dan Abdülâziz ne isterse verilmesi talimatını almıştı. Avdeti esnasında merdiven başında Sultan Murad kendisini görmüş, başmabeynci nasbettiğini söylemişti.

Ethem Efendi teşekkürle aşağı inerek vükelâ odasının kapısı haricinde tesadüf ettiği Mahmud Paşa'ya yeni memuriyetini bildirdi. Mahmud Paşa Ethem Efendiyi alarak sadrazam Rüştü Paşa ile diğer vükelâya takdim etti. Bu suretle Ethem Efendi Dolmabahçe Sarayı'nda kaldı.

Şair Ziya Paşa Mabeyn Başkâtibi...

Şair Ziya Paşa da mabeyn başkıtabetine tayin olundu ve bu memuriyette ancak bir gün kaldı. Hüseyin Avni ve Midhat Paşalar Ziya Paşa için Sultan Murad'a:

– İfrat ve tefritten hali değildir. Mutedil bir zatın tayini münasıptır.

Diye ihtar ettiler. Vükelânın havassı arasında cereyan eden müzakere neticesinde bu kitabete ticaret nazırı Esat Muhlis paşazade Sadullah Bey nasbolundu, Sadullah Bey emrini alınca saraya geldi. Merdiven başında rasgeldiği Hüseyin Avni Paşa'dan bu vazifeden affını rica etti. Avni Paşa'nın kaşları çatıldı. Paşa:

– Ne söylüyorsunuz? Böyle lâkırdıların şimdi sırası mı?

Demesiyle Sadullah Bey sükût ve kabul etti. Padişah huzuruna kabulünden sonra işe başladı.

Abdülâziz'in meslek ve mişvarı bir müddettenberi umumun kendisinden teneffürüne sebep olmuştu. Hersek meselesi, Bulgar hadisesi gibi dahilî ihtilâllerin biri diğerini takip ederek zuhuru da idarenin fenalığına hamlolunuyordu. Yapılan hal' ve iclâsa umumun değil, müttefik erkândan başka vükelânın bile rey ve ilmi inzıam etmemiş bulunduğu halde, neşrolunan ilânnamelere Abdülâziz'in umum ittifakile hal' olduğu yolunda bir fıkra ilâve edilmişti.

Saltanatta tebeddül devlet ve milletin islahı için tasım ve icra edilmiş müessir bir tedbir zannedildiğinden bu fıkraya bugünlerde itiraz etmek kimsenin hatırına gelmemiştir. Cülûs üzerine üç gün üç gece şehrayin de yapıldı.

8 - Jön-Türklerin hürriyet alemdân...

Rus Çarı'nın üzüntüsü...

Abdülâziz'in hal'i Rusya Çar hükûmetine pek fena tesir etti. Çar Ems kaplıcalarında idi. Vak'a sabahı misafirleriyle çay içerken Gorçakof cülûs hakkında aldığı telgrafı kendisine okudu. Neye uğradığını bilemeyen Çar elinden çay fincanını düşürdü.

Dili tutulmuş gibi on dakika kadar ağız açamadı. Mahmud Nedim Paşa'nın infisalinden sonra Abdülâziz hakkında da bu yolda muamele vukuu, Çarı teessüf beyanına sevketti. Rusya imparatoru tarafından sefarete gönderilen ve bir sureti hariciye nezaretine tevdi olunan telgrafnamede: «Bir seraskerin asker kuvvetile bir padişahın hal'ine cüret etmesine tahammül olunamayacağı», zikredilerek Hüseyin Avni Paşa'ya tariz olunmuştur.

Şehrayin esnasında limandaki ecnebi gemiler de donatıldığı halde Rus gemileri ancak son günü donanmıştı. (7)

Sultan Mecid'in en büyük kızı Fatma Sultan diğer biraderlerinden ziyade Sultan Murad'a taraftar olmasile cülûsun vukuyla beraber Beşiktaş sarayına celbolunmuş, kocası Nuri Paşa, mabeyn müşürü makamına geçmiş idi. Müttefik erkân Sultan Murad'ın emrile o gece evlerine gitmeyip sarayda kaldılar.

Sultan Murad'ın cülûsunu müteakip hizmet için mabeyne alınanlar arasında bir kaçı padişah hizmetine münasip ve muvafık değildi. Vükelâ bunu haber alınca bu gibileri memuriyet ve hizmetlerinden ihraç ettirmeğe karar verdiler ve kararını icra ettirdiler.

Mabeyn müşürü Nuri Paşa gayet şımarık idi. Her işe karıştırdı. Bir gün mabeyn başkâtibi Sadullah Beye gelerek:

– Mutfakta pişirilip saray hademesine ve içerideki kalfalara tevzi edilen fodlayı tayın ekmeğine tahvil ettireceğim.

Der. Sadullah Bey:

– Fodlanın ekmeğe tahvili bu aralık beklenen icraat sırasına giremez! Buna gelinceye kadar pek çok lüzumlu işler vardır. Maksadınız ıslahat ise ciddî işlere teşebbüs etmeniz lâzım gelir.

Cevabını verir, fakat dinlemez. Birgün sonra Nuri Paşa istediğini yapar.

Sarayda Sultan Mahmud'tan kalma yatalak bir kalfa vardır. Kaldıncağızın zevki bir kaç çift fodlasile getirilen sepeti karşısına almak, içindekini gözlerinin önünde maiyetine dağıtmaktı. Kalfa o sabah fodla yerine tayın ekmeğini görünce yetmiş senedenberi alıştığı halin değişmesinden pek müteessir olur.

– Eyvah! Bitti mi Âli Osman!

Diyerek bayılır. Yanındakiler kalfanın vücudunu oğuşturmağa başlarlar, kalfa hakkında hürmet besliyen Valide Sultana da haber yetiştirirler; Valide Sultan koşu koşu kalfanın odasına gelir. İş anlar, kızar. Ertesi sabah Şevkefza Sultan merdiven başında:

– Nerede o Nuri Paşa denilen herif!

Diye acı acı bağırır. Nuri Paşa gelerek elpençe divan durur. Valide Sultan açar ağzını, yumar gözünü! bir söylemediğini bırakmaz! Nuri Paşa'da bet, beniz gider; yaptığına bin defa pişman olur. Eskisi gibi kalfalara ve hademeye fodla tevziine devam olunur. Abdülâziz'in hal'i ile Sultan Murad'ın cülûsu üzerine Yusuf Kamîl Paşa şu beytile tahassüsünü göstermiştir:

*Hal' olup Han-ı Aziz şah Murad Han oldu.
Biri gıryan gözümün, birisi handan oldu!*

Nisbetiye köşkü daveti

Sultan Murad biraderlerinin eskiden gördükleri tazyiklerin, fena muamelelerin acısını çıkartmak, mükâfatını göstermek emelile daima kendileriyle birlikte bulunmak arzusunu izhar eyliyordu. Midhat Paşa yeni padişahın biraderlerini taltif arzusunu bir kaç defa lisanından işitmişti.

Sultan Murad bu maksatla cülûsunun dördüncü cumartesi günü Nisbetiye kasrında bir ziyafet tertip ettirdi. Mabeynci Seyit Bey Şehzadeleri davete memur oldu. Seyit Bey Sultan Murad'ın emrile cülûsun üçüncü günü veliaht Abdülmecid Efendi ile diğer dört biraderini davet etti.

Hüseyin Avni Paşa keyfiyetten haberdar oldu. Padişahın biraderleriyle böyle sıkı fıkı münasebette bulunmasını istemedi. O günlerde

biat ve tebrik merasiminin henüz arkası alınmadığı ve cumartesi günü bir çok zevatin daha saraya gelmesi mukarrer bulunduğu vesilesile davetin başka bir güne tehirini ihtar etti. Ziyafet tehir olundu. Şehzadeler yine Seyit Beyle haber gönderildi.

Sultan Murad'ın vaziyet dolayısıyla ziyafetin bir daha sözü olmadı. Sultan Abdülhamid Sultan Abdülâziz'in katli davasını sonradan ortaya çıkarınca, bu Nisbetiye Köşkü davetine de bir suikast tasmini rengini verdirmekte tereddüt etmemiştir.

Abdülhamid Efendi, davetin kendilerine suikast için tertip edildiğini Nisbetiye köşkünün etrafında bazı Hırvatlar görerek his ve istidlâl etmiş; kendisi de, biraderleri de davete icabet etmiyerek bu suretle suikasttan kurtulmuşlar!

Sultan Aziz'in katli davasında Midhat Paşa istintakta bu davet meselesi etrafında hayli suallere maruz kaldı. Fakat sonra bu suikast uydurması üstünde ziyade ısrar etmek büsbütün gülünç olacağı düşünülmüş olmalı ki mesele kapatıldı.

Jön-Türklerin hürriyet alemdârı...

[H. 1252] de Osmanlı limanlarına gelen ve bu limanlardan çıkan gemilerin sıhhi muayenesile iştigal eylemek üzere İstanbul'da beynelmîl bir «Meclis-i Umur-u Sıhhiye» teşkil olunmuştu. Bunun beynelmîl oluşu o zaman sıhhiye işlerine vâkıf doktorlar bulunmadığı için karantina usulünü kabul etmiş devletlerden birer memur davet edilmesinden ve bunların reylerinden istifade olunmak için meclisin müzakerelerine teşrik olunmasından ileri gelmişti.

Bu meclisi teşkil eden on altı âzadan ancak ikisi Türk idi: Lebip ve Baki Efendiler. Belediye'nin vazifesi olan meyyit defni için ruhsat verme işi de 1256 tarihli (M: 1840) Nizamnameye göre bu idareye tevdi olunmuştu!

Hayriye tüccarından *-dahilî ticaretle iştigal eden tüccar sınıfı-* Faslı Seyit Mehmet Efendinin oğlu olup İstanbul medreselerinde tahsil etmiş, hususî muallimlerden de tederrüs eylemiş bulunan Hacı Ahmet İzzet Efendi, Tophane müşürü Ahmet Fethi Paşa'ya intisap ile bu karantina idaresine devama başlamıştı; zekâ ve dirayeti, ahlâkî metaneti sayesinde temeyyüz ederek 600 kuruş maaşla bu idareye başkâtip olmuştu.

[1278 de] iki ay kadar bir müddet şehremanetinde ve senelerce mahkeme reisliklerinde dahi bulunmuş iken rical ve münevverler arasında en ziyade karantina başkâtibi diye maruf olan zat işte bu Hacı Ahmet Efendidir. Kur'ân'ın Hafız Osman hattile bir nüshasından fotoğraf-la istinsahile nüshalarının teksiri hakkında Namık Kemal Beyin teşvikatile hükümetten ruhsat alan da o olmuştur. Bu suretle Kur'ân ilk defa Londra'da bastırılmıştı.

Hacı Ahmet İzzet Efendi hayırhah bir zat idi. Yeni Osmanlıları himaye ederdi. [H. 1293 te] vefatına kadar hürriyet için çalışan vatanperver gençleri himaye ve teşvik eylemekte devam etmişti.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tarafından gönderildiğinden Yeni Osmanlılara ait tefrikada bahseylediğimiz fransızca mektup, Hacı Ahmet Efendinin Vefa'daki konağında tercüme edilmişti. Bu mektubun tercümesine iptida Kemal Bey başlamış idiyse de onun beyan ve ifade tarzı herkesçe malûm olduğundan Sadullah Bey tarafından tercüme odası usulü kitabetine uymıyacak kesik cümlelerle tercüme edilmesi tercih edilmişti.

Hacı Ahmet Efendinin oğlu Asım Bey - *mabeyn şifre kâtibi* - o zaman Kemal ve Sadullah Beylerin itimadını kazanmış gençlerdendi.

İngiliz tebaasından olup Osmanlı muhiplerinden sayılan Revelâkinin fransızcasını neşrettiği bu mektup tercümesini Sadullah Bey imlâ tarikle Ebüzziya Tefvik Beye yazdırmış, Asım Bey de talik yazı ile eczalı kâğıt üzerine beyaza çekmiş idi.

Mektup bu suretle tercüme edilince Yeni Osmanlıların mercii Kuryedoryan sahibi Janpiyetri marifetile Beyoğlunda Fransız (Kayol)un litografya matbaasında elli bin nüsha olarak tabedilmişti. İşte Yeni Osmanlıların hürriyet yolunda açtıkları mücadelenin matbuat sahasında alemnarı bu mektup tercümesi olmuştu.

Mektup nüshaları Kuryedoryan matbaasına naklolunmuştu. Tasvir-i Efkârın müstahdemlerinden Yusuf Ağa, Şinasiye mensup Şakir isminde bir delikanlı, Beyazıtta kâğıtçı Hacı Kadir Efendi, tersane muhasebe kâtiplerinden Raşit Efendi, - *Tasviri Efkâra sahibi imtiyaz vekili diye imzasını kordu* - Beyoğlunda kitapçı Macar mültecisi Danyel Os-lâki, Tasviri Efkâr baş mürettibi Rıza Efendi ile biraderi Rifat Efendi,

Ebüziya Tevfik Bey ince kâğıda basılmış olan bu mektup nüshalarını biner, biner buradan alıp evlerine götürürler, sabah namazı için Ayasofya, Sultanahmet, Beyazıt, Süleymaniye, Şehzade, Fatih Camilerine giderek kayyumlar vasıtasile cemaate tevzi ettirirlerdi.

Bu suretle elli bin nüsha on beş gün içinde dağıtılmıştı. Sultan Abdülhamid'in hafiyelik sisteminden ve teşkilâtından o zaman eser yoktu. Hükûmet bu mektubun naşir ve müvezzilerinden haberdar olamamıştı.

9 - Dün Sultan Abdülaziz iken bugün Aziz Efendi...

Bir parça zehir bulamaz mısın?..

Abdülâziz İstanbul sarayına girince kendisine bir kaşık çorba verilmemesinden ve Üçüncü Sultan Selim'in itlâf edildiği daireye ikamesinden keder ve elem içinde ağlıyordu. Yanında gelmiş olan serkarini Hafız Mehmet Beye bu teessür içinde:

– Bir parça zehir bulamaz mısın?

Diye sormuş, Hafız Mehmet Bey de:

– Allah etmesin, efendim!

Cevabile reddetmiş ise de Abdülâziz:

– Var ise getir! Bundan sonra benim hayatım fitneyi muciptir!

Diye ısrar eylemişti. Bilâhare Valide Sultan ile haremli ve cari-yeleri gelince kendisine teselli verecek sözlerle teskin eylemeğe çalıştılar ise de Abdülâziz'in tessürü bir türlü tadil edilemedi. Bu hal ile o rahat edemiyor, uyku uyuyamıyordu. Arada bir emniyetsizliğini göstererek:

– Aman, beni Sultan Selim gibi burada itmam etmek isterler. Düşmanlarım benden intikam alacak. Benim bedhahlarım var ise muhiplerim de vardır. Şu halde kalır isem âlem birbirine girer; akibet beni itlâf ederler!

Yolunda nâle ve figan eyliyordu. Abdülâziz hal'i günü kendi el yazısıyla Sultan Murad'a bir tezkere gönderdi. Bunda, «taht-ı saltanat-ı hanedan Abdülmecid haniye mübarek olsun» diyerek suzişli sözlerle teessür izhar etti ve hayatının temini talebinde bulundu.

Allah ve Resul aşkına...

Ertesi çarşamba günü daha mufassal bir tezkere yazdı. Abdülâziz'in iki tezkeresi elinde bir kaç saat kaldığını beyan eyliyen Mahmud Celâleddin Paşa'nın tahattur ettiğine ve Mirat-ı Hakikat'te yazdığına göre ikinci tezkerenin başında:

«Evvel Allah'a, sonra atebe-i şevketine sığındım. Elimle silâhlândırđım asker aleyhime kıyam ettiler. Benim başıma gelen felâketi rabbim sana göstermesin» ibaresi var idi. Mabadında İstanbul sarayında tahsis olunan daireden şikâyetle, «Allah ve resul aşkına, beni buradan halâs eyle. Zira canımdan emin değilim. Neye malik isem cümlesi sana helâl olsun. Bundan böyle her ne verilir ise ana muvafakat edeceğim.»

Fıkrasını yazmış, gene evlât ve ayali, nefsi için teminat istemişti. Bu tezkerelerin mealini işitenlerin ikisini bazı ilâvelerle birleştirip bir tezkere haline kaybeyliyerek gazetelerle neşreylediklerini Mahmud Celâleddin Paşa gene Mirat-ı Hakikat'te bildirmektedir.

Nasıl olursa olsun bu müşkül ve sıkıntılı vaziyetinde Abdülâziz Sultanı Murad'dan istifat eylediği tahakkuk eyliyor. Abdülâziz'in Sultan Murad'a gönderdiği tezkerenin Vakit Gazetesi'nde neşredilen sureti şudur:

«Evveâ Cenabı Allah'a saniyen atebe-i şevketlerine sığınırım. Cülûs-u hümayunlarını tebrik ile beraber hizmeti millete say ü gayret eylemiş isem de muvaffak olamadığıma teessüf ve zât-ı mülûkânelerinin muvaffakiyetlerini temenni ederim. Milletın itilâyı şanına ve devletin temini istikbaline vasıta olabilecek esbabı, zât-ı mülûktarilerine amade etmiş olduğumu feramüş buyurmazlar ümidindeyim. Kendi elimle silâhlândırđım askerin beni bu hale koyduğunu ihtar ile beraber müriüvvet ve insaniyet sıkılmışlara yardım etmek meziyetini gösterdiğinden bulunduğum şiddetli ıztıraptan halâs ile bir mahall-i mahsus tayinini rica eder ve Saltanat-ı Osmaniyeyi sülâle-i Abdülmecid han hazretlerine terkeylerim.»

Bu tezkereler müttefik erkân tarafından okundu. Midhat Paşa kalemile Sultan Murad tarafından teminatı havi cevap yazıldı. Abdülâziz'in tezkeresi üzerine cevap hazırlanınca ⁽⁸⁾ Sultan Murad serkurena Ethem Efendi'ye: (7 Cemaziyülevvel 1293 - 14 Zilhicce 1293)

– Seni hakanı sabık hazretlerine göndereceğim. Bu tezkereyi hâkipayı şahanelerine takdim eyle. Mahsusan mübarek dest-i şahanelerini öperim. Hiç teessüf buyurulmasın! Hüda hakkıçün Topkapı Sarayı'nın ol veçhile zikü rahatsız olduğunu bilemediğimden orası tensip olunmuş; ben zat-ı şahanelerine vekâleten bulunuyorum (!!) Pederimdirler! Kendileri için Beylerbeyi sarayı hazırlanmıştır. Amma sarayı hümayunların kâffesi zatı şahanelerininindir. Her hangisi emir ve ferman buyurulur ise oraya teşrif buyursunlar. Daha her ne suretle mütetayıp olurlar ise olveçhile arzedesiniz!

Dediği gibi damat Nuri Paşa'ya da, amcası hakkındaki muamelele-ye aldığı tezkereden sonra vakıf olduğunu bildirdi:

Bu hakareti [emmim] hakkında asla kabul etmem. Topkapı Sarayı'na gönderilmesine razı değildim; vükelâ gönderdiler. Sarayların hangisini taleb buyurursa oraya nakil buyursunlar! dedi. Ethem Efendi Sultan Murad'ın bu iradesini kendisine tebliğ edince Sultan Abdülâziz:

– Vallahilâzim ben bu işin recül ve erbabı olmadığımı biliyor idim. Bundan dört beş mah mukaddem kendi hüsnü rizam ile terkedecektim! Görür müsünüz bu çoluk çocukların ikdamını! Bizi bu sevda-
dan vazgeçirdiler!

Sözlerini irat eyledi. Abdülâziz'in nakli için münasip olmak üzere tahattur olunan yerler kendisine bildirilerek rey ve iradesi sual olunca o da Feriye dairesini tensip etti. Burası Sultan Murad'a ikametgâh olmak üzere yaptırılmıştı; fakat daha itmam edilmemişti. Derhal tanzim ve tefrişine teşebbüs olundu; gece, gündüz ikmali tacil edildi.

Nakil işleriyle uğraşmağa başmabeynci Ethem Efendi memur edildi. O da perşembe günü akşamı Topkapı'ya gitti.

Sen, Aziz Efendi değil misin?..

Abdülâziz hal'inin dördüncü cuma günü valide ve ailesi, evlâdı ve hazinedarlarıyla alessheher Feriye dairesine nakledildi. Yanında başmabeynci Mehmet Bey ile mabeynci Fahri Bey olduğu halde Hüseyin Avni Paşa'ya yaptırmış olduğu kayığa bindirildi. Bu kayıkla Hüseyin Avni Paşa'nın Üsküdar cihetindeki yalısı önünden geçirildi.

Bu muamele kasten yapılmış bir tezlile pek benzedi. Feriye daire-sinin kapısı önüne çıkılınca kapıdaki karakol efradı mabeyncileri içeriye bırakmadılar. Yalnız Ethem Efendi Abdülâziz ile içeriye girdi. Bahçeden geçerken etrafı ihata etmiş olan askerler arasından biri ansızın!

– Yasaktır!

Diye bağırды. Abdülâziz Ethem Efendiye teveccühle:

– Galiba sizin başmabeynci olduğunuzu bilmiyorlar. Asker, zatı-nızı tanıyamadığından (yasaktır) tembihinde bulundu!

Diyerek «devrin cevrine» ince bir telmih yaptı! Bu sözü zabıt işitti.

– Evet! Aziz Efendi değil mi? Yasaktır!

Diye evvelki sözü tekrar etti. Ethem Efendi zabite nihayet meram anlatarak Abdülâziz'i dairesine götürdü. Abdülâziz, Hafız Mehmet Be-yi istedi. Ethem Efendi de arayıp bulmak üzere ayrıldı.

Abdülâziz'in yanında bulunan nüfusun miktarı üç yüze balığ olu-yordu.

Topkapı Sarayı'na giderken yanında silâhlar götürdüğü, nakle memur Kayseriyeli Ahmet ve Redif Paşalar tarafından haber verilmesi üzerine vükelâ bunların alınmasına karar vermişti. Sultan Selim'in pa-lasından başkası alındı. Abdülâziz bunu Sultan Selim'in kullandığı pa-la olması hasebile yadigâr olarak yanında alıkoymak istemiş ve sakla-mak üzere Valide Sultana vermişti. Vükelâca silâhları almağa memur edilen Hüseyin Avni Paşa da bu pala için Valide Sultanı tazyik etmek cihetine gitti.

10 - Abdülaziz intihar ediyor, ama nasıl?..

Topkapı'dan Feriye dairesine...

Abdülaziz Topkapı Sarayı'nda iken mabeyncilerinden ve hademesinden haylisi oraya gitmişlerdi. Bunların bir kaç gün kalmalarına Sultan Murad ve hükümetçe bir şey denilmemişti. Ancak mahlû bir padişahın yanında başmabeynci ve bir kaç kurena gibi fiilen hükümdarlık etmekte olanlara mahsus adamlar bulunması caiz ve münasip olamıyacağından, bunların çıkarılması ve Sultan Murad'ın emektarlarından bir kaç mücrip adam intihap edilip konulması kararlaştı. Kurenasından yalnız küçük yaşındanberi hizmetinde bulunan ikinci mabeynci Fahri Bey bırakıldı, diğerlerinin girmesi menolundu.

İntihap olunacak adamların hal ve sıfatları malûm ve emin olmak lâzım geliyordu. Bulunacakları dairenin hususiyeti hasebile üç, dört haftada bir kereden ziyade harice çıkmıyacıklarından ve harîç ile ihtilât etmiyeceklerinden bu hizmete az maaş ile rağbet eden bulunmıyacağı düşünöldü.

Sultan Murad dairesindeki emektarlardan kim kabul ederse yüzer lira maaş verileceği padişah ile validesinin iradeleriyle dairede ilân edildi. On beşer, yirmişer senelik emektarlardan ve koruculuk, köşk bekçiliği gibi hizmetlerde bulunmuşlardan Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmet, Cezayirli Mustafa Ağalar bu vazifeyi kabul ettiler.

Mabeyn müdürü Ahmet Ağa bunları kızlar ağası Süleyman Ağa ile Mahmud ve Nuri Paşaların, Seyit Beyin yanına göttürdü. Üçü de görsün diye sadrazam Rüştü Paşa'ya gönderildi. Ancak Rüştü Paşa bunları ne şahsan, ne halen bilmiyordu. «Emektarların mevcudu içinden bunların intihabı hallerini tecrübe etmiş olanlara aittir; maaşları her ne kadar çokça ise de bir taraftan bulunacakları hizmet emniyet işidir; diğer taraftan yeni cülûs etmiş bir padişahın bir kaç emektarını böyle ziyade maaş ile kayırmasına bir şey denilemez!»

Yolunda düşüncelerle Rüştü Paşa bunların memuriyetleri pek münasip olduğu cevabile tasvip etti. Cezayirli Mustafa'yı iki arkadaşına reis addeden mabeyn müşürü Nuri Paşa, Cezayirliye (kimse ile ihtilât ve dahilden harice, harîçten dahile havadis nakletmiyeceğine dair)

yemin ettirdi. Üç ağaya otuzar lira verdi. Yanlarına terfik ettiği bir yaverle cumartesi günü Feriye karakoluna gönderdi. Valide Sultan da bunlara dört zenci harem ağası kattı. (Bunlardan üçünün ismi mazbuttur: Karabiber Reyhan Ağa, Rakım ve Lâtif Ağalar.)

Hadım ağaları Feriye dairesine girdiler. İki Mustafa ve Hacı Mehmet Ağalar dairede yer olmadığından emre intizaren o gün ve akşamı pazar gecesi karakolda, asker içinde misafir edildiler. Pazar sabahı Abdülâziz intihar eylediğinden bu üç ağa tayin olundukları hizmeti ifaya vakit ve imkân bulamadılar.

Nakil günü Abdülâziz yeis galebesile pek mahzun ve bitap halde idi. Validesile hanedanının sair âzasının ve cariyelerin nakil esnasında üzerlerinde kalmış mücevherat ile altın ve gümüşe müteallik evani ve edevat alınmıştı.

Bu da teessürünü artırmıştı. İkametgâhının her tarafı daimî karakol neferleriyle, sahil ciheti zırhlı gemi ile mahsur bulunuyordu. Abdülâziz bu gemiye baktıkça validesine bu gemiden kendilerinin topa tutulmak suretile itlâf edileceklerinden bahsedirdi.

Bir defa karakola memur bir asker zabiti, bahçede dolaşmasına mümanaat gösterdi. Abdülâziz bundan son derece dilhun oluyordu. Nefsini telef etmek için kan damarlarını kesmekten ehven tarik olmadığı evvelce Abdülâziz'in ağzından işitenler olmuştu.

Abdülâziz'in hal' fetvasında şuurunda ihtilâl atfedilmişti. Sultan Murad'a yazdığı mektup gazetelerde intişar edince şuurda bozukluğa delâlet eder hal görülmeyişi halk arasında hayreti celbeylemişti.

İntihara giden yol...

Sultan Murad'ın günden güne eseri belirmeğe başlayan cinneti karşısında halk hissiyatının yeniden Abdülâziz lehine tahavvülü ihtimali vardı. Fakat Abdülâziz saltanata avdeti ihtimallerini kendisi seddetti. Ortaköy dairesine naklinin üçüncü ve hal'inin altıncı pazar günü - *haziranın üçü ve cemaziyülevvelin on ikisi* - intihar etti.

Abdülâziz'in yanında kalan ve validesi tarafından saklanan palanını da teslimi için karakol zabitleri Fahri Beyi her an tazyik ediyorlardı. Fahri Bey Pertevniyal Sultana söyliyerek palayı nihayet pazar günü sabahleyin ve intihar hadisesinden bir saat kadar evvel karakola teslim etti.

(Bu muamele Abdülâziz'in katli davasında suiniyete hamledilmiştir. Abdülhamid'in cülûsundan iki sene sonra mabeynci Fahri Beye «mesbuk olan emek ve hizmetine mükâfaten çıraklık olarak» 2000 kuruş maaş tahsis etmesi bu katil hadisesinden o zamanlarda daha şüpheye mahal görülemediğine delâlet ediyor.

Nuri Paşa'ya da 12,500 kuruş maaş verilmiş olması bunu teyit eder. Cezayirli Mustafa ile Pehlivan Mustafa ve Hacı Mehmet dahi dörder, beşer yüz kuruşluk çıraklık maaşlarile İzmir'e ve memleketlerine gitmişlerdi. Bu üçü sonra dava tertibatında İstanbul'a celbedilmişlerdir.)

Abdülâziz o sabah erkenden bir sıcak çorba ile ekmek istedi. Haremde hazırlanamadı.

En küçük şehzadesinin validesi kadın efendi çocuk için mangal üstünde bir kaç kaşık piring lâpası kaynatmıştı; ikinci hazinedar kalfa bunu adi bir tablaya koyup huzuruna getirdi. Abdülâziz bunun nasıl pişirilmiş olduğunu sordu; hazinedar da anlattı.

Abdülâziz:

– Hazzettim. Validesine selâmımı söyle. Çocuğun gıdasıdır. Ona versin. Güzelce baksın, ihtarında bulundu. Bir damla su kâseyi taşırmıştı! Abdülâziz artık hayatına nihayet verecekti. Validesile görüştü; abdest aldı; «Yusuf» suresini okudu.

Sakalını düzeltmek için hazinedarlardan birinden küçük bir makas istedi. Talebi evvelâ reddolundu. Fakat sonra Valide Sultan oğlunun ricasına muhalefet edemedi; makasın verilmesini emretti.

Bir makas, bir de ayna...

Hazinedarlardan Ebrukeman Kalfa makas ile bir de ayna getirip verdi. Sabahın saat ikisi - ezanî - idi. Abdülâziz validesile cariyeleri yanından savdı. Odasının kapısını kapadı. Biraz sonra odadan boğuk bir ses işitilmesi üzerine de dışarıdan cariyeler telâş ile kapıya koşular. Kapıyı kapalı bulunca bağırışmağa başladılar. Yetişen Valide Sultan ile kapıyı zorladılar. Aşağıdan erkek olarak ilk defa mabeynci Fahri Bey yukarıya çıktı.

Valide Sultan, kapıdan içeriye girince kanlarla mülemma, yere serilmiş gördüğü oğlunun üstüne kapandı. Kadın efendiler de aynı süretli naşa sarıldılar.

Bunlar odaya girdikleri vakit Abdülâziz daha gözlerini açıp kapamakta idi. Kadınlar camları, çerçeveleri, kafesleri kırarak bağırıyorlardı. Abdülâziz'in makasla kollarının damarlarını keserek intihar ettiği anlaşılıyordu.

11 - Abdülâziz cinayete mi kurban gitti, yoksa intihar mı etti?..

Bilinenler ve bilinmeyenler...

Abdülâziz'in vefatı Ortaköy karakolhanesine eksetmesi üzerine 500 kadar efradı bulunan bu karakolhaneden askerler ve zabıtlar kapıları açarak Fer'îye dairesinden içeriye girdiler. Feriye sarayına girmiş olan Nazif isminde birisi, Valide Sultanı cesedin üstünden kaldırırken kulağındaki küpeyi parmağındaki yüzüğü zorla alıverdi!

Karakolda bulunan Pehlivan Mustafa ve Hacı Mehmet'te askerle beraber odaya girmişlerdi. Pehlivan Mustafa kollardan akan kanı aklınca tutmak için bir bakır onluğu Abdülâziz'in kolundaki carihaya bağladı. (Odaya ilk evvel girenlerden beşinci hazinekar Arzınıyaz Kalfa Sultan Aziz'in katli davasında müttehimlerden gösterilmiştir). Sultan Aziz'in kollarından akan kan mushafın ötesine, berisine bulaşmıştı. İntihar aleti olan makas ta yanında bulunuyordu. Valide Sultan epi müddet beyhuş olarak kaldı.

Abdülâziz'in naşı Topkapı Sarayı'na nakledikten sonra zabıtlar, «mesture olmadığı halde» feracesiz karakolhane meydanına götürdüler. Perterviyal Sultanın dostu ve Sultan Mahmud'un ikbali Tiryâl hanım da bu sırada yalısından kaldırılarak bu karakol meydanına getirildi. Valide Pertevniyal Sultan ile Tiryâl hanım yanlarına birer cariye verilerek araba ile İstanbul sarayına tebit edildiler.

Faciyanın vukuundan biraz sonra Hüseyin Avni Paşa Feriye sarayına gelmişti. Bu gelişini Midhat Paşa (*Mir'at-ı Hayret*) isimli hatıratında şöyle yazıyor:

(Vak'anın hudusile kadınların feryat ve fiğanı karşı tarafta yalısında bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın mesmuu olmasile, müşarünileyh me-

muriyetine gitmek üzere hemen hazır bulunan kayığına rakip olarak yetişip...) Hüseyin Avni Paşa'nın verdiği emir üzerine Abdülâziz'in nâşî Ortaköy karakolhanesine nakledildi. Karakolda kahve ocağının bulunduğu mahalde tahtalar üstüne konulan küçük bir nefer şiltesi üzerine bırakıldı. Üstüne beyaz bir perde örtüldü! Hüseyin Avni Paşa tarafından sayfiyelerine gönderilen haberler üzerine vükelâ da buraya geldiler.

Vükelâ ile birlikte bulunan Âmetçi Mahmud Celaleddin Bey - *Mir'at-ı Hakikatte yazdığına göre* - Abdülâziz'in üstündeki perdeyi kaldırdı; naşın arkasında beyaz bir gecelik libasını, iki kolu sıvanmış olduğu halde damarlarının gayri muntazam kesilmiş olduğunu, sol koldaki yaranın sağ kol yarısından ziyade bulunduğunu gördü. Sadrâzam Rüştü Paşa'nın yalısında bulunan Damat Mahmud Celâleddin Paşa sadrâzâmı takiben geldi.

Midhat Paşa da Babîâliye geldiğinde sadaret müsteşarı Sait Efendiden vak'ayı öğrendi. Kalkıp Feriye dairesine gelirken hademedden birisi Sultan Murad'ın hadiseyi öğrenir öğrenmez pek fena hastalandığını kendisine haber verdi. Midhat Paşa saraya uğriyarak Sultan Murad'ı gördü. Padişahın yanından çıkıp Feriye gelinceye kadar vakit hayli geçmişti.

Vükelâ hâl ve vaziyeti Abdülâziz hizmetinde bırakılmış olan ma-beynci Fahri Beyden sual ile iktifa ettiler. Abdülâziz hanedanının ifadelerini zapta lüzum görmediler veya o anda böyle bir lüzumu tahattur edemediler.

19 Doktorun otopsi raporu...

İstanbul'un en meşhur doktorlarından on dokuzu cesedi muaneyeye resmen davet edildiler. Bunlardan bazıları sefaretlere mensup idiler. Bunlara Abdülâziz'in naşı, vefat ettiği mahal, makas gösterildi. Doktorlar makasın intihara alet olabileceğine karar vererek bu yolda bir mazbata imzaladılar. Bu makasla evvelâ sağ kolun damarları kesildikten sonra sağ el ile sol kolun damarları kesilmekle uğraşıldığı anlaşılıyordu.

İngiltere sefreti tabibi Dikson ile İngiliz tabibi Milincen biraz geç kalmışlardı. Bunlar cesedi ayrıca muayene ettiler. İptida vak'anın intihar olmayıp katl olacağını düşünenler olmamış değildi. Bu iki doktor cebir alâmeti olup olmadığını iyice tetkik ile intihara kail oldular.

Doktor Milncen harem-i hümayun tabiplerinden olmasile vükelânın yapmadığını bizzat yaparak derhal içeriye girdi. Vak'anın nasıl geçtiğini saraylılardan sordu. Bunların Milncine verdikleri ifadeler intiharı teyit ediyordu.

Doktor Milncen Valide Sultanın divane gibi bir halde olduğunu işitti. Tedavi etmek üzere gidip görmeği teklif etti. Valide Sultan:

– Oğlumun canına kıyan ben oldum. Bana hekim göndereceğini ze cellât gönderin! diyerek Milnceni kabul etmedi.

Doktorlara, Hüseyin Avni Paşa'nın reyile otuz altı bin kuruş ücretle hediye olarak birer enfiye kutusu verildi. Abdülâziz'in vefatı bilâhare Sultan Abdülhamid zamanında ikame olunan davada iddia edildiği gibi katl üzerine vaki olduğundan ilk evvel şüphe etmeleri lâzım gelen Valide Sultan ile kadın efendiler ve saraylılar iken o sırada bunların hiç biri bu yolda bir şüphe bile göstermediler. Muayene bittikten sonra Abdülâziz'in naşı İstanbul sarayına nakil ve hırkai şerif hademesinden beş kişi tarafından gaslolundu. Vükelâ, ülema, devlet ricali hazır oldukları halde cenaze namazı kılındı. Alay ile babası Sultan Mahmud türbesine götürüldü; orada defnedildi.

Meyyitin keşfi için şeriye memurları gönderilmek mutat olmasile şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de bu usule tevfikân meşihat memurlarından sadreyn müsteşarı muavini Hüseyin Hüsni Efendiyi gönderdi. Fakat bu efendi Feriye'ye geldiği vakit cenaze artık kaldırılmış olmasile o da Fahri Bey'den aldığı malûmat üzerine yazdığı takriri şeyhülislâma takdim etti. Zaptiye nezareti müstantiklerinden Mustafa Efendi ancak hadisenin ertesi günü geldi! Yine Fahri Beyin tahriren takririni alıp zaptiye kapısına götürdü.

İntihara doğru sürüklenme...

Abdülâziz'i hal' edenler nefsinin telef etmesi kaziyyesini yeis ve keder galebesile hâsıl olmuş delilik eseri olmak üzere ilân ettiler. Bununla hal' hakkında almış oldukları fetvada Abdülâziz'e isnat edilen «şuurda ihtilâl» haletini isbat eylemek istediler.

Amma bu facia halkın efkârında suitesir uyandırdı. Abdülâziz'in müttefik devlet erkânı tarafından itlâf edildiği sözleri meydana çıktı; Avrupa gazeteleri de bu rivayetlerden bahsettiler.

Abdülâziz'in mizacında garabetler eksik değildi. Başına gelen felâketin tesirile ve gördüğü muhakkirane muamelelerin acısı ile aklını bütün bütün kaybedip intihar eylemiş bulunmasında taaccüp ve istibat edilecek bir nokta yoktur; bilâkis hal ve mevki iktizasınca bu hayli muhtemel idi de!.. Kendisi hal'edilen bir hükümdar için en lâyük hareket nefsine kıymak olduğu itikadında idi. İmparator üçüncü Napoleon'un hal' edildiği haberi geldiğinde ağzından ilk çıkan söz:

– Bu adam hâlâ yaşamağa tenezzül ediyor!

Olmuştu! Abdülâziz'in intihar denilerek katledildiğine yahut intihara sevk ve icbar olunduğuna delâlet etmek üzere, Fransız muharrirlerden:

– On l'a Suicide!

Diyenler oldu. Fakat bir kaç sene sonra cereyan eden muhakeme-de verilen ifadelerin, gösterilen delillerin hiç birisi hadisenin katle müs-tenit olacağına insanda kanaat uyandıracak mahiyet ve kuvvette değildir.

Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı Mehmet Paşa'nın günü günü-ne tuttuğu hatırat defterinde şu sözleri gördüm: (Pazar sabahı saat 1-2 raddelerinde Abdülâziz hazretleri müptelâ olduğu sevdadan mıdır, bilemem... eceli o yüzden olduğundan saat iki buçukta irtihal etmiştir.)

Pertevniyal Valide Sultan ile Tiryâl hanım Topkapı Sarayı'nda bir kaç gün hapis ve tazyik olundular. Tiryâl hanımın yalısı ve bağ ve köş-kü arandı. Tiryâl hanım Valide Sultan ile aralarındaki dostluktan «isti-fade ederek Abdülâziz saltanatında hayli mal toplamağa muvaffak ol-muştu. Bu aranma sırasında bunlardan haylisi gasbedildi.

Bunlar bu halde iken damat Mahmud Celâleddin Paşa Sultan Aziz cariyelerinin tefrik ve muayenesine memur olarak Abdülâziz ile Valide Sultanın «perii peyker» cariyeleri saraydan çıkarıldı. İçlerinden şehirde melcei bulunanlar şuraya, buraya dağıldılar; kimsesizleri kapa-nın elinde kaldı.

12 - Çerkes Hasan vak'ası ve Hüseyin Avni Paşa'nın katli...

Çerkes Hasan kim?..

Çerkes Hasan Bey Rumelide iskân olunmuş çerkes beylerinden birisinin oğlu idi. Sultan Aziz sarayında üçüncü kadına karabet veya münasebeti var idi. (Memduh Paşa Mir'at-ı Şünunatta ikinci kadının biraderi olduğunu yazar).

Harbiye mektebinden mülâzimlikle çıkması üzerine altıncı orduya - Bağdada - gönderilmesini talep etmişti; çünkü o senelerde bu orduya gidecek mülâzimlere yüzbaşılık tevcih ediliyordu.

Çerkes Hasan Bey bu suretle yüzbaşılığı elde edince saraya nisbete kuvvetile Bağdada gitmekten istinkâf eylemiş, bu sebeple Hüseyin Avni Paşa kendisini hapsedtirmişti. Fakat sarayca himaye edilmekle serbes bırakılmış ve mabeyn yaverliğine alınmıştı; biraz geçtikten sonra Bağdada azimet talebini tekrar ederek bu defa da gene iltimas ile kolağası oluvermiş, fakat şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine girerek gene gitmemek yolunu bulmuştu. Hasan Bey ciddî, cessur olmakla rüfekası:

– Delidir! Elinden bir kaza çıkar!

Diye kendisinden pek çekinirlerdi. İnce, uzun boylu, yakışıklı idi. Kabadayılıkla maruf olmasile Beyoğlu ve Galata semtlerinde hatırı sayılırdı.

Bağdada gitmekte taallül eylediği günlerde Hüseyin Avni Paşa bir defa kendisini celbederek ibram eyleyince seraskerin üstüne yürütmek cüretini göstermiş, mecliste hazır bulunan serdar Abdi Paşa menetmişti. Hasan Beyin en büyük âmirine karşı böyle bir harekette bulunabilmesi için yüksek bir istinatgâha güvenmiş olduğu anlaşılır.

Hal'den iki hafta mukaddem Hüseyin Avni Paşa şehzade Yusuf İzzettin Efendi ile birlikte Göksü mesiresinde iken Hasan Bey seraskere orada tecavüz ve hücum eylemek fikrine düşmüş, fakat arkadaşları nasihat ederek böyle bir teşebbüsten kendisini meneylemişlerdi.

Abdülâziz hal' olunduktan sonra Hüseyin Avni Paşa Çerkes Hasan Beyin Bağdad'a gitmesini tacil eylemiş, taallülünü görünce hapsi

cihetine gitmişti. Hasan Bey bu defa İstanbul'dan çıkmağa söz vererek yol levazımını tedarik için hapisten kurtuldu. Ve Hüseyin Avni Paşa'dan katiyen intikam almağa karar verdi.

Hasan Beyin Abdülâziz'in cenaze alayı günü Hüseyin Avni Paşa'yı katletmeği tasavvur ettiği rivayet olunur. O gün acem sefareti karışısındaki kıraathanede oturduğunu, belindeki pala gibi bir kılıcı sinirli, sinirli ikide, birde kınından çıkarıp oynattığını görenler vardır. (9)

Hasan Bey o gün Mahmud Celâlettin Bey mahdumu Münir Bey ile bir refikini alayı seyre gitmekten men dahi etmiştir. O gün filvaki böyle bir tasavvura düşmüş ise fırsat bulamamış demektir.

Bir defa da Hüseyin Avni Paşa'nın Paşalimanı'ndaki yalısına gitti. Huzuruna girmeğe gene fırsat elvermedi. Sultan Murad'ın cülûsunun on altıncı ve cemaziyülevvelin yirmi üçüncü perşembe akşamı pürsilâh tekrar Hüseyin Avni Paşa'nın yalısına gitti. Paşanın Şura-yı Devlet reisi Midhat Paşa konağında bulunduğunu haber aldı. Hemen İstanbul'a geçti.

Çerkes Hasan Midhat Paşa konağında...

O akşam vükelâ Beyazıt semtinde (Tavşan Taşında) [Soğanağa semti] Midhat Paşa konağında Girit ve Karadağ işlerini müzakere için içtima etmişlerdi. Fakat meclis erkânından hepsi gelmiş değillerdi.

Hazır bulunanlar konak sahibi Midhat Paşa ile sadrazam Mütercim Rüştü, Serasker Hüseyin Avni, Hariciye Nazırı Raşit, Tophane Müdürü Rıza, Bahriye Nazırı Kayseriyeli Ahmet, Mecalis-i Âliyeye memur Şerif Hüseyin, Nafia Nazırı Halet, Defter-i Hakanî Nazırı Yusuf, Maarif Nazırı Cevdet Paşalar ile sadaret müsteşarı Sait Efendi, âmetçi Mahmud Celâleddin ve sadaret mektupçusu Memduh Beylerden ibaretti.

Taamdan evvel simalar mütebessim, neşeler yerinde idi. Yemekten sonra konağın üst katında bahçeye nazır büyük odada içtima edildi. Girit ve Karadağ işleri müzakeresine başlanınca zihinler toplanamıyor, kalplere kasvet çöküyordu. Paşa ve beylerin ağaları aşağıda kumar oynamak ve işret etmekle vakit geçiriyorlardı. Ezanî saat dördü bulmuştu. Müzakere sonuna yaklaşıyordu.

Hasan Bey konaktan içeri girince ağalarda bir şüphe uyanmadı. Bir tezkere getirdiğini söyleyerek merdivenden çıkmağa başladı.

Hasan Beyin kadın cihetinden âmetçi Mahmud Celâleddin Beye taallûku vardı. Merdivenden yukarıya çıkarken Mahmud Celâleddin Beyin aşağı inmekte olan ağasına tesadüf etti ve Bağdada gideceği cihetle seraskerin eteğini öpüp veda etmeğe geldiğini söyliyerek Mahmud Beyin mecliste sağda mı, solda mı oturmakta olduğunu sordu.

– Onun da eteğini öpmek isterim de!

Sözlerini ilâve etti. İçtima salonunun kapısında duran hademeyi serasker paşaya acele ifadesi olduğunu, içeriye haber vermek üzere yaverlerden birini çağırmasını kapıdaki hademeye söyledi; hademe aşağı hareket edince kendisi süratle içeri girdi. Üç, dört adım yürüdü; durdu. Üstündeki rovelverlerden birini çıkararak:

– Davranmayın!

Hitabile mecliste hazır bulunanları tehdit eyedikten sonra diğer eline aldığı kamasile seraskere doğruldu:

– Davranma Serasker!

Diyerek bir kurşun sıktı. Hüseyin Avni Paşa ellerini yukarıya kaldırdı; harekete başladı. Tabanca kurşunları birbirini takip etti. Hüseyin Avni Paşa midesi üstünden iki kurşun yedi. Odada bulunanların yanlarında müdafaaya yarıyacak bir şey yoktu.

Vükelâ sofrası kana bulandı...

Devlet erkânı neye uğradıklarını bilemediler. İlk silâh patlayınca kapı yanında bulunan Memduh Bey derhal savuştu. Abdülâziz hanedanının bazı vesait ile askerden el tutup umum vükelâyı idam kastinde olduklarını, böyle bir kişinin yalnızca bu harekete cüret edemeyeceğini, arkasında elbette muavinleri de bulunacağını zannedenler oldu.

Hüzzarın bir takımı sofaya, bir kısmı yandaki odaya açılan kapılardan kaçtılar; art merdiveni bulanlar bahçeye çıktılar. Midhat Paşa kaçarken merdiven başında bir defa düştü; hareme kapağı attı. Hüseyin Avni Paşa mezbuhane bir hareketle yerinden kalkarak sofaya kadar sürüklenmiş, orada yıkılmış kalmıştı. Bunu gören Hasan Bey tekrar üstüne hücum ederken, ihtiyar ve cessus Bahriye Nazırı Kayseriyeli Ahmet Paşa arkasından ellerini tutup bastırmağa ve tabancasını almağa çalıştı. Fakan Hasan Bey kamasının ucile Ahmet Paşa'nın kulağını, yüzünü,

el ve kolunu pastırma doğrar gibi paraladı, harekete mecal bırakmıyarak ve iterek kurtuldu.

Ahmet Paşa meclis odasından geçilir küçük odada saklanmış olan sadrazam Rüştü, Şerif Hüseyin, Halet Paşaların yanına gitti; kapıyı kapadı.

Hasan Bey sofaya çıktı. Hüseyin Avni Paşa'yı kanlar içinde yatmış gördü. Fakat vücudunda hâlâ hayat eseri hissederek üstüne çöküp vahşetle vücudunu parça, parça etti. Katilin gözü artık tamamen karar-mıştı. Vükelânın hademesi, bazısının yaverleri silâh seslerini işitince yukarıya koştular. Kapı önüne mahalle ahalisinden birikenler olmuş, bir kaç zaptiye neferi de konağın içine girmişti.

Hasan Beyin üstünde beş rovelver vardı; kendisi de silâh kullanmakta gayet mahirdi. Merdivenden çıkanları kurşunlarla karşıladı bir kaç zaptiye neferi bu sırada yaralandı. Sadaret yaverlerinden nöbetçi Münir Bey de vuruldu.

Hasan Bey tekrar meclis odasına girdi. Burada hariciye nazırı Raşit Paşa korkusundan baygın bir halde oturduğu koltukta saplanmış kalmıştı. Onu da Ahmet Paşa gibi kendisine musallat olur zannederek tabanca ile boynundan vurdu; kama ile de işini bitirdi.

Blânço: Beş ölü sekiz yaralı...

Sadrazamla üç paşanın saklandıkları oda kapısına yanaştı. Açılmasını istedi. Paşaları isimleriyle çağırmağa başladı. Yalnız Kayseriyeliyi öldürmek istediğini söylüyordu. Kapının sürgüsü yoktu. İçeride paşalar kapıya bir kanape dayıyarak ağır vücutlu Halet Paşa'yı üstüne oturtmuşlardı; kendileri de olanca kuvvetleriyle kanatlara dayanıyorlardı. Hasan Bey sadrazama:

– Sen millet babasınsın; ayağımı öpeceğim; kapıyı açtır!

Rüştü Paşa pirane tavor ile lisan ile:

– Oğlum Hasan Bey! Senin hiddetin üstünde! Bana bir şey yapmıyacağımı bilirim, amma belki bir fenalık olur. Kapıyı açmam. Yarım görüşürüz! cevabını verdi.

Bu anda Midhat Paşa tevabiinden mühtedi Ahmet Ağa eline geçmiş bir ekmek bıçağı ile Hasan Beyin üstüne savlet ederek ve kolların-

dan tutarak ensesinden yaraladı. Hasan Bey onu da bir tabanca kurşunile katletti. Ortalığı telâşa düşürmek için avize mumlarını söndürdü. Bütün bu işler yarım saat içinde görülmüştü.

Bu sırada verilen haber üzerine Serasker kapısından nizamiye dördüncü Talia taburundan askerler nihayet yetiştiler. Odanın perdelelerini tutuşturup yangın çıkarmağa savaştığı sırada süngülerle bir kaç yerinden yaralıyarak Çerkes Hasan Bey'i yakaladılar. Zorla götürülürken Hasan Bey merdivenin alt başında sadaret yaverlerinden bahriye sağ kolağası Şükrü Beyin kılıca davrandığını gördü. Çizmesi içine saklanmış olduğu rovelveri de ona boşalttı. Şükrü Bey boğazına isabet eden kurşunla öldü; bir nefer de vuruldu.

Zaptiye neferlerinden vurulan birisi müteakiben öldü. Bu suretle çerkes Hasan Bey beş kişinin canlarına kıydıktan, sekizini de yaraladıktan sonra serasker kapısına götürülebildi. Hapishaneye kondu. Zincire vuruldu.

Çerkes Hasan'ın asılması

Midhat Paşa konağının içi maktele dönmüştü. Maktüllerin cenazeleri kaldırıldı. Vükelâdan sağ kalanlar bir yere gelerek Sultan Murad'ın sakin olduğu Yıldız köşküne mahremane haberler gönderdiler. Bu hareketin saltanat makamına karşı bir süikaste alâmet olması zümle ihtiyaten köşkün etrafına karakollar koydurdular.

Çerkes Hasan'ı tahrik eden sebep Hüseyin Avni Paşa'nın şahsına karşı adavetinden başka bir şey değildi. Abdülâziz, hal'inden bir kaç gün evvel şöyle bir rüya gördüğünü Hüseyin Avni Paşa'ya anlatmıştı:

«Sarayın etrafını askerler sarmışlar; serasker paşayı - şahsı malûm değil - öldürmüşler.» Hüseyin Avni Paşa bu rüyayı vükelâdan bazı yaranına naklederken:

– Sultan Aziz müzevver bir rüya söyledi! Maksadı bizi korkutarak baştan atmaktır!

Sözlerini ilâve etmişti. Bu rüyanın hal'i tacilde âmil olduğunu zannedenler vardır. Hal' günü sabık Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Hüseyin Avni Paşa'yı görünce, ilk söz olarak rüyanın tahakkuk ettiğinden bahsetmişti. Hüseyin Avni Paşa:

– Çıktı, amma alt tarafı - kendisinin katli - gelmedi!

Cevabını vermişti. Bu Çerkes Hasan vak'asından sonra Hüseyin Avni Paşa'nın katline işaretle bazıları:

– Rüyanın alt tarafı da çıktı!

Dediler. Abdülâziz'in vefatından sonra Beyoğlu cihetinde, ecnebi mahafilinde nisbî bir sükûn cari idi. Vükelâdan bazılarının katli ve cerhedildiği haberle buraları tekrar altüst olmuştu. O kadar ki İngiliz elçisi Sir Elyotun nezdine ecnebi refiklerinden biri - Elyotun ismini zikretmediği bu arkadaşı Rus elçisi olmak muhtemeldir - benzi atık, dili tutulmuş bir halde gelmişti de nasıl hareket edeceğini, kendisini muhafaza için sefa-ret gemisine gitmesi muvafık olup olamayacağını sormuştu.

Fakat az müddet içinde helecanı mucip sebep olmadığı, cinayetin bir ittifak mahsulü olmayıp bir kişinin işi olduğu anlaşılıyordu da huzur ve emniyet avdet eylemişti.

Teşkil edilen divanı harpte Hasan Bey kendisinin Hüseyin Paşa'dan başkasına bir suikasti yok iken diğerlerini vurması kendisini tutmağa tasaddi etmiş olmalarından ileri geldiğini söyledi. Her halde gözü karardıktan sonra azgın ve kudurmuş yırtıcı bir hal alarak etrafa saldırmıştı; kendisi de cinayetini muterifti. Yaralarını muayene ve tedavi için hükümetçe yanına bir cerrah gönderildi. Hasan Bey cerraha hitaben:

– Beni asacaklar, yahut kurşuna dizeceklerdir. Artık nafile yere yaralarımı baktırmak abestir! diyerek reddetti.

İstintakî neticesinde vükelâ asılarak idamına karar verdiler. Çerkes Hasan Bey 1293 Cemaziyelevvelinin yirmi beşinci cumartesi sabahı [17 Haziran 1876] Beyazıt meydanındaki dut ağacına asıldı.

Çerkes Hasan vak'asında sağ kurtulduktan sonra Midhat Paşa cüretkâr addettiklerinden nefisini korumak için ihtiyatlı bulunmağa lüzum görüyordu.

Vak'adan sonra Süleyman Paşa kendisini görmeğe konağa gelmişti. Midhat Paşa Süleyman Paşa'yı kabul ettiği küçük odanın masası üstüne büyük bir rovelver koymuştu. Bu emniyetsizliği işrap ediyordu. Süleyman Paşa da Midhat Paşa'ya vehim galebesile nezaket haricine çıktığını anlatmak için:

– Canım, bu koca rovelver de ne oluyor? Onun böyle küçükleri daha iyi iş görebilir!

Diye taşıdığı cep rovelverini çıkardı, gösterdi. Midhat Paşa:

– Aman, affedersiniz! Nasılsa orada unutulmuş! diyerek silâhı masanın gözüne yerleştirdi. (10)

Sultan Abdülhamid saltanata geçtikten sonra çerkes Hasan Bey için mükellef bir kabir yaptırmıştır.

Açık muhabere

İstanbul'da Galip Yahya Beyefendiye

İltifat ve takdirlerinize çok teşekkürler ederim. Devam edecek tefrikalarım da sual buyurulan noktalar hakkında umarım ki merakınızı tamamiyle tatmin edecek, hususî istilâatımla karışık, tafsilâtı sırasıyla okuyacaksınız.

Yazılarım günü gününe yazılmıyor evvelden hazırlanmıştır. Tefrikanın hergün intişarı gazetenin yazı tertibatı ile alâkadar bir keyfiyettir efendim.

Süleyman Kâni

13 - Meclis-i Umumî'de ilk Kanun-u Esasî müzakereleri...

Midhat Paşa'nın metni...

Midhat Paşa Sultan Murad'ın cülûsunu müteakip meşrutiyet ve vükelânın mesuliyeti esasları üzerine kaleme aldığı nutk-u hümayun müsveddesini sadrazama ve bazı mahremlerine ve Süleyman Paşa'ya göstermişti. Süleyman Paşa nihayet maksada nailiyet ümidile pek memnun olmuştu.

Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa akşam olunca fikrini değiştirdi; müsveddenin tebdiline kıyam etti. Mutlakiyet-i idareye taraftar olan Hüseyin Avni Paşa da, meşrutiyet taraftarlarıyla Süleyman Paşa'ya Rüştü Paşa'dan bahsederken:

– Bu herif sözünde ısrar ediyor; ağyar nazarında aramızda şikak görünmesin deyu hıfzı lisan ediyorum! Hele biraz sabredin!

Diyor, diğer taraftan el altından sadrazamın fikrini terviç eyliyordu. Midhat Paşa'dan ise:

– Bu iki müttelik müstebide karşı ne yapayım! Üçümüz biribirimizin kavline itbaa söz vermiş idik!

Yolunda acz ifade edici sözlerden başka şey işitilmiyordu. Süleyman Paşa işittiği sözlerden müteessir oldu ve infialini bir derece izhar dahi eyledi. Nihayet iki tarafa da mülâyim gelecek ifade ile bir nutk-u hümayun müsveddesi kaleme alındı; arz ve ilân kılındı.

Amma meşrutiyet taraftarları güftügüyü çoğalttılar. Avusturyalı-lar Adriyatik denizinde (Kilik) limanını seddeylemişlerdi. Bu mesele-nin müzakeresi için Babıâlide aktolunan meclis-i umumîde Midhat Paşa evvelden hazırlamış olduğu Kanun-u Esasî müsveddesini meydana koydu. O gün bir netice alınamadı. Cemaziyülevvelin on altısında Bab-ı Fetvada Devlet-i Osmaniye için meşrutiyet şeklinin ret veya kabulünden hangisi müreccah olacağı tayin edilmek üzere bir meclis-i umumî akti karargir oldu.

Bu kararın ittihazında Midhat Paşa tarafından vaki olan ilhah ve ibram müessir olmuştu. O, efkârı Kanun-u Esasî ilânına hazırlamak istiyordu. Rüştü Paşa ise buna salim bir karar ittihazı fikrile değil, efkârı oyalamak için razı olmuştu.

Bu mecliste Meclis-i Has, Vükelâ âzasile Dâr-ı Şura-yı Askerî reisi Redif Paşa, kazasker Seyfeddin, Fetva Emîni Halil Efendiler, askerî mektepler nazırı ferik Süleyman Paşa, âmetçi ve mektupçu beyler hazır bulundu.

İptida Midhat Paşa (*Divan-ı Memleket*) namile bir meclis-i umumî teşkili lüzumunu müeyyit bir nutuk irat etti. Sonunda:

– İşte Süleyman Paşa Fransız Kanun-u Esasîsî lâyihasını tercüme etmiş, onu okusun!

Diyerek maksadını tervice başladı. Fetva Emîni Kara Halil Efendi taassup lisanile:

– Öyle meclise lüzum yoktur. Ahkâm-ı şer'îye ile âmîl olmak hakkımızda hayırlıdır. Fetvahanede bazı memurlardan mürekkep bir

«Heyet-i İlmiye» teşkilile umuru devletin kâffeten icrasında istifta usulüne riayet olsun dedi.

Abdülâziz'in ne kabahati vardı?..

Müzakere ehemmiyet kesbediyordu. Mütercim Rüştü Paşa:

– Meşrutiyeti idareye ehli vatanda kabiliyet yoktur! Ahaliye hürriyet vermekte mazarrat çoktur! Biz millet meclisi yapmıyacağız. Padişahın hattındaki evamirden Murad bu değildir. Bize lâzım olan ancak maliye umurunda sefahati mene ve menfaat celbine muktedir bir heyet teşkilidir. Biz ahaliye öyle bazı müsaadat gösterelim ki onlar devletten hukukumuzu istihsal ettik zannetsinler; lâkin nefsülemirde bir şey vermiş olmuyalım!

Sultan Aziz'in hal'ine muvaffakiyetinden sonra (atabek) halini almış olan serasker Hüseyin Avni Paşa ile Dâr-ı Şura reisi Redif Paşa - *Kanun-u Esasî bahsinin askerliğe ademi taalûku cihetile* - söze karşımamasını Süleyman Paşa'ya tembih eylemişlerdi.

Süleyman Paşa hırçın, becerikli ve hamiyetli bir zat idi. Nazım olduğu Harbiye Mektebi talebesinden (Sarı Çapar) ünvanını beyhude kazanmamıştı! Uhdesine Beşiktaş muhafızlığı ve Beyoğlu ciheti kumandanlığı da verilmiş olan Süleyman Paşa'nın Abdülâziz'in hal'inden iki üç gün sonra ortalığı eski hamam, eski tas görünce Serasker Paşa'ya:

– Hakan-ı sabıkın ne kabahati var idi? Eğer ıslahat namına bir işe başlanılmıyacak ise ben onu tekrar iclâs ederim! demiş olduğu işitilmişti.

Hüseyin Avni ve Redif Paşalar'ın Süleyman Paşa'yı ferikliğe terfi ile kollamaları, ona sükûn ve sükût tavsiyeleri onun tuttuğunu koparanlardan olduğunu bildiklerinden ileri geliyordu. Bu tavsiye ve emirler üzerine Süleyman Paşa mecliste atılgnalık etmek istemiyor, müzakereyi sakitane takip ediyordu. Fakat Rüştü Paşa'nın bu sözlerini duyunca artık tahammülü kalmadı. Ayağa kalktı, yüksek sesle sadrazama hitaben:

– Paşa hazreleri! Saltanatta tebeddül, istibdadı vikâye için olmadı. Çünkü meram bu imiş, Kanun-u Esasî yapılmıyacak imiş; eski halin ne fenalığı var idi? Biz niçin bu işe - hal' işine - alet olduk? Herkes istikbali temin için bu fedakârlığı deruhte etti. Bu işi yapanların ne mahlû ha-

kana şahsî bir garazları, ne de şimdikine bir nisbet-i mahsusaları var idi! Müzakereye bu ince noktaları nazarı itibara alarak devam buyurunuz!

Sen artık müfrit olmuşsun...

Sözlerini irat etti. Midhat Paşa pek memnun oldu. Bundan sonra âza arasında münakaşalar devam etti. Fakat Rüştü Paşa fikrinde ısrar eyliyordu. Namık Paşa meşrutiyeti iltizam ediyordu. Ancak Millet Meclisinin İngiltere parlâmentosuna tevfikân sırf Müslüman mebuslardan mürekkep olmasını istiyordu. Rüştü Paşa Namık Paşa'ya:

– Sen artık ruj - *kırmızı yani müfrit* - olmuşsun!

İtabında bulunduğu gibi Midhat ve Halil Şerif Paşalar gibi meşrutiyet mürevviçlerini de birer suretle ret ve tezyife girişti. Fakat itirazlar karşısında naçar kaldı; etrafı iskât fikrile cümleye hitaben:

– Canım! Bu ahaliye imtiyaz vermeğe gelmez. Verdikçe daima daha ziyadesine talip olurlar, kanaat etmezler. İşte Giritlilere geçende imtiyaz verilmişti. Bakın, gene tevsiiini talep ve iddia ediyorlar!

Dedi. Süleyman Paşa gene dayanamadı:

– Giritlilere vaktile o imtiyaz verilip te suimisal gösterileceğine, devlet terbiyelerinden âciz kaldı ise, Adadan kâmilen el çekmeli idi! Bana kalırsa bunlar imtiyazı devletten değil, şahıstan istiyorlar. Millet Meclisinin vücudu ise bu gibi müstediyata mahal ve salâhiyet bırakmaz!

Cevabını verdi. Süleyman Paşa bu sözleriyle mutlakiyet ve istibdat ile padişahların, sadrazamların şahsî idare usulleri ref' olunmadıkça böyle metalibin önü alınamayacağını göstermek istemişti. Buraya kadar Hüseyin Avni Paşa müzakereye karışmıyordu. Bu defa Süleyman Paşa'yı:

– Siz askersiniz! Asker olanların lisanından böyle lâkırdılar çıkmak hiç bir memlekette cari değildir!

Diye tekdir etti. Sadrazam da buna iştirak ile iğbirarını gizlemedi. Midhat Paşa Süleyman Paşa lisanından bazı mertebe tamire kalkıştı amma uyduramadı.

Cevdet ve Saffet Paşalarla kazasker Seyfeddin Efendi gibi bazıları iki tarafa mülâyim sözler söylediler.

Raşit Paşa, Server Paşa gibi birazı da, meşrutiyet lehinde fakat gayet mütehaşiyane bir kaç söz sarfettiler. Yusuf Paşa, Galip Paşa, Kayseriyeli Ahmet Paşa, Redif Paşa gibileri de hiç söze karışmadılar. Rıza Paşa, Halet Paşa, Fetva Emimi Halil Efendi Mütercim Rüştü Paşa'nın fikirlerini takdireni idare-i kelâm eylediler. Hattâ Halil Efendi vükelâyâ hitaben:

– Efendim! Siz ümenayi devletsiniz! Maşallah cümmeniz ukalâdan ve umurdidesiniz! Anadolunun, Rumelinin cehele-i etrakini! topla-yıp ta onlardan rey ve tedbir istifsa mı edeceksiniz? Her işi adilâne rüyet ediniz! Şayet bir meselede tereddüt vaki olursa fetva-yı şerife müracaat ediniz!

Dedi. Cevdet, Saffet, Süleyman Paşalar hocanın bu sözlerini reddettiler. Anadolu ve Rumeli'de reylerinden istifade olunur bir çok adamlar olduğunu, bu sözün mecruhiyetini delillerle gösterdiler. Biraz daha kilûkal oldu.

İslahat taraftarlarının bütün ümitleri Midhat Paşa'da idi. Çerkes Hasan vak'asında öldürülen Midhat Paşa olsa idi iş büsbütün başka renk alırdı.

Midhat Paşa alınından öptü...

Hüseyin Avni Paşa Sultan Aziz'in hal'inde mühim bir âmil ol-duysa da serbestî usulünü sevenlerden olmadığı, harbiye nezareti de elinde bulunduğu cihetle gün geçtikçe Midhat Paşa ile araları açılacağı şüphesizdi. Bunun için itlâfı kalben Sultan Aziz'e meyyal olanlarca teşeffüi sadri mucip olduğu kadar, hürriyetperverler tarafından da mak-sada nailiyet uğrunda büyük bir mani ortadan kalkmış addedilmişti.

Hüseyin Avni Paşa'nın askerî meziyetlerini, ordunun kıymetli bir unsurdan mahrum kalacağını düşünen hemen yok gibi idi. Midhat Paşa bu vak'ada en kuvvetli muarızından kurtulmuş olmakla beraber, o kadar ümit ile açılan Sultan Murad devrinde gene Kanun-u Esasi'yi ilâna muvaffak olamadı.

Aktedilen meclis-i umumî idare de esaslı tebeddül lüzumunu tas-tik etmişti. Midhat Paşa Kanun-u Esasî maddesinin bu meclis marifeti-le hal ve faslolunmasını istiyordu. Fakat umumî meclisin içtimanda işe karar verilemedi. Süleyman Paşa'nın itiraz ve takbihleri Rüştü Paşa'yı:

– Hamamda deli var!

Diye feryat edecek dereceye getirmişti. Bunun için sadrazam:

– Artık şu mühim meselenin müzakeresini diğer bir içtima talik edelim!

Diye meclisi tatile mecburiyet hissetti. Akşam olmuştu. Meclisten çıkıldıktan sonra Midhat Paşa Süleyman Paşa'yı bularak:

– Heyet-i Vükelâ şimdiye kadar böyle ahrarane söz işitmedi. Bu hürriyetşiarane tavır ve kelimeleri vükelâyâ siz işittirdiniz. Allah razı olsun! Teşekkür ederim.

Diye takdirlerini beyan eyledi.

14 - Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin gördüğü rüya...

İkna olmayan Paşa...

Süleyman Paşa'nın sözlerinden nihayet derecede müteessir ve dilgir olan Rüştü Paşa, o gece Süleyman Paşa'yı kendi fikrine takrip için son bir tecrübeye girişti. Yalısına davet etti. Zaptiye Nazırı Sabri Paşa da orada idi. Sabaha kadar mübahase ve münakaşa ettiler. Fakat Süleyman Paşa'nın iknaı kabil olmadı.

Altı gün sonra çerkes Hasan vak'ası oldu. O gece Süleyman Paşa sabaha karşı bir takım askerle Rüştü Paşa'nın konağına - *şimdiki Vefa Lisesi* - gitti. Zora benzeyen muamele ile kendisini sadrazam nezdi-ne kabul ettirdi.

Hayli sersemleşmiş bulunan Rüştü Paşa, Süleyman Paşa Kanun-u Esasî meselesinde ne demişe hepsini kabul etmiş göründü. Fakat efkârda hasıl olan teşettüte haricî ve dahilî arızaların inzımanı yüzünden umumî meclisin Sultan Murad devrinde bir daha toplanması kabil olmadı.⁽¹¹⁾

Küşadı gonce-i dil kaldı bir behare dahi!

Şeyhülislâm'ın rüyası...

Süleyman Paşa memlekette maarifin terakkisini en ziyade tehalükle arzu edenlerden ve buna böyle çalışanlardandı. Bu yoldaki tesisa-

tı çoktur. Bu meyanda muallim yetiştirmek için açtığı (Menşe-i Muallimin) mektebinin ömrü uzun olmamış, bu mektep yetiştirmesi Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esat Efendi tarafından 1908'de Tercüman-ı Hakikaat'te yazılan bir makaleden anlaşıldığına göre bilâhare askerî mektepler müfettişi olmuş bulunan Zülüflü İsmail Paşa'nın Sultan Hamide takdim ettiği bir jurnal üzerine kapatılmıştır.

Süleyman Paşa böyle teşebbüslerle iktifa etmiyordu. Onun fikrinde milletin maarifçe istikbalini temin için ülemanın riyazî ve tabîî ilimlerde terakki ve takaddüm eylemeleri lâzımdı. Bu sebeple camilerde talebe-i ulûmun her fenden behrelî yetişmesi için kendilerine bu ilimlerin de okutulmasını çok arzu ederdi. Süleyman Paşa bu ümniyesini temin için nihayet şeyhülislâm Hayrullah Efendi'ye müracaat etmeğe karar vermişti.

Fakat şeyhülislâmı tanııyordu. Tanyan Dâr-ı Şura-yı Askerî başkâtibi Sait Efendi'ye refakat teklif etti. Cuma günü namazdan sonra birleşerek Hayrullah Efendi'nin yalısına gittiler. Süleyman Paşa, Sait Efendi ile birlikte oda kapısından içeri girerken Hayrullah Efendi yerinden kalktı:

– Buyurun beyefendi! Vallah sizsiniz! Pek garip!

Sözleriyle ve büyük hayretle Süleyman Paşa'yı karşıladı.

Sait Efendi arkadaşını:

– Mekâtib-i Askeriye Nazırı Süleyman Paşa! diye takdim etti.

Oturdular. Hayrullah Efendi hiç durmadı.

– Ben pek az rüya görürüm; pek hatırımda kalmaz! O kadar ehemmiyet te vermem. Lâkin bu gece gördüğüm rüya pek garip ve caleb-i dikkat! Bhusus rüyada gördüğüm zatın aynen zuhuru ve burayı teşrifi nadir tevafuklardan! Bunun için bana fevkalâde veleh ve hayret getirdi, dedikten sonra rüyasını anlattı:

– Güya Peygamberimizin Ravzasını ziyaret arzusile Yenbu sahiline çıkmışım; Medine'ye yaklaşmışım; lâkin zihnimi bir hayret istilâ etmiş; tedbir ve ihtiyatımı selbetmiş; mütehayyir ve sersem bir kenarda duruyormuşum; sanki gayıptan zuhurata muntazır imişim; ben bu halde iken:

– Burada ne duruyorsun? Kalk, sana Ravza-i Mutahharayı ziyaret ettireyim!

Diyerek bir zat yanıma geldi. Yakamdan tutarak beni kaldırdı. Peygamberin merkadini gösterdi; önüme düşerek Medine hariç ve dahi-
lindeki sair mukaddes binaları da ziyaret ettirdi. Bundan öyle ruhanî bir zevk hasıl eyledim ki ömrümde böyle derunî bir küşayış duymamıştım.

Hasan Hayrullah Efendi rüya hikâyesinde buraya gelinciye kadar Paşa'ya dikkatli, dikkatli bakmakta devam ediyordu. Sonunda:

– Delilim olan zat ise işte Paşa hazretleri idi!

Sözlerini ilâve etti!

Bu vaziyetini hiç bozmayarak son sözlerini tekrar ile:

– Vallah, siz idiniz! Bıyıkları, yüzü aynile siz idiniz! dedi.

Süleyman Paşa da şu cevabı verdi:

– Bugünkü ziyaretten maksadım talebe-i ulûmun riyazî ve tabîî ilimleri de biraz tahsil eylemelerine muvafakat-ı seniyelerini temenni eylemektir. Mektep nezaretinde bulunduğum cihetle kabul buyurulduğu halde muallim tedariki gibi işlerde muavenete hazırım. Sayenizde bu hayırlı gayeye vusul Müslümanlar için bir selâmet ve saadet kapısı açacaktır. Zât-ı âlilerini şahsan bilmiyordum. Mücerret bu halis ve mukaddes niyetimi arz için geldim. Maruzatımın tenfizi takdirinde Allah'ın ve Peygamberin rızası tahsil edilmiş bulunacağına hikâye buyurduğunuz işaret kâfidir. Bu acizane delâletimin meşruiyet ve kudsiyeti-ne bundan vazih bir manevî bürhan olamaz!

O rüya uydurmadır...

Hayrullah Efendi, Süleyman Paşa'nın maruzatını takdir ve tasdik, bu bapta bir program tanzimini sipariş etti; yardımını istedi. Biraz daha konuşuldu, o günlerin teessüfü celbeden ahvalinden de biraz şikâyetlerle karışık sözler geçtikten sonra Süleyman Paşa ile Sait Efendi şeyhülislâma veda ettiler.

Süleyman Paşa Hüseyin Avni Paşa ile mülâkatında şeyhülislâmın bu rüyasından bahsetti. Hüseyin Avni Paşa, Hayrullah Efendi'den hoşlanmazdı; müstehzi idi de. Süleyman Paşa'ya:

– Seni aldatmış! O rüyayı uydurmuştur!

Dedi. Süleyman Paşa:

– Benimle zaten muarefesi yoktur. Kapıdan içeri daha girer girmez hayretle rüyayı hikâyeye başladı. Zannederim ki düzme değildir! Hamiyetli bir zata benziyor! (12)

Diyerek Abdülâziz'in hal'i teşebbüsünü şeyhülislâma da açmağa Hüseyin Avni Paşa'yı teşvik etti. Hayrullah Efendinin hal' erkânı arasına karışması bundan sonra olmuştur.

15 - Sultan Murad'ın delilikleri, Nisbetiye Köşkü daveti ve Abdülâziz'in metrukâtı meselesi...

Kendini içkiye veren veliaht...

Sultan Murad ağır başlı bir prens değildi. Veliiaht iken içkiye dadanmıştı. Vakıa bir ara ziyade içmekten içtinap eylemiş ise de Avrupa'dan avdetde Abdülâziz'in tazyikile Kurbağalıdere köşkünde münzeviyane yaşamağa mecbur kalınca bu hal iptilâ derecesini bulmuş; sinirlerinde aniden bir zaaf hasıl olmuştu. Abdülâziz hal'inden bir ay evvel tazyiki artırdığından o da kendini şampanya ve konyağa vermişti.

Kendisini tahta iclâs için gizlice kurulan plânın kuvveden file çıkarılması mümkün olamazsa başının uçurulmak ihtimalini düşündükçe korku ve dehşet içinde vakit geçiriyor, bu hal aklına dokunuyordu. Nihayet gayeye vâsıl olundu. Hal' ve iclâsın tevlit eylediği vehim ve korku yüzünden vükelâ kodamanlarını iki üç gece sarayda alıkoymuştu.

Bursa valisi Veliyüddin Paşa, Sultan Murad'ın hususî tabibi Rum Kapolyon vasıtasıyla daha şehzadelğinde yeni padişaha intisap peyda eylemişti. Cülûs vukuunda tebrik vesilesile İstanbul'a celbedilip huzura girince Sultan Murad'ın sözlerini itibattan âri, kendisini vesvese içinde bulmuştu.

Hal'in mukarrer vaktinden evvel vukuu, Süleyman Paşa'nın gelip kendisini derin uykusundan uyandırması, Hüseyin Avni Paşa'nın sersaker kapısına götürmek istemesi gibi fevkalâdeliklerle yanındaki ka-

dunların müessir sözleri onda bu teşebbüslerin kendisini ölüme sevk etmek için yapıldığını şüphesini uyandırmış, bu şüphe cümle-i asabiyesi-ne şiddetli bir tesir yapmıştı.

Uzun müddet işüişretle melûfiyet, cülûs teheyvüçleri onda şidetlice baş ağrısı tevlit etti. Beşinci Sultan Mehmet Reşad mahremlerine, biraderi Sultan Murad'ın tahta cülûsunda artık aklını oynatmış olduğunu söylerdi.

Saray dedi-kodularını tamamen hakikat olmak üzere kabulde daima ihtiyat lâzım olmakla beraber, bir padişah olmak itibarile Sultan Reşad'ın:

– İşte birader böyle idi! diyerek anlattığı şu hadiseyi nakledelim:

«Sultan Murad hırka-i şerif dairesinde hırkayı mühürlerken cünüp imiş! Bundan fena heyecana kapılmış. Biat bitip saraya girdikten sonra şu sözleri söyledi:

– Oh kurtuldum! Arkamdan kılıçlı birisi beni takip ediyordu. Şimdi çekildi, gitti!...»

Sultan Murad ilk cuma selâmlık resmini Ayasofyada yapmıştı. O gün camiye gitmeden evvel Topkapı Sarayı'ndaki Bağdat köşküne girmişti. Elinde murassa bir çubuk olduğu halde gezinerek Ceyb-i Hümayun kâtabininin şehzadeler ve sultanlar muhassesatına dair okuduğu pusulayı dinliyor, bu muhassesata zamlar icrasını irade ediyordu.

Selâmlıktan avdette Sultan Murad adamlarının neşesi büsbütün zail olduğu görülmekte idi. Mabeyn başkâtibi Sadullah Bey, Sultan Murad'ın kurenasından Seyit Beyi تنها bir yere çekerek merak ile bu halin sebebini sordu.

– Canım ne olacak? Efendimiz hasta! Ben bunun sabahleyin de farkına varmıştım. Topkapı Sarayı'nda gereği gibi anladım. Bunun için avdette arabaya beraber bindim. Vallahi bilmiyorum amma, kendisini cidden tedaviye muhtaç görüyorum. Bundan dolayı da kan ağlıyorum.

Cevabını verdi. Her halde Sultan Murad cülûsundan beş, altı gün geçince cinnet alâmetlerini saklanamıyacak surette göstermeğe başladı. Vükelâdan huzuruna girenleri kucaklıyor, öpüyordu.

Canavarlar onu öldürdüler...

Abdülâziz'in nefisini telef eylediği Sultan Murad'a taam sofrasında bulunduğu sırada bağteten (aniden) haber verilmek gibi bir hata yapıldı. Sultan Murad'a baş dönmesi, baygınlık gibi bir hal geldi. Elinden kaşığı attı; sofradan fırladı; istifra etti.

Bu feci ölüm zaten müteheyyiç asabına felâketli bir darbe mahiyetine geçti. O amcasının ölümünü bir intihara değil, bir suikaste hamlediyordu. Bundan Hüseyin Avni Paşa'yı mesul tutuyor, Avrupa'nın bu vahşiyane harekette kendisini şerik addedeceğinden endişe ediyor, ıztırap içinde:

– Vah, vah! Vükelâm beni hecalete düşürdüler. Ben amcama kimsenin onun hayatına dokunamayacağını temin etmiştim. Canavarlar onu öldürdüler! Ne dehşet! Ne melânet!

Diye söylenip duruyordu. 5 haziran 1876 da Sultan Murad artık manen ölmüştü. Bundan sonra zihni tevehhümden dolgun, vücudu yorgun kaldı; saatten saate fikrinde hayalât kuvvet buluyor, saray içinde durmayıp yürüyordu. Evvelce musahebelerinden hoşlandığı Namık Kemal Bey gibi zevatın bile padişahın yanına girmesine müsaade edilemiyordu.

Valide Sultan kâhyası nasbolunan esbak hekimbaşı Salih Efendi ile harem dairesinde mahrem olan Nuri Kenan Paşa gibi enderun tabipleri kendisinin tebdilihava için Yıldız Köşküne götürülmesini müttefikan ifade ettiler.

Cülûsunun sekizinci salı günü Yıldız köşküne çıkarıldı. O gün bahçede gezerken birdenbire kendisini elbisesile havuza attı. Deliliği artık büsbütün meydana çıktı.

Bin meşakkatle havuzdan çıkarılabildiği sadrazam Rüştü, serasker Hüseyin Avni Paşalara gizlice haber verildi. İkisi de Yıldıza geldiler. Sultan Murad'ı bir dalgınlık ve cinnet âleminde buldular.

Rüştü Paşa cinnetin taayyün ettiğini görüp Bâb-ı Âli'de söyledi. Midhat Paşa da Yıldıza gitti ve padişahı cinnet halinde buldu. Vükelâ sırrı saklamak için aralarında ahdi misak ile tedaviye karar verdiler.

Sultan Murad'ın vücûduna 80 sülûk...

Doktor Kapolyon hastasının asabını teskin için evvelâ vücuduna 80 sülûk yaptırdı; sonra sıcak banyolar tertip etti. Günlerce ellişer sülûk ile kan aldı. Bu fena tedavi usulü tesirini gösterdi. Sultan Murad bazan sülûkler boğazından çıkarıldıktan sonra bile hâlâ boğazında imişler gibi ağlayıp sızlıyarak çıkarılmaları için yalvarıyordu.

Zavallı hasta bazan bir sofa üstüne atılıyor, bazan halılar üstüne yayılıyor, hareketsiz kalıyor, bazı defa da bilâkis mukavemet edilmez bir kuvvetle tahrik ediliyormuş gibi mütevehhişane ve şiddetle yürüyordu. Bazı defa da saatlerce söz söyliyemiyor, odasına kapanıp ağlıyordu; yahut yatağına uzanıp uzun müddet sessiz, sadasız duruyordu.

– Ben istifamı veriyorum! Halefim davet edilsin! Bu tarz hayat-tan bıktım! Fransa yahut İtalya'ya gidip istirahat etmek istiyorum! Ya-rab! kurtar beni! Padişahlık istemiyorum!

Yolunda sözler söylüyordu. Sultan Murad'ın istiğrak hali gittikçe ağırlaştığından Çerkes Hasan vak'asından haberdar edilemedi. (13)

Evvelce suikastin mahiyeti anlaşılamiyarak şayet padişaha karşı da bir hareket vaki olur diye gece vakti Yıldız köşküne tertp edilmiş olan askerlerin telâş ile sarayın her tarafını sardıklarını gördü. Asabiyet ve heyecanı arttı; fakat işin mahiyetini anlıyamadı.

Yıldız Köşkünde ikameti her tarafça evhama dokunduğundan bir sabah Çırağan bahçesi içinden araba ile Beşiktaş sarayına indirildi. Abdülâziz'i «şuur-u muhtel» diye hal'ettirenler şimdi saltanat makamında hakikaten deli bir padişah bulunmasından akıllarını oynatacak hale geliyorlardı.

Vükelâ ilk günlerde kılıç alayının teahhurunu padişahın teessürü-ne atfediyorlardı. Günler geçince bu kâfi gelmedi. Sadrazam Rüştü Paşa gün kazanmak için: (Hünkâr omuzunun üstünde büyük bir çiban çıkardı. Merasim esvabı giyemiyor!)

Tevilini ortaya attı. Hakikati bilen vükelânın ağızlarını bıçak açmıyordu.

Sultan Murad'ın deliliklerinden...

1 – Bir cuma selâmlığında saray kapısından çıkarken hayvanını durdurmuş, içeriye dönmek istemişti; kurenası mâni oldular.

2 – Diğer bir cuma selâmlığında atını caminin binek taşına tersine yanaştırdı; hayvandan tersine indi.

3 – Başka bir selâmlık günü camiye girer girmez avdet için merdivenden inmek istedi; bırakmayan kurenayı zorlayıp tekdir etti; güç belâ teskin olunabildi.

4 – Bir gün Sultan Murad odasında yalnızken üniformasını giyer. Kimseye görünmeyerek bahçeye çıkar. Parmaklıktan Beşiktaş tarafına geçer. Vapur iskelesine kadar gider. Orada durarak gelip geçeni seyretmeğe başlar.

Sultan Murad'ın ne haremde, ne mabeynde bulunmadığı haberi sarayı alt üst eder. Valide sultan ve etrafındakiler fena halde heyecan ve telâşa düşerler. Bahçeler, sarayın her tarafı aranır; nihayet birisi gelerek padişahın Beşiktaş iskelesinde bulunduğu haberini getirir.

Haremağaları, yaverler, mabeyn erkânı iskeleye koşuşurlar. Birkaçı temennalar ederek padişahın yanına sokulurlar. Tatlı diller dökerler; yalvarırlar, yakarırlar; nihayet sarayına dönmeğe ikna ederler.

5 – Padişahın artık daimî ve kuvvetli bir tarassud altına alınmadan zabıt ve idaresi kabil olamayacağı anlaşılınca validesiyle esdikası bu vazifeye evvelce Sultan Aziz'in hizmetine verilmiş olan Mustafa pehlivan ile İbrahim pehlivanı, Pomak İbrahim pehlivanı, Murad pehlivanı tayin eylemişlerdi.

Bir gün gerek bunlar, gerek diğer bendegân nasılsa gaflet ederler; Sultan Murad'ı yalnız bırakırlar. O da sarayın alt kat penceresinden bahçeye çıkar. Eskiden oturduğu veliahd dairesi önüne gider. Oradaki deniz havuzuna kendisini atacağı esnada nöbetçi nizamiye askeri yetişir. Padişahı tutar. Arkadan gelen bendegân hayli zahmetle kendisini içeriye alabilirler.

Hüseyin Avni'ye reddiye...

Beşinci Sultan Murad tahta cülûsu için götürüldüğü serasker kapısından ayrılmadan evvel saray müşürlüğüne Mısırlı Halim Paşa'yı,

mabeyn başkâtipliğine Nâmık Kemal Bey'i, başmabeynciliğe Seyid Bey'i nasbetmişti. Bu tayinler Hüseyin Avni Paşa'nın hoşuna gitmedi. Paşa bunları bozduzarak yerlerine Nuri Paşa'yı, Sadullah Bey'i, Ethem Efendi'yi geçirtti.

Cülûsundan iki üç gün sonra harem-i hümâyunda Valide Sultana ve Valide Sultan tarafından kendisine vaki olan iltimas üzerine Sultan Murad Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı Mehmet Bey'i seryaver olarak almak istedi. Ve bu arzusunun Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya açtı:

– Seryaver Mehmed Paşa'yı diğer bir hizmete kayırıp yerine Mehmed Rüştü Paşa damadı Miralay Mehmed Bey'i almak niyetindeyim. Bu adam vafettiklerine göre kâmil ve edip birisi imiş! Ne dersiniz?

Bu sual üzerine Hüseyin Avni Paşa:

– Allah vücud-u şahanenize ömürler ihsan eylesin! Şimdiki seryaver Mehmed Paşa hakikaten maiyeti şahanenize elverir adam değildir. Mısırlı Miralay Hüseyin ve Celâl Beyler de böyledirler. Mehmed Bey ise gençtir. Maiyeti şahaneniz seryaverliğine her cihette elverişli olan akılı, zarif, edip bir zat makam-ı âcizi Seryaveri Mustafa Bey'dir.

Diyerek Mirliva Mehmed Paşa ile iki miralayı yaverlikten çıkarttı ve akrabasından olan Mustafa Bey'i seryaver nasbettirdi.

Sultan Murad 1876 haziranının ikisine müsadif ilk cuma selâmlığında Ayasofya camisine giderken kendisini alkışlayan Müslüman ve Hıristiyanlara eliyle selâm vermişti. Padişahların alkışlara bu suretle mukabele etmeleri ananeye muhalifti. Hüseyin Avni Paşa bu hareketin muvafık olamayacağını padişaha hatırlatmak istedi. Bu defa Sultan Murad kızdı:

– Paşa! Unutmayınız ki, Allah nazarında bütün insanlar müsavidir. Ben gâvur ne demektir anlamam. Bir padişahın kendisini hürmetle selâmlıyan halka mukabele etmeğe neden hakkı olmasın? Saltanat makamına ait hareket ve muamelelere bir daha karışmayınız.

Diye çıkıştı. Vakiâ saltanatının ilk birkaç gününden sonra hünkârın tavır ve hareketlerine Hüseyin Avni Paşa için karışmak imkânı kalmadı -*çünkü Hüseyin Avni Paşa Çerkes Hasan tarafından öldürüldü!*- amma kimler, hattâ saray hademesine kadar, kimler karışmadı.

Nisbetiye Köşkü daveti hakkında...

Abdülhamid, Abdülaziz'in katli davası arasına bir de Sultan Murad'ın şehzadeleri «Bebek» sırlarında Nisbetiye Köşkü'ne davet ederek orada idam ettirmek istediği bühthanını karıştırmıştı. Bundan maksad saltanat hanedanı azasını Sultan Murad'dan tenfir idi.

Halbuki bu davete isnad olunan suikast tertibinin hiç asıl ve esası yoktur. Hâdise şöyle cereyan eylemişti:

Sultan Murad ilk cuma selâmlığı için öğleden birkaç saat evvel Topkapı Sarayı'na gelmişti. Vükelâ da oraya gelerek birlikte Ayasofya'ya gitmişlerdi. Namazdan sonra gene Topkapı Sarayı'na avdet edilmiş, Sultan Murad, bir iki saat daha Hırka-i Saadet dairesinde kalmış, sonra karadan Beşiktaş'a avdet eylemişti.

Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni, Midhat Paşa'lar işlerin rüyeti için o gün Hayrullah Efendi yalısında toplanan vükelâ meclisinde hazır bulunmak üzere denizden gitmişlerdi. Sultan Murad'ın zatî hizmetlerinde bulunan Pehlivan Mustafa o gün Topkapı Sarayı'na ve camiye padişah ile beraber gidip gelmişti.

Damad Mahmud Celâleddin Paşa cuma günü Çamlıca'daki köşkünden inmemişti. Sultan Murad o gün biraderleri Abdülhamid, Reşad, Kemaleddin, Burhaneddin, Nureddin Efendiler'den her birine iki bin beş yüzerden binere kadar altın atiyeler ile Seyid Bey'i göndermişti.

Seyid Bey avdetinde şehzadelerin teşekkür ve memnuniyetlerini arzylemesi zaten kardeşleriyle daima tekellüfsüzce birleşmek isteyen Sultan Murad'ın bu yoldaki arzusunu tahrik eylemiş, padişah cülûs merasiminin daha arkası alınmadığını düşünmeyerek ertesi cumartesi günü öyle yemeğini kardeşleriyle birlikte yemek hevesine düştü.

Seyid Bey davet için tekrar efendilere gönderilmişti.

Cumartesi günü sabahleyin Hüseyin Avni Paşa saraya gelince bu davet maddesi kendisine bildirilmişti. O gün cülûs tebriği için şeyhler ile sair bazı zevat geleceklerdi. Hüseyin Avni Paşa tertibin bozulmasının caiz olamayacağını beyan eylemekle davetin tehiri zarurî görülmüştü.

Seyid Bey meseleyi Valide Sultana açtı. Davetin tehirine karar verildi. Fakat Sultan Murad'a haber vermeğe meydan kalmadan Abdülhamid Efendi aldığı atiyeden dolayı büyük kardeşine teşekkür geldi.

Valide sultan bir yanlışlık olmamak yani davete dair bir lâkırdı açmamasını ihtar eylemek üzere damad Nuri Paşa'yı Sultan Murad'a gönderdi.

Nuri Paşa da Abdülhamid Efendi'nin huzurunda Sultan Murad'ın kulağına davetin tehiri zarurî olduğu için Efendiye buna dair söz açılmamasını fısıldadı.

Daveti yapan Seyid Bey davetin geri kaldığını da şehzadelere tebliğ etti. Hattâ Nureddin Efendi, Hacı Hüseyin başına kadar gelmiş iken Seyid Bey'in ihtarıyla avdet etti.

İşte hakikat bundan ibarettir.

Gerek davette, gerek davetin tehirinde vükelâ heyetinin hiç bir kararı yoktur. Mütercim Rüştü ve Midhat Paşalar cumartesi günü Abdülhamid Efendi'nin avdetinden sonra saraya gelmişlerdi. Davet bütün şehzadelere değil, yalnız Sultan Murad'ın kendi kardeşlerine münhasır idi.

Kendi kardeşlerini itlâf edip diğer şehzadeleri sağ bırakmakta Sultan Murad için ne menfaat olabilirdi?

Ne cihetten muhakeme olursa bu bühtanın tutar yeri bulunmaz. Ancak Abdülhamid'in Sultan Murad'a ve hal'lerde bulunmuş vükelâyaya isnadlarında mantıkî esaslar aramak abestir.

Abdülâziz'in metrukâtı...

Abdülâziz'in ölümünden iki gün sonra mabeynden bir yaver gönderilerek Damad Mahmud Celâleddin Paşa *-Taifte boğdurulan-* saraya davet edilmiş, müsahiplerden Abdülkerim Ağa delâletiyle Sultan Murad'ın validesi huzuruna çıkarılmıştı. Kızlarağası Süleyman Ağa da burada idi.

Feriye sarayında Sultan Aziz'den Sultan Murad'a intikal eden cariyelerin hepsi çırak edilmişti.

Valide Sultan, Mahmud Celâleddin Paşa'yı Sultan Aziz validesine aid olup onun hizmetinde kalacak olan kalfalardan maadasına da çırak edildiklerinin tebliğine ve gidecekleri yerleri kendilerinden sorarak kaydeylemekle, eşyaları içinde saraya müteallik mücevherat götürmemeleri için yoklama icrasına, kendilerini gidecekleri yerlere isal etmeğe, on iki yaşından aşağı kızları sarayı hümmâyuna göndermeğe memur etti.

Kızlarağası Süleyman Ağa ile mabeyn kâtiplerinden Hasan Bey ve lüzumu kadar mabeyn kavasası da Mahmud Celâleddin Paşa'nın refakatine verildi. Mahmud Celâleddin Paşa bunlarla birlikte Feriye daire-sine gitti. Talimat mucibince birkaç gün içinde memuriyetini ifa etti. Bu dairede gördüğü bazı yolsuz, uygunsuz şeyleri de menetti.

Sultan Murad'ın validesiyle ikinci bir mülâkatında gördüklerini tamamen arz ederek Sultan Aziz hanedanı hakkında padişahın merhametini celbedecek sözler söyledi.

Sultan Aziz'in biriktirmiş olduğu yedi buçuk milyon liralık konsolit ile mücevherler, bir de, «İngiltere'de inşa olunan zırhlı Selimiye nam fırkateynin son taksiti verilmek üzere hıfzolanmıştır» ibareli pululasıyla bulunan 95 bin, belki daha ziyade ^(13/a) liranın mahfuz olduğu sandıklar hazine-i hümayundan çıkarıldı.

Konsolit sandıkları maliye hazinesine gönderildi. Nakid mabeyn müşiri Nuri Paşa'ya teslim olundu. Mücevherler Midhat Paşa'nın riyaseti altında Rıza, Namık, Damad Ethem ve Mahmud Celâleddin Paşalar'la Hazine-i Hâssa muhasebecisinden ve diğer bir kaç memurdan mürekkeb bir komisyona tevdi edildi. Sandıklar bu heyet huzurunda sırasıyla açıldı.

İçlerindeki eşya ve mücevherler yazılıp kıymetleri tahmin ettirilmekte idi. Bunların Sultan Murad'ın veliahdliğinde Sarraf Hristaki Efendi'den istikraz etmiş olduğu 200.000 liraya karşılık teminat olmak üzere rehine konulacağı anlaşıldı.

Hristaki Efendi, Sultan Murad veliahd iken kendisine bu kadar parayı teminatsız emniyet eylemişti.

Böyle bir muamele Sultan Murad padişah olduktan sonra bu emniyete hale geldiği manasını tazammun ederdi. Amma bu nokta mülâhaza ve hesap olunamamıştı.

Hususîyle bu eşyanın çoğu Sultan Aziz hanedanından kadinefendilerin, sultanların, şehzadelerin malları olduğu sandıklarda ve mahfazalarda görülen yaftalardan anlaşılıyordu. Bunların padişah namına bir sarrafa rehin edilmesi ayıp olurdu.

Bu cihetler Mahmud Celâleddin Paşa tarafından bazı zevata bildirildi. Valide Sultan bu sözleri duyarak Mahmud Celâleddin Paşa'ya çağırtdı. İltifatlar ederek:

– Hristaki Efendi'den biraz para istikrazına mecbur kalınmıştı. Şimdi de biraz daha para alınacaktır. Fakat vakit ve hal icabınca rehin-siz vermiyor. Eskiden olan borçlarla birleştirilerek hepsine karşılık olarak bu mücevherlerin kendisine rehin edilmesini muvafık gördük. Bu işi müşkülâta düşürmeyiniz.

İhtarında bulundu. Mahmud Celâleddin Paşa buna karşı:

– Saray-ı hümâyun'a lüzumu olan para her kimden olursa olsun bulunabilir, hattâ Hristaki Efendi dahi bilâ tereddüd bu akçeyi vermeğe hazırdır. Padişahın şanına düşen Sultan Aziz'e ve validesine müte-allik eşya ile mücevheratın hazineye kaldırılması, fakat kadınefendilerin, efendilerin ve sultan efendilerin malı olan eşya ve mücevheratın kendilerine ihsan olunmasıdır.

Demiş ise de sözlerinin valide sultana tesir etmediğini ve daha ziyade ısrarın kendi hakkında muzır olabileceğini görerek zemin ve zamana muvafık sözler bulup valide sultanın huzurundan çıktı.

Eşya ve mücevherler Hristaki'ye rehin edildi. (13/b)

16 - Sultan Murad'ın cinneti artık gizlenemeyecek bir hale geliyor...

Saltanat ve cinnet bir arada

Sultan Murad'ın cinneti sarayın hafi ve katî bir sırrı gibi saklanmak isteniyordu. Sultan Murad cuma selâmlığına araba, bazan da hayvan ile çıkarılıyordu. Lâkin bu suretle camiye gidişlerde kendisinde görülen acayip haller aklındaki hiffete delâlet ediyordu.

Bir cuma selâmlıktan avdetinde resmî elbisesini çıkarmıyarak öylece gecelemişti; alasseher odasından kalkıp sarayın alt katına indi; bir pencerenin camını kırdı; kendisini bahçeye attı; oradan koşarak şeh-zadegan dairesi önündeki demir parmaklıktan geçti.

Harem ağaları koğuşlarının sahil cihetindeki kayak havuzuna atılacağı sırada hademeler yetiştiler. Padişahı zor ve cebir ile götürmek istediler. O da parmaklığa sarıldı. Yanındakiler ellerine vurarak çektiler. Bu suretle bahçeye aşırıldılar.

Veliaht Abdülhamid Efendi bu hali gördü. Biraderi hakkında hürmeti muhil muamele olunmamasını emretmekle beraber sadrazamı da halden ağâh eyledi. Sultan Murad bir cuma günü selâmlığa çıkmak istememişti. Camlı köşkte bir pencere kenarına çekilmiş, kendi kendisine mırıldanıp duruyordu.

Şevkefza Valide Sultan ve adamları padişahın ısrar ve mukavemetinden ziyadesile ıztıraba düşmüşlerdi. Çünkü hastalık bugünlerde artık halk arasında şayi olmuştu. Ülema: «Hastalık, sağlık insan içindir. Padişahımız tecennün eylemiş ise keyfiyet mukadderat-ı ilâhiyeye hamlolunarak izzü ikbal ile bir tarafta imranı eyyam edebilirler. Şer'-i şerif makam-ı saltanatta fikr-i müstakime sahip ve reşit bir halife bulunmasını icap eder. Vakia millet bu hale teessüf ederse de takdiri ilâhiye tedbir ile mukavemet mümkün değildir» demeye başlamışlardı.

Cuma selâmlığına çıkarılmıyor...

Cuma namazının edasında da güftügûlar vuku bulmakta olması, artık bu halin devamına çare olamayacağını gösteriyordu. Sultan Murad'ın harem ve saray halkı ise padişahın cuma namazına çıkabilecek hal ve iktidarda olduğunu âleme göstermek arzusu ile onu selâmlığa çıkmağa tahrik ediyorlardı. O cuma günü, mabeyn başkâtibi Sadullah Bey Sultan Murad'ın durduğu odada ayakta mephut bir halde bekliyordu.

Padişahın selâmlığa çıkması mukarrer olmasile asker de selâmlık mevkiinde intizar eyliyordu. Bu sırada köşk önünden geçen (cihan seraskeri) Rıza Paşa içeriye çağırıldı. Şevkefzâ Valide Sultan başörtülü olarak Rıza Paşa ile konuştu.

– Aslanım çıkmıyor, Paşa!

Diyerek çaresini bulmasını söyledi. Rıza Paşa padişahın yanına girdi; bir temenna etti:

– Aslanım! Allah ömr-ü şahanenizi müzdat eylesin Askeriniz mübarek didar-ı hümayununuz muntazırdır!

Dedi. Fakat «mübarek didar-ı hümayun» Rıza Paşa'ya bile gösterilmedi; Sultan Murad vaziyetini bile değiştirmedii.

Rıza Paşa bir temenna daha ederek sözlerini ve davetini tekrar eyledi. Sultan Murad bir defa başını çevirdikten sonra inler gibi sesler çıkarmakta devam etti. Bunun üzerine Rıza Paşa meyusen çıktı. Valide Sultan içeriye girdi. Sultan Murad âdeta zorla giydirildi; koltuklarına girildi; gene zorlanarak odadan çıkarıldı.

Bir defa odadan çıkınca alelâcele merdiveni inmeğe başladı. Hazirlanmış atına bindi. Atı koştura koştura camiye gitti. Selâmlıklarda padişahların ağır hareketini görmeğe alışmış halk garip bulduğu bu sürati hayret ve taaccüp içinde seyretti. Padişahlar cami içinde halktan ayrı ve yüksekçe kafesli bir mahalde dururlar; halk namaz kılıp kılmadıklarını göremez.

Sultan Murad camiden elinin tırnaklarını yiye yiye süratle sarayına avdet eyledi. Sultan Aziz'in hal'ile devlet ve milletin selâmet ve saadeti namına oynanılan rolün mahiyeti şimdi pek çoklarına başka şekilde görünüyordu.

Saltanatı tebeddülü iltizam eden Heyetin deste başısı sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ile hemfikirleri şimdi mutlakiyet şekil ve suretini kendi endamlarına uyacak bir kılıfa koymak istiyorlar gibiydi. Meclis-i Umumîdeki sözler bu emeli işa eylemişti. Artık illeti saklamak için cuma selâmlığından da sarfı nazar eylemek lâzım geliyordu. Bu ise padişahlık ananelerinde en güç bir mesele addedilirdi.

Valide Sultan, ahvali meçhul adamların saraya girmelerini menetmelerini kapıcılar kâhyasile kızlarağasına şiddetle emretti.

Devlet çarkı işlemez oldu...

Devletin mühim işleri sadrazam Rüştü Paşa ile Midhat Paşa'nın ellerinde, Vükelâ Meclisinde padişah hakkında cereyan eden müzakereler ancak âzanın dillerinde kaldı. Mütercim Rüştü Paşa saltanat naibi makamına geçerek devleti padişahsız idare edercesine hareket ediyordu. Bâb-ı Âli'den saraya hergün istizan tezkereleri alelûsul gidiyor, ma-beyn başkâtibi Sadullah Bey işlerin dürümünü bükümüne uydurarak yazıp sadaret makamına gönderiyordu.

Hakikatte saltanat yok, tasallûtün var idi. (14) Kanun-u Esasî ilâ-nına iştiyak ile intizar olunduğu halde buna dair bir emare görülmüyordu. Taraftarları sırasında sabırsızlanma hiss olunuyordu. Vakıa teahhur padişahın keyifsizliğinden ileri geldiği beyan ediliyor ise de hastalığın ne olduğu itina ile saklanıyordu.

Midhat Paşa'nın Kanun-u Esasî vazına dair tevali eden teklif ve ihtarlarına Rüştü Paşa:

– Padişahın şuru muhteldir. Zaten devletin usulünü tebdile müsait değıldir!

Yolunda mukabelede bulunuyordu. Padişahın şuurunda ihtilâl olduğu nihayet yalnız mahremeler arasında saklanacak bir hal olmaktan çıkmıştı. Sultan Murad'ın hali dile düşünce ülema beyninde cuma namazının adem-i cevazı hakkında deveran eden dedikodular gittikçe çoğaldı.

«Rüştü Paşa padişahsız saltanatı idareden mütelezziz oldu!» diye taan ve teşniler de başladı.

Saray ve Bâb-ı Âli içinde cereyan eden hallerden en iyi haberleri en çabuk almakta bulunanlardan olan İngiliz sefiri Sir Henri Elyot bile hayli zaman padişahın halini öğrenememişti; fakat nihayet hakikati anladı. Mütercim Rüştü Paşa İngiliz sefirinin halden haberdar olduğunu sezince ve doğrusunu gizlemekten fayda olmayacağını görünce, hakikati itiraf ederek mevkiin ne derece nazik ve müşkül olduğunu elçiye açtı.

Bir gün Fransa'nın cenubunda intişar eden bir gazete Sultan Murad'ın tabibi Kapolyona isnat edilen iki mektup neşretti. Bu mektuplarda Sultan Murad'ın küül (alkol) iptilâsından mütevellit ve mevtini intaç ederek şifa bulmaz bir cinnete iptilâsından bahsediliyordu. Rus gazeteleri daha evvel bu yolda neşriyatta bulunmuşlardı. Paris gazetelerine mükemmel bir sermaye çıktı.

İş bu dereceye varınca veliaht Abdülhamid Efendinin saltanat makamına getirilmesini düşünenler oldu. Bu yolda en ileri giden Abdülhamid'in eniştesi Ticaret Nazırı Mahmud Paşa idi. Mahmud Paşa serasker kaymakamı Redif Paşa'yı ele aldığı gibi bir çok vasıtalar kullanarak Midhat Paşa'yı da bu fikre sevkeyledi. Midhat Paşa bir gün Abdülhamid Efendi'ye saltanat niyabetini teklif etti. Abdülhamid şu cevabı verdi:

– Niyabet mi? Hanedanımızda böyle bir şey hiç görülmemiştir. Bu şeriate de muhalif olmalıdır. Ben bunu hiç bir sebep ve suretle kabul etmem! Midhat Paşa şöyle bir mukabelede bulundu:

– Böyle ise Sultan Murad'ın sağlığında padişah olmağa mı karar verdiniz? Buna cesaret edecek misiniz?

Abdülhamid – Evet... Eğer biraderimin hastalığı şifa bulmayacağı muhakkak olarak taayyün eylerse...

Şimdi mesele Sultan Murad'ın hastalığı şifayap olup olmayacağını tayin etrafında deveran ediyordu.

17 - Sultan Murad'ın son selâmlığı ve sokaklara yapıştırılan beyannameler...

Viyanalı doktorun davet edilmesi...

Hekimler Sultan Murad'ın düçar olduğu cinnetin ümitsiz bir halde olduğuna dair henüz kati bir rey beyan edemiyorlardı.

Sadrâzam Mehmet Rüştü Paşa kestirme kararlar ittihazını istemiyordu. Midhat Paşa bilâkis hükümet padişahın illetini ahaliden gizlemeğe devam etmek suretile üstüne haddinden fazla bir mesuliyet alıyor fikrinde bulunuyordu. En doğru yol işin hakikatini bir Meclis-i Ummînin mütelâasına arz ile onun vereceği karara göre hareket olduğunu iddia eyliyordu.

Midhat Paşa İngiliz sefiri Sir Elyot ile aralarında geçen bir mükâlemede hiç bir şey yapılmadan vakit geçtiğini, ahaliye ve Avrupa'ya Osmanlı saltanatında yeni bir devir başladığını isbat etmek mecburiyeti varken sadrâzamin kararsızlığı ile bu yola gidilemediğini meyusiyetle beyan ederek Rüştü Paşa'nın tarz-ı hareketini takbih eylemişti.

Midhat Paşa nihayet bir mütehassısa müracaati Rüştü Paşa'ya kabul ettirdi. Viyana sefiri Arifî Paşa delâletile Sultan Murad'ı muayene ve tedavi eylemek üzere mütehassıs Doktor Von (Liedersdorf) celttirildi. Bu mütehassıs Varna tarikile İstanbul'a gelir gelmez kimse görmeden vapurdan Dolmabahçe Sarayı'na götürüldü.

İstanbul gazeteleri bu sırada padişahın sıhhatine dair teminat veren haberler yazdılar. Sultan Murad'ı sevmiyen bir kaç müteassıptan başka bütün İstanbul halkında sevinç belirdi. Hükûmetçe kılıç alayı hazırlıkları yapıldı; hattâ günü bile tayin edildi. Viyanalı mütehasıs padişahı muayeneden sonra:

– Eğer hasta ahaliden olsa Viyana'ya hastaneme götürerek tedavi ederdim. Padişahın da bu suretle tedavisine müsaade olunursa iki ay içinde şifa bulması muhtemeldir. Her halde hastalıktan kurtulacağını taahhüt ederim. Fakat bir tacidar sıfatile burada, saray içinde müdavat icrasile ifakat bulması pek güçtür.

Yolunda fikrini beyan etti. Doktor Liedersdorf'un sözleri ve taahhüdü gizli tutuldu. Vükelâ, padişahı Viyana'ya darüşşifaya göndermek kararını vermeğe cesaret edemediler.

Dr. Liedersdorf ve Dr. Kapoleon...

Liedersdorf'un tavsiyelerine göre Sultan Murad için açık hava tedavisine başlandı; denizde, karada gezdirildi. İngiliz sefaretinin efkârına tercüman olan Levant Herald gazetesi doktor Liedersdorf'un raporunun niçin neşredilmediğini, Avrupa'da olduğu gibi padişahın sıhhi vaziyeti hakkında neden her gün gazetelerde muntazam raporlar görülmediğini sual etti.

Bu sual diğer sefaretlerde de mevcut cereyanı gösteriyordu. Bunun üzerine hükûmet mütehasıs raporunun kısa bir parçasını neşre muvafakat eyledi. Bu rapor parçası padişahın sıhhi hal ve vaziyeti hakkında teminat veren fıkra idi.

Fakat her gün sıhhi rapor neşrine yanaşılmadı. Doktor Liedersdorf Kapolyonun tedavi usulünü tasvip etmemişken Valide Sultanın Kapolyan'a emniyeti sarsılmamıştı. Mütehasısın gezintilerden başka tavsiyeleri icra edilmedi.

İstanbul'da fazla müddet kalmasına da lüzum görülmedi; zahmeti pek pahalı ödendi. Kendisinden sarayda gördüğünü, işittiğini tamamen saklıyacağı vadi alındı; Viyana'ya iade edildi. Liedersdorf'un Varnaya hareket etmek üzere vapura rakip olduğu gün Sultan Murad kayıkla Fındıklı'ya selâmlığa çıkarıldı.

Hünkâr kayığı bütün gemiler tarafından toplanarak selâmlandı. Sü-kûn ve sükûnete muhtaç olan padişahın dimağında bu top gürültüleri ne tesir yapacaktı. Hükûmet mahfelleri bunun Doktor Liedersdorf'un tavsiyesile yapılmış bir tecrübe olduğunu temin eylediler.

Sultan Murad'ın bugünlerde dimağına fikret nuru avdet eylediği anlarda:

– Millete hürriyet verildi mi? Ben millete hürriyet isterim!

Yolunda sual ve fikirler iradeyletiği, etrafında bulunan sözlerine inanılır zevatın ifadeleri cümlesindedir.

Midhat Paşa Kanun-u Esasî vaz'ı hevesile giriştiği hal' işinin neticesini arzusuna muvafık bulamayınca pek ziyade sıkılmıştı. Hüseyin Avni Paşa'nın katlinden sonra sadrâzam Rüştü Paşa kendini daha serbes hissediyor ve Midhat Paşa'ya dayatıyordu.

Rüştü Paşa'nın fikrinde tesisi musammem Kanun-u Esasîden maksat padişahın imtiyazlarından bazısını tahdit, bazısını feshetmek ise de bir padişah terk ve ferağat eylediği imtiyazların mahiyetini derketmeğe muktedir olmak lâzımdı.

Sultan Murad'ın ise istiğrak hali devam ediyordu. Bunu temyiz edebilecek halde değildi. Kanun-u Esasî meselesinin Midhat Paşa'nın arzusu veçhile bir Meclis-i Umumî aktile intacı cihetine gidilmek, Mebusan Meclisi teşkili aleyhinde bulunanlara kanunun meşruiyetini inkâr fırsatını verecekti.

Midhat Paşa harekete geçiyor...

Midhat Paşa çüretkârane bir adım atılmasını istiyordu. Rüştü Paşa böyle nazik ve müşkül meseleleri derhal halletmeğe yanaşacak kabiliyette değildi. Sadrâzam Rüştü Paşa mabeyne gelip Valide Şevkefza Sultanla görüşüyor, devlet işlerine dair onunla müzakerelerde bulunuyordu. Kadın bu esnada oğlunun hastalığından bahis açarak gözlerinden yaşlar döküyordu; mecliste hazır bulunan bendegân ile mensupların yüreklerinden kan gidiyor, Rüştü Paşa da pek müteessir oluyordu.

Nihayet Midhat Paşa Abdülhamid Efendi iclâs edilmedikçe Kanun-u Esasî istihsaline çare olmayacağını anladı. Bunu temin yoluna döküldü.

Fransız gazetesinin Sultan Murad'ın hastalığı hakkında neşriyatta bulunması acaba saltanatı tebeddül lüzumuna Osmanlıların ve ecnebi-lerin efkârını hazırlamak için kurulmuş siyasî bir entrika mı idi? Doktor Kapolyon'la Midhat Paşa'nın bunda methal ve müşareketleri var mı idi? Bu nokta hallolunmamış bir mesele olarak kalmıştır. Sultan Murad'ın kayıkla Fındıklıya yaptığı selâmlık son cuma selâmlığı olmuştur.

Bu defa işittiği toplar Sultan Murad'ı büsbütün methuş eylemiş-
ti. Padişahın selâmlığa çıkamaması hastalık haberinin ahali arasında bir
kat daha şuyuna sebep oluyor, herkese endişe veriyordu.

Rüştü ve Midhat Paşaların aleyhinde bulunanlar bir taraftan, ve-
liaht Hamid Efendinin tahta geçmesinde kendileri için menfaat tasav-
vur ediyor, diğer taraftan sokak başlarına:

«Padişah hastadır! O hükümet etmiyor! Rüştü Paşa ile Midhat
Paşa hükümet ediyorlar!»

Diye beyannameler yapıştirarak efkârı tehyiç ediyorlardı. Ecnebi
devletlerin elçileri itimatnamelerini kime, ne vakit vereceklerini soru-
yorlardı. Bilhassa Rusya elçisi İgnatıyef şu hale bir netice vermek lâ-
zım geldiğini söylüyordu.

Damat Mahmud Celâleddin Paşa ile arkadaşlarının veliaht Ha-
mid Efendi ile gizli münasebetlerde buldukları, belki de Hamid
Efendiyi birdenbire tahta iclâs etmek teşebbüsünde oldukları da duyul-
du. Artık hal' zarurî görülüyordu. Saltanat makamında tebeddül vukuu
hakkında Midhat Paşa ile Rüştü Paşa arasındaki ihtilâf, Midhat Pa-
şa'nın galebesile hitam bulmak üzere idi.

18 - Saltanat kapısı yavaş yavaş Abdülhamid için aralanıyor...

Selâhattin Dede ve Abdülhamid...

Midhat Paşa, Veliâht Hamid Efendinin devlet düşünceleri hakkında epey malûmat alıyordu. O senelerde Yenikapı mevlevî dergâhı Şeyhi Osman Selâhattin Dede Efendi pek itibarda idi. Şeyh Efendi ilmi, irfanile beraber siyasî işlere vukufîle de şöhret kazanmıştı. Abdülmecid ile Abdülâziz bile dergâha gelirler, şeyh efendi ile musahebede bulunurlardı. Şehzadelerden şeyhin elini öpenler de olurdu.

Sultan Hamid'in halası Adile sultanın kocası Mehmet Ali Paşa, sadrazam Fuat Paşa, Mısır Hidivi İsmail Paşa, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, prenses Zeynep hanımın kocası Yusuf Kâmil Paşa, Sultan Mecidin kızı Cemile Sultanın kocası Mahmud Paşa gibi ekâbir ile sair vüze-ra ve ricalden Osman Efendiye intisap edenler pek çoktu.

Bilhassa Midhat Paşa şeyh ile hususî sohbetlerde çok bulunurdu ve ona büyük itimadı var idi. Bunu bilen veliâht Hamid Efendi şeyhin nüfuzunu kendi istifadesi yolunda kullanmağa karar verdi.

Sultan Murad'ın hâstalığını anladıktan sonra idi; bir gün Damat Mahmud Celâleddin Paşa vesatetile Dede Efendiye mülâkat arzusunu bildirdi. Şeyh Efendi Beşiktaş sarayının veliâht dairesine geldi. Hamid Efendi Şeyhe büyük bir hürmet gösterdi; tevazu ile şeyhin elini bile öptü. Şeyh Efendiye ikram ettiği koltuğun karşısında bir sandalyada oturdu. Mevlevîliğe muhabbetinden, Şeyhe pek derin olan hürmetinden bahsetti.

Söz devlet işlerine intikal eyleyince Hamid Efendi müteessir ve müteheyyiç bir tavır takındı. İşler pek kötü gidiyordu; vaziyet vahim idi; para yoktu. Devlet idaresinin başında bulunanlardan bir çokları nefislerinden başka şey düşünmüyorlardı; Midhat Paşa sahip olduğu hamiyet ve iktidar ile bu derlere çare bulmalıydı, Şehzadenin Şeyh Efendiden bir ricası var idi.

Abdülâziz'in hal'i üzerine Damat Nuri Paşa saraydan kaldırdığı elmas ve pırlantaları muvazaa suretile sarraf Hristaki'ye vermişti. Bunlar milyonlarca lira değerinde idi. Midhat Paşa bunları istirdat ederek

beytülmalin ihtiyaçlarına hasır ve sarfedebilirdi. Şeyh Efendi Allah rızası için buna tavassut etmeli idi. Tatlı ve samimî bir eda ile gösterilen bu kadar derin hüsnü niyet karşısında Osman Dede Efendi de mütehasşis olmuştu.

Bu mülâkat bittabi teferrüat ile Midhat Paşa'ya aksetti. Abdülhamid'in biraderi şehzade Nureddin Efendi şeyh Osman Efendi ile Abdülhamid'in mülâkatından haber alınca lalasını gizlice mevlevî dergâhına gönderdi. Şeyh Efendiye biraderiyle münasebetlerinde ihtiyata davet etti:

– Biraderimin zahiri tavırlarına inanmasınlar. Bizim birader çok hilekârdır! Korkarım, sonra pişman olurlar! dedi.

Fakat bu haber şehzadeler arasındaki geçimsizliğe atfolundu; işin cereyanına zerrece tesir etmedi. (Sultan Hamid biraderinin bu haberinden malûmat aldı; tahta cülûsundan sonra çok zaman Nureddin Efendi ile dargın kaldı.)

Midhat Paşa veliahtin efkâr ve mülâhazatını öğrenmek, hal ve tavrını anlamak istedi. Sadrazamlarla vükelânın merasimden maada günlerde veliaht ve şehzadeler ile görüşmeleri saltanat geleneğine muğayirdi. Fakat saltanat tahtında oturan zatın vaziyeti artık böyle bir ananeye riayetten Midhat Paşa'yı vareste tutabilirdi.

O da Maslak köşkünde Hamid Efendi ile ilk münferit mülâkatını yaptı. Veliâht, Şeyh Efendi üstünde bıraktığı tesiri Midhat Paşa üzerinde de hasıl etti. Kısa süren bu ilk mülâkatta Midhat Paşa veliahtin cidden iyi bir şehzade olduğu hakkında edindiği kanaatı diğer vükelâyâ, bahusus Mütercim Rüştü Paşa'ya anlatmağa çalıştı.

Abdülhamid'in saltanat kulisi...

Abdülhamid Efendi boş durmuyordu. Ahrar reisleriyle, şeyhler ve ülema arasında kendi lehinde işliyebilecek zevat ile vesileler icat ederek münasebet peyda ediyordu.

Namık Kemal Bey ile Basiretçi Ali Efendi, Ahmet Midhat Efendi, Ceride-i Havadis muharriri Süreyya Efendi gibi üdebayı ve gazetecileri, Yenikapı mevlevî şeyhinden başka Nakşibendî Şeyhi Sadık, Hüdayi Şeyhi Mehmet Efendileri, Kazasker Seyfeddin, Gürcü Şerif, fetva

emini Kara Halil, müderris Şakir ve Alâiyeli Abdullah Efendiler gibi en benam ülemayı bu suretle kendi için çalışacak, hiç olmazsa aleyhinde bulunmayacak vaziyete getiriyordu.

Midhat Paşa'nın Abdülhamid Efendiyi iclâsa meyli kâfi değildi. Mütercim'i de bu noktaya imale etmek lâzımdı. Aralarında cereyan eden müzakereler üzerine Rüştü Paşa'nın da Abdülhamid Efendi ile görüşmesi takarrür etti. Midhat ve Rüştü Paşalar Kâğıthane çiftliğinde ve-
liht ile mülâkatta bulundular.

Kurnaz Abdülhamid Efendi iki paşaya tatlı diller dökmekte, kendisinin hüsnü niyeti hakkında katî teminat vermekte hiç kusur etmedi. Sultan Murad'ın halinden, saltanatta tebeddül ihtimalinden bahsolundu.

Abdülhamid Efendi, Mütercim Rüştü Paşa'ya devlete ettiği büyük hizmetleri görüp öğrendikçe memnun ve müftehir olduğunu, Midhat Paşa'ya devlet ve milleti terakkiyata mazhar etmenin artık katî bir vecibe altına girdiğini söylüyordu; her ikisine hürmet ve muhabbet gösteriyordu. Onda hırsıcah yoktu! O muhterem büyük biraderinin yakında sıhhat ve afiyet iktisap eylesesini halisane temenni eyliyordu!

Bu mülâkatta babası makamında addettiği Mütercim Koca Rüştü Paşa'nın elini bile öpmüştü!

Midhat ve Rüştü Paşaların Abdülhamid Efendi ile görüştükten sonra hakkında müsait bir fikir hasıl etmezlerse başka bir şehzadeyi iclâs eylemek fikrinde oldukları hakkında bir rivayet vardır. Bu rivayet sahih olsa bile bu mülâkattan sonra buna artık lüzum hissedilmemiş olacak ki, Rüştü ve Midhat Paşalar ne Mehmet Reşat Efendi ile, ne diğer bir şehzade ile görüşmemişlerdir.

Midhat Paşa - Abdülhamid'le anlaşıyor...

Midhat Paşa'nın Abdülhamid Efendi ile Kalender köşkünün üstündeki sırta bulunan küçük dairede bir gece üçüncü bir mülâkatta bulunduğu da söylenir. Abdülhamid Midhat Paşa'ya karşı daima tecedütperver görünüyordu; daima son derece nezaketli davranıyordu.

Bu mülâkatlarda Midhat Paşa ile Abdülhamid Efendi arasında şu noktalarda muvafakat ve mutabakat hasıl olmuştu:

1- Tanzimat-ı Hayriye ile bahş ve temin edilen hürriyet ve müsavatın ikmalî için devletin şekli meşrutiyete kalbedilecek; bu bapta takdim kılınacak kanun lâyihası tetkik, kabul, ilân olunacak,

2- Abdülâziz devrindeki israflar, suistimaller yüzünden devletin maliyesi pek ziyade bozulmuş, itibarı kırılmıştır; mütevazın bir bütçe tanzimi için umumî masariften icra edilecek tenkisat meyanında sarayın masrafı da azaltılacak, sarayları dolduran erkek, kadın hademe ile cariyeler çıkarılacak ve azat edilecek; saray masrafı için maliye hazinesinden alınacak para miktarı muayyen olacak. - Sultan Aziz gayri mahdud surette para çekerdi.-

3- Devlet işlerinden vükelâ mesul olacak. Maruzatın tastikleri ve cevapları gecikmeyecek.

Bu umumî ve esaslı maddelerden başka Namık Kemal Beyin başkâtipliğe, Ziya Beyin de başmabeynciliğe tayinleri Sultan Hamid'çe kabul edilmişti. Abdülhamid Efendi bu tekliflere karşı memnuniyet ve şükran bile gösteriyordu.

19 - Abdülhamid, Midhat Paşa'ya gizlice teminat senedi verdi mi?..

Saltanatın teminatı olur mu?..

Abdülhamid ile mülâkatlar hakkında mühim bir rivayet ortaya çıkmıştır: Bu da Abdülhamid Efendinin Midhat Paşa'ya: «Sultan Murad afiyet kesbeylediği halde rızasile saltanat tahtını gene ona bırakacağına» dair bir senet verdiği'dir. Fakat böyle bir varaka hiç bir tarafta neşredilmemiştir.

Acaba bu bir efsâne midir? Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i İbret'inde» Sultan Aziz'in katli davasında muhakeme için İstanbul'a gelmeden evvel ve daha İzmir'de iken zevcesine gönderdiği şu mektup neşredilmiştir:

«Siyah çantanın iç gözünde mavi bir zarf derûnunda cülûs-u hümayuna ait evrak bulunduğundan, ileride varis-i saltanat olan zâta teslim olunmak üzere Londra 'a (6) numaralı East India Avenue' da mu-

kim sarraf M. Meyere gönderilmesi ve olmadığı takdirde memurinin eline geçmemesi için mahvedilmesi lâzımdır.»

Cülûs-u hümayuna dair bu kadar tehlikeli sayılan evrak ne idi? Ne oldu? Midhat Paşa'nın hanımı tarafından bu M. Meyere gönderildi mi? Yoksa o günlerde korkularak imha mı olundu?

Bu noktanın Midhat Paşa ailesince, bugün artık tenviri icap edeceği kanaatındayım. Midhat Paşazâde Ali Haydar Beyefendi bu evrakın akibeti ve muhteviyatı hakkında malûmat ve izahat vermek lûtfunda bulunacaklar mı?

1885 senesinde İtalyan tebaasından Toledo isminde bir komisyoncunun bu senedi ele geçirdiği, 10,000 lira verilirse teslim eyliyebileceği Abdülhamid'e arz olunmuş, fakat bunun şantaj olduğu o vakit anlaşılmıştı.

Abdülhamid Efendi saltanata bittabi heveskâr idi. Fakat vakit ve işler fevkalâde karıştı. Sultan Murad'ın taraftarları da çoktu. Bu Abdülhamid'i vehme, vesveseye düşürüyordu. Bir taraftan:

– Ben meşrutiyet ve meşveret usulüne müpteni olmayacak bir hükûmeti kabul etmem!

Deyip Midhat Paşa gibi hürriyet fikirleri reislerinin meramlarına muvafakat gösterir iken, diğer taraftan biraderinin delilikten kurtulmayacağıının tıbben ve hal'i lüzumunun şeran sübut bulunmasını istiyordu.

Redif Paşa bir gün Damat Mahmud Paşa ile Âmedci Mahmud Celâleddin Beye:

– Eğer sadrazam bu cülûs maslahatını biraz daha tehir ederse biz çaresine bakacağız!

Diyerek, asker kuvvetinin işe karıştırılacağını ima etti. Mütercim Rüştü Paşa hal' işinin ecnebiler üzerinde yapacağı tesiri anlamak için ağustosun yirmi beşinci günü Tarabyaya giderek İngiliz sefirini ziyaret etti.

– Viyana'dan getirilen meşhur Doktor Liedersdorf Sultan Murad'ın ifakat bulup bulmayacağıının ancak bir kaç ay sonra malûm olabileceğini söylemişti. Bu müddet zarfında odadan dışarıya çıkarılması da onun tavsiyesi iktizasındandır!

Elçilerden cülûs yoklaması...

Şeker bayramı yaklaşıyor. Bayram günü padişahın halka gözükmemesi lâzımdır; doktorun verdiği talimatın icrası kabil olamayacak. Diğer taraftan şayet Sultan Murad afiyet kesbeder de muvakkat bir hastalık zamanında kendini bir tarafa atılmış bulursa bu hal ne derece esef ve gamı mucip olur? Bu bapta reyiniz nedir?

Diye istifsarda bulundu. İngiliz elçisi şu cevabı verdi:

– Bu derece nazik bir mesele hakkında İngiliz elçisi sıfatile katî bir rey vermeme bittabi intizar etmezsiniz. Bu meselede hatırdan uzak tutulmamak lâzım gelen şeylerin evvelkisi vatanınızın saadetini gözetmektir. Hükümdara hizmet etmek ikinci gelir. Bunların her ikisini lâyıkile ifaya çalışmak zimmete vacip ise de vatanın saadet ve selâmeti hükümdarın iktidarsızlığından dolayı tehlikeye girerse tehlikenin izalesi ve refi için her türlü fedakârlığa teşebbüs etmek tahsine şayan ve müdebbirane bir hareket olur.

Osmanlı düşmanı Rus elçisi İgnatıyef padişahın halini fırsat bileerek ortalığı ifsat edecek her türlü şayialar çıkarıyor, kendisini Rusya'ya avdet etmek üzere hazırlık üstünde gösteriyordu.

– Benim Rusya'ya avdetim artık İstanbul'da elçiler için bir iş kalmadığındandır. Devlet-i Âliye hükümeti şimdi bir başı bozuk hükümetidir! Padişahları delidir. Böyle bir padişah nezdinde elçilik edilemez!

Diyordu. İstanbul'da dedikodu çoğalıyordu. Bu halin devamı hükümet için hakikî bir tehlike teşkil ediyordu.

Ağustosun yirmi altıncı günü Abdülhamid Efendi İngiliz sefirine emel ve niyetleri hakkında teminat vermek fikrile iyi görüştüğü İngiliz Woods Paşa'yı ⁽¹⁵⁾ Sir Elliot'e gönderdi. Bu vasıta ile sefere efkârını şu yolda bildirdi:

– En baş maksadım İngiltere devletinin delâlet ve nasihatine imtisal yolunu tutmaktır. İngiliz mavi kitaplarını tercüme ettiriyor ve dikkatle mütalâa eyliyorum. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluğa Bulgaristan'da zuhur eden ahval dolayısıyla hâlel gelmesine taaccüp etmiyorum. Parlâmentoda Türklere karşı kullanılan ağır sözlerin bile haklı olduğunu itiraf ederim. Hükümet idaresi elime geçtiği halde

cari olan suistimallerin menine çalışacağım. İsrâf nevinden her türlü sarfiyata nihayet vereceğim. Alacaklıların alacaklarını tedricen tesviye ettireceğim. Maliye işlerini kontrol ederek hırsızlığın önünü alacağım! Ahaliyi ve matbuatı hür bırakacağım. Politikaya, ülûm ve fûnuna dair müzakere ve münakaşalara mezuniyet vereceğim. Velhasıl millet ve devlet idaresinde tutacağım usul ve meslek her suretle geniş ve hürriyetperverane olacaktır.

İngiliz elçisi bu kadar bol vaatlere itimat caiz olamayacağını sezdi; veliahtın padişahlığında tutacağı meslekin hakikatini az çok öğrenmeğe merak etti. Abdülhamid'in efkâr ve hissiyatı hakkında Woods Paşa'yı isticvaba başladı. İngiliz Paşa efendisinin zekâvet ve kabiliyetini son derecede methetti. Arada Abdülhamid'in vükelâ nüfuzu altında kalmamağı tasmin etmiş olduğunu, halen mansıpta bulunanları da mümkün olduğu anda defetmeğe hahişker bulunduğunu ağzından kaçırdı.

Bu sözler Abdülhamid'in mevcut vükelâ heyetine karşı kalben garaz beslediğini ve şahsî hükûmet suretile saltanata meyyal bulunduğunu işrap eyliyordu. Halbuki Kanun-u Esasî hükümdarın kuvvet ve kudretini tahdit ve tenkis edecekti.

Sir Elyot bunlardan Abdülhamid'e Kanun-u Esasiyi kabul ettirmek ve Meclis-i Mebusanı açtırmak Midhat Paşa'nın düşündüğü kadar kolay olamayacağını anladı. Fakat Sultan Murad'ın deliliği karşısında saltanatta tebeddül yukuunu mene kalkışmak bittabi kendisi için düşünlücek ve tutulacak bir yol değildi.

Bir Mektup: «Erkân-ı Harp kaymakamlığından mütekait Rıza Beyden aldığım bir mektupta bu mesele hakkında şu malûmat verilmektedir:

«Meşrutiyetin ilânından üç ay evvel vazifeten İzmir'de bulunuyordum. Bir sabah İzmir Göztepesinde oturan merhumun -Midhat Paşa'nın damadı Nüzhet Bey'in evinin İstanbul'dan gelen bir hafiye heyeti tarafından basıldığını ve bu meyanda çok mühim evrak yakalandığını öğrendik. Benim Nüzhet Bey ile muarefem olduğundan kendisini görerek hakikati öğrenmek istedimse de mumailayhin uzak bir yere götürüldüğünü haber aldım. Yine Nüzhet Bey delaletiyle tanıdığım kayınvalidelerini ziyareti düşündüm. Hanımefendiyi büyük teessür içinde buldum. Kendilerini teselli-

den sonra hafiyeler tarafından alınan evrakın ne gibi şeyler olduğunu sordum. Bunların ehemiyetsiz evrak olduğunu ve asıl Midhat Paşa'ya ait olan ve içinde Sultan Hamid'in biraderi Sultan Murad kesb-i afiyet ederse kendisine terk-i saltanat edeceğine dair olan senedi muhtevi evrakı Midhat Paşa merhum İzmir'de tevkif olunup da sevkolunduğu zaman elaltından gönderdiği haber üzerine yaktıklarını söylemişti.»

[16 Kasım 1933 tarihli Akşam Gazetesi]

20 - Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya verdiği «tahttan feragat» belgesi...

Sultan Hamid'in Sultan Murad iyileştiği takdirde rızası ile saltanatı terk eylemek üzere Midhat Paşa'ya verdiği rivayet edilen senet hakkında vaki olan istizahım üzerine Ali Haydar Midhat Beyefendi gönderdikleri bir mektup ile şu malumatı lütfettiler:

[İzmirde Midhat Paşa'nın konağı muhasara edilerek kendisini tevkife geldikleri zaman, Midhat Paşa evrakını emin yerlere yerleştirmiş bulunuyordu. Yalnız mühim birkaç parça evrak siyah bir çantanın gözünde kalmış idi.

Hükümdarların murassa hediyeleri Marsilya'da banker Alatini'de, vasiyetnamesi ve hususi işlerine ait evrak ile senetleri İzmir rıhtım direktörü M. Eli Kifre'de, siyasi evrakın bir kısmı Londra'da bahsettiğiniz M. Meyerde, cüzi bir kısmı da Paris'te banker Vasuyeller'de idi. Bu zevatta bu emanetlere karşı bir senet göndermişlerdi ki bu senetler hala elimdeki evrak arasında mahfuzdur.

Pederin mahnûkundan (boğdurulma) sonra bu zevat ellerinde bulunan emanetleri validemize teslim ettiler. Murassa eşyayı Paris'te meşhur kuyumcu Buşöron aldı; hususi muamelata ait evrak ve senetler İzmir Eytam Sandığına teslim olundu. Mühim olan siyasi evrak da validemizin evine konuldu. Merhume bizi çağırdı; yaktırdığı bir semave-rin bacasından içeri atarken:

«İşte pederinizin vasiyetini yerine getiriyorum. Bu evrak istikbaliniz için muzırdır. Padişaha ait mektuplardır. Bugün hükmü kalmamış-

tır. Fakat bu yüzden belki yine basılırız. Fenalık olur. Bunların imhası hayırlıdır» dedi. Bu evrak arasında validenin okuyamadığı bir çok Fransızca mektuplar da vardı. Bir haylisi yakılmayıp kaldı ve çekmece-nin gözüne atıldı.

Birkaç sene sonra valide pederin bazı yadigarlarını bana teslim ederken bu Fransızca mektupları da verdi ve padişahın veliiaht iken yazmış olduğu mektubu yaktığına nedamet ettiğini söyledi.

Bu Fransızca mektuplar arasında evvelce de işittiğimiz M. Gambetta'nın bir muhaberesi var idi ki, sarayca şiddetli bir surette aranmakta idi. Bu muhabere evrakını ben Avrupa'ya firarında neşrolun-mak üzere (Tan) gazetesinin o vakit başmuharriri olan M. Preşanseye, Müsürüs Bey vasıtasile göndermiş, bir suretini de Fransa bahriye na-zırı dostum M. Dö Lanosana vermiş idim.

Bu meseleyi meydana çıkarmış olduğumdan dolayı (Taymis) ga-zetesinin meşhur Paris muhabiri M. Dö Bloviç'in şiddetli tenkidine uğ-radım. 5 Kânunuevvel 1879 tarihli olan bu mühim mektubun birkaç cümlesini tercüme ediyorum:

«... Sultanların şeytanetkarane siyasetleri karşısında tesis ettiğ-i-niz meşrutiyeti pek sathi görüyormuş. Zati devletleri pozitivist cemiyet-te Osmanlıların ahlak ve adetlerinin demokrasi esası üzerine müstenit olduğunu iddia ediyorsunuz ve cumhuriyet esasını kabul ile (?) bu tar-z-ı hükümetin Müslümanlığa daha uygun olduğunu serdeyliyorsunuz. Memleketinizde vücuda getirmiş olduğunuz inkılapta bu noktaya fazla ehemmiyet vererek meseleyi kökünden neden halletmediniz? Buna hay-ret ediyorum»

Acaba Midhat Paşa,⁽¹⁶⁾ siyah çantanın gözünde bıraktığı bu mektuba mı, yoksa padişahın tahriri verdiği teminatın yakılmasına mı işaret ediyor idi? Burasını şimdiye kadar halledemedim. Avrupa'da ta-kibime memur olanlar beni Abdülhamid'in bu (teminat meselesi) hak-kında çok izaç etmişlerdir. Fakat bundan fazla malumatım yoktur.]

Ali Haydar Midhat Beye verdikleri bu mühim malûmattan dola-yı çok teşekkürler ederim. Bununla beraber tezahür ediyor ki, Sultan Hamid'in böyle bir teminat senedi varsa bile bugün artık tarih için bu vesika mahvolup gitmiştir.

Bundan evvel neşrettiğim erkan-ı harp mütekaiddi Rıza Beyin beyanatı da bunu müeyyittir. Bu ziyaa teessüf etmemek kabil değildir. Çünkü artık muhteviyatı ne olursa olsun senedin meydana çıkmasına ümit kalmamıştır.

Ancak Ali Haydar Midhat Beyin bu mektubu başka bir noktayı daha meydana koymaktadır:

Midhat Paşa muhaliflerinin ikide bir paşanın cumhuriyet ilanına taraftar olduğunu ortaya atarak, padişahı tevhiş ve tedhiş eyledikleri malumdur. Midhat Paşa'nın Gambetta ile muhaberesinden nakil ve tercüme edilen fıkralar da esasen böyle fikirler beslediğine delalet eylemektedir.

Ali Haydar Midhat Bey ellerindeki vesikalardan bu noktayı da layıkile tenvir eylemek zahmetini ihtiyar ederler mi?

Süleyman Kâni

21 - Midhat Paşa'nın cumhuriyetçiliği üzerine bir tartışma...

Midhat Paşa damadı Nüzhet Bey, Cumhuriyet Gazetesinde neşredilen bir mektubunda Midhat Paşa'nın fikirleri iyice anlaşılmadığından şikâyet ediyor ve benim de bu yolda yanlış zehaba saptığımı zikreliyor.

Neşredilmeyen fikirleri bilmek kehanete mütevakıftır. Midhat Paşa'nın cumhuriyeti ilâna taraftar olduğu şimdide kadar ancak padişaha gamz ve kendisini itham şeklinde ortaya konmuştur. Kendisinin bu fikre delâlet edecek bir sözü ve yazısı görülmemiştir.

Midhat Paşa böyle fikirde bulunduğunu bir suretle ilân etmiş de ben inkâr mı ettim, yahut sükût ile mi geçiştirdim? Bilâkis. Her meselede hakikati araştırmaktan, istemekten geri kalmıyorum. Alâkadarları yakın tarihin müphem bazı noktalarını tenvire kaç defadır davet ettiğimi yazılarımı okuyanlar görüyorlar.

Meşrutiyeti tesis yolundaki gayreti hayatına malolan Midhat Paşa'nın, Nüzhet Bey'in dediği gibi «*teceddüt ve tahavvülü cumhuriyete kadar isal için mesai ibrazından geri kalmadığını ve mükemmel bir*

cumhuriyetçi olduğunu» ispat edecek bir delili Nüzhet Bey'in bu mektubundaki mütalâaları arasında göremedim.

Ben Abdülhamid'in biraderi iyileşirse rızasıyla saltanatı yine ona terkedeceğine dair Midhat Paşa'ya verdiği rivayet olunan senet hakkında Midhat Paşa ailesinden izahat istemiştim.

Ali Haydar Midhad Bey cevap lütfunda bulundu ve Akşam'ın 29 Teşrinisâni tarihli sayısının 183 numaralı tefrikamda neşrettiğim mektubunda Nüzhet Bey'den dokuz gün evvel Gambeta'nın mektubu parçasından da bahsetti.

Ali Haydar Midhat Bey bu mektubun suretini Tan Gazetesi başmuharriri Presanse'ye gönderdiğini bildirmişti. Şimdiye kadar bizim matbuata intikal etmeyen bu mektup demek ki Abdülhamid devrinde Avrupa'da bir kere bir gazetede neşredilmiş. Bunu görememiş olmakta pek tahtte edilemeyiz sanırım.

Bir de bu mektup parçası bize ancak Midhad Paşa'nın «*Osmanlıların ahlâk ve âdatının demokrasi prensiplerine tevafuk ettiğini ve cumhuriyet tarzının Müslümanlığa daha uygun olduğunu»* Gambetta'ya söylemiş bulunduğundan başka bir şey öğretmiyor.

Bu mütalâa ile Osmanlı saltanat hanedanını kaldırıp yerine cumhuriyet tarzını ikame eylemek tasavvuru, hele teceddüdü cumhuriyete kadar isal teşebbüsleri arasındaki fark ise o kadar aşikârdır ki...

Esasen Gambetta'nın Midhat Paşa'yı o vakit «meseleyi kökünden halle teşebbüs etmediğinden» dolayı tahtesi doğru ve zamanın şeraitine muvafık değildir. Meşrutiyeti ilân için bile bu kadar müşküllere, manialara uğrıyan Midhat Paşa'nın cumhuriyeti tesis eylemeği ciddi bir surette düşünebileceğine katiyen ihtimal veremiyorum.

Böyle bir iddiada bulunmak için ortaya vesika çıkarmak lâzımdır. Bu noktayı düşündüğüm için Ali Haydar Bey'in bahsettiğim mektubunu neşrettikten sonra kendilerinden bu meseleyi ellerindeki vesikalarla tenvir eylemelerini de rica etmiştim. Buna karşı cevaben aldığım bir muktuplarında Ali Haydar Bey diyorlar ki:

(Verebileceğim malûmat elim altında bulunan kitaplardan evrak arasında okuduğum mektuplardan hatırımda kalan kısımlardan ibaret-

tir: Pederimin cumhuriyet idare tesis etmek istediğine dair bir fikir beslediğini bilemem. Buna dair kendi yazısıyla yazılmış bir vesikaya da tesadüf etmediğimi söyleyebilirim. Yalnız evrakım arasında da kendisine yazılmış dikkate şayan bazı mektuplar gördüm.

Bunlardan biri Gambetta'nın neşrolunan mektubudur; neşrolunmayan ikincisi de Midhat Paşa'nın Avrupa'dan avdetinden sonra M. (Mayer) vasıtasıyla İngiltere elçisi Sör Osten Layard'ın gönderdiği müteaddit mektuplar arasında tesadüf ettiğim bir mektuptur ki, tercümesi şudur:

«Zât-ı şahane bahsi yine zatı devletinize intikal ettirerek saltanat ve hükümette tebeddül fikrinde olduğunuzu ve buna dair elinde deliller bulunduğunu ileri sürdü, aksini isbata ve kendisini iknaa çok çalıştım. Mesele pek nazik olduğunda. leri gidemedim.»

Bu mektup Midhat Paşa'ya Girit'de iken gönderilmiştir.

Bunun haricinde teşrifat nazırı Kâmil Bey'in Midhat Paşa'nın hilâfetin bir tahavvüle uğramasına müterakkip olduğu hakkında (17) ıstibah hasıl olduğuna (Sultan Hamid'ce) dair yazmış olduğu bir mektubu da vardı ki, Avrupa'da iken neşrettiğim Midhat Paşa'nın hayatı siyasiyesi nam eserinde mevcuttur. Benim hususî kanaatim şudur.

Midhat Paşa saltanat ailesini bir epurationa maruz buldurmak isterdi. Bunu defaat ile söylemiş olduğu ve kendisinin demokrasinin en şiddetli taraftarı bulunduğu şüphesizdir. Ancak Midhat Paşa'nın zamanında cumhuriyet idaresi gibi büyük bir inkılâbın vücut bulmasına taraftar bulması müstahil idi.

Lözün Ledük tarafından 1877'de neşrolunan 350 sahifelik (Midhat Paşa) nam eserde müellif, Midhat Paşa'nın ne derecede hürriyetperver olduğunu isbata çalışır; hattâ kitabın başında Midhat Paşa'nın istinsah edilmiş el yazısıyla şu paragraf kaydedilmiştir:

«Les ottomans sont democrates de moeurs et de religion; ces institutions sont les mieux appropriées à leur eucation sociale.

21 Mai 1875

Midhat

Yine Paris'te 1877'de Kont Brünsvik tarafından (Midhat Paşa Üzerine Hakikat) diye neşredilmiş bir risale vardır ki bunda da müelli-

fin Midhat Paşa'ya hücumları arasında cumhuriyet taraftarı olduğu ve Kanun-u Esasî ile herkesi aldatmak istediği söylenmiştir.

Midhat Paşa Avrupa'da iken bir çok Musevi cemiyetlerin gönderdikleri tesitnamelerde de buna dair bazı fıkralar göze çarpar. Bunların haricinde bir şeye tesadüf etmedim.)

Ali Haydar Midhat Bey'e tekrar teşekkürle mektuplarında Rus muharebesine dair kaydettiklerini, bu muharebe hakkında yazacağım bahse talik eylediğimi arz ederim.

Nüzhet Beyefendi'ye de ellerinde Midhat Paşa'nın «mükemmel bir cumhuriyetçi» olduğunu isbat edecek başka bir vesika var ise neşir buyurmalarını rica eyliyorum (*)

Süleyman Kâni

22 - Sadrazam Rüştü Paşa meseleyi Midhat Paşa'ya havale ediyor...

Sadrazamın devreye girmesi...

Hal'in zarurî olduğunu artık kalben ve tamamen tastik etmekte olan Mütercim Rüştü Paşa arkadaşları arasında efkârî lâyıkiyle hazırlamak üzere havass-ı vükelâca cülûstan iki ay geçtiği halde esaslı bir iş görülmediğini, halkın bütün hükûmet heyetine lânet yağdıracağını, yeneden çıkarılan milyon, milyon kavaim-i naktiyenin devletin malî itibarını tamamen sarsmakta olduğunu yana, yakıla anlatıyordu.

Rüştü Paşa nihayet katî kararını verince veliaht ile ikinci bir defa Maslak köşkünde görüştü. Abdülhamid Efendi ikramlara, iltifatlara boğduğu sadrazama taahhütlerini tamamen ifa eyliyeceğine dair teminatını tekrar ile beraber:

– Siz benim babam makamındasınız! Arzunuzu ve milletin arzunu icra benim borcum ve en birinci vazifemdir!

(*) Midhat Paşa'nın saltanat, cumhuriyet idaresi ve İslâmiyet konusundaki özel fikirleri için şu kitabına bakılmalıdır: Midhat Paşa'nın Hatıraları (Mir'at-ı Hayret) c. II, Haz. O.S.Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1997, s. 23 ve devamı.

Diyerek taahhüdâtını ifa eyliyeceğine yemin de etti. Bunun üzerine sadrazamla veliaht arasında cülûsun ne suretle vaki olacağına dair müzakere cereyan eyledi; kararlar ittihaz olundu.

Mütercim Rüştü Paşa veliaht nezdinden bu kararları tenfiz eylemek üzere ayrıldı. İlk evvel şeyhülislâmın muvafakatı istihsal edildi. Tedavide bulunan doktorlardan raporlar alındı. (Bu raporlar meydana çıkmamıştır). Meşihat makamınca iki hal' fetvası tanzim edildi. Bu fetvalardan birinde (cünun-u mutbik) tabiri var idi; diğesinde daha hafif tabirler kullanılmıştı. (18) (Bu ikinci fetva meydana çıkarılmamıştır.)

Rüştü Paşa çarşamba günü sadaret mektupçusu Memduh Beyi - Paşa - çağırdı.

- Zabıt kâtiibi Reşit Bey meclisten çıksın. Dilsiz hademe dışarı gitsin; hariçten kimse meclise girmesin!

Emrini verdi. Mecliste o günün cari işleri müzakeresi bitince sadrazam en mühim meseleye temas etti; fakat rikkate gelerek söze devam edemedi. Onun sözü böyle kesmesi uzun düşüncelerinden ileri geliyordu!

Meramı ifade eylemeği atak Midhat Paşa'ya havale etti; kendisi teneffüs odasına çekildi. Midhat Paşa Sultan Murad'ın hal'ini, şer'an ve zamanen saltanatta tebeddülün lüzumunu izah etti.

- Sırbistan ile müsâlâhaya devletler bizi mecbur edecekler. Halbuki sulh akti hakkını haiz olan padişahımız âkil değil!

Dedi. Eskidenberi Sultan Murad'a müntesip bulunan Tophane müşürü Rıza Paşa:

- Şevketli efendimiz rahatsız iseler de inşallah tashihi mizaç buyururlar! Böyle sözlerin tefevvühü bile caiz olamaz!

Vadisinde ataklık gösterdi. Midhat Paşa:

- Yok, yok Rıza Paşa hazretleri! Uzun seneler bir çok mesnetlerle kâmkâr olmuşsunuz; amma eleyevm devlet ne müşkül haldedir, fark ve temyiz etmiyorsunuz!

Cevabile Rıza Paşa'ya taarruz etti. Diğeri vükelâ maslahatın ehemmiyet ve müstaceliyetini tasdik eyliyerek:

- Tebdili saltanat emri zarurîdir!

Cevabile saltanatta teceddüt vukuuna muvafakat eylediler. Sadrâzam Mütercim Rüştü Paşa vükelâca verilen hal' kararında bizzat hazır bulunmamak suretile kendisine manevî bir tesliyet temin eyledikten sonra meclise avdet etti. Yalnız Rıza Paşa muhtelif fikirde ısrar eylemekle ona acı cevaplar vermek mecburiyetinde kaldı:

– Devlette siyasî gaileler artıyor. Padişahımız devanapezir bir mazara düşmekle derdimiz mütezayittir! Mesuliyeti kim deruhde edecek? Saltanat seririne bir mülk sahibi gelmek farzoldu. Ne çare kaderin hükmü böyle imiş! diyerek kendisini hal' zaruretine boyun eğmiş gösterdi; biraz ağladı!

Artık Rıza Paşa'da da itiraza mecal kalmadı. Vükelâca hal' meselesi bu suretle esasen ve katiyen takarrür etti.

Midhat Paşa, Ticaret Nazırı Damat Mahmud Celâleddin ve Serasker kaymakamı Redif Paşalara:

– Meclis-i Vükelâ hal' ve iclâsa karar verdi. Keyfiyeti veliaht-ı saltanat efendimize arz edersiniz!

Demesile Rüştü Paşa:

– Vükelâ kullarının böyle bir emr-i azime karar vermesile değil, icmaî ümmet ve hükmü şeriatla tecdidi saltanat lâzım geldiğini hâkîpa-ye yüz sürdüğümüzün ilâvesile arzediniz!

Diye bu ifadeyi tashih eyledi! Midhat Paşa'nın saltanat makamına karşı hüürmetsizliğe ve tahakküme delâlet edecek gafletine karşı nükteli sözleriyle: (Vükelâ hal' ihanetkârlığında bulunamaz; ahkâmı şeriye ile âmîl olurlar!)

Demek istedi. Sonra Damat Mahmud Celâleddin Paşa'ya teveccüh ederek şu izahatı vermeğe kendini mecbur gördü:

– İşte keyfiyet malûmunuz oldu. Abdülhamid Efendi hazretlerine cümle vükelâ tarafından tebliğ ediniz. Bu gece kendilerini sarayda bulundurmayınız. Yarın sabah hırka-i saadet dairesine götürünüz. Şehzade hazretlerinin malûmu olsun ki, vükelâyı devlet bu karar kendilerine hizmet için ihtiyar etmediler. Mücerret eseri hükmü kader olmak üzere Sultan Murad hazretleri ifakat bulamıyacak surette hastalandığından kendilerinin veraset-i meşruaları hakkını yerine getirmek lâzım geldi.

Doksanüç günlük saltanatın sonu

Meclis hal'in teferruatını kararlaştırdıktan sonra dağıldı. Mahmud Celâleddin ve Redif Paşalar veliahta haber vermeğe gittiler. Sadrâzam mektupçu Memduh Beye:

– Vükelâya, vüzera mazullerine, müşürlere, sudûra, büyük ülemaya, rical ve ümeraya serian tezkereler yazılsın. Yarın sabah Bâb-ı Âli'ye davet olunsunlar; diye emretti. Memduh Bey şu mütalâyayı mahremane arzyledi.

– Otuz beş seneyi mütecaviz zamandanberi vükelâlıkta bulunan Rıza Paşa maslahatın fevkalâde ehemmiyetini taakkul etmeksizin sözler söyledi. İşlerin hakikatine muttali bulunmıyanlar Bâb-ı Âli'ye gelir de daha çapraşık ifadeler dermeyan eylerlerse zahmet çekilecektir!

Rüştü Paşa – Ne yapalım?

Memduh Bey – Bu zevat Topkapı Sarayı'na davet edilsin. Orada silâh çatmış askeri görünce kendilerini mehabet istilâ eder; sonra Kubbe Altında Meclis-i Umumî akt buyurulur. İcabı hal, tarafı fehimanelelerinden beyan ile müşkül hallolunur.

Sadrâzam, Memduh Bey'in ihtarını tadilen kabul etti. Davet Bab-ı Âliye vaki oldu; umumî içtimain Topkapı'da yapılması takarrür ettiği için gelenler memuru mahsus marifetile Topkapı'ya sevk edildi. Cemiyette hemen bin kişi kadar toplandı.

Damat Mahmud Paşa Beşiktaş sarayında Abdülhamid Efendiye keyfiyeti arz ile tebrik ve tehniyette bulundu. Sonra saraydan alarak Sultan Mecid'in dördüncü kadını Perestü Kadın Efendinin Nişantaşı'ndaki konağına götürdü. O gece Mahmud ve Redif Paşalar da bu konakta kaldılar. Nizamiye ve zaptiye neferleriyle muhafazayı temin ettiler.

23 - Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'nda yapılan cülûs merasimi...

Fetvasız cülûs olur mu?..

Sabah olunca (11 Şaban 1293 - 31 Ağustos 1876) Abdülhamid Efendiyi Beyoğlu yolile Topkapı Sarayı'nda Mecidiye Köşkü'ne götürdüler. Abdülhamid oradan Hırka-i Saadet dairesine gitti. Fetvayı getirecek olan Şeyhülislâm Efendi gecikiyordu. Hamid Efendi bundan sıkılmağa başlamıştı. Havas arasında bu teehhürden bahsolunurken Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Dede Efendi:

– Fetva beklemeğe ne hacet? Biat için icmaı ümmet vardır. İcmaı ümmet ise fetvadan kavidir!

Dedi. Tam bu sırada şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi yeşil atlash fetva torbasile geldi. Saat dördü çeyrek kadar - ezanî - geçiyordu. Davetliler kubbe altında toplanınca sadrâzam Mehmet Rüştü Paşa avlunun ortasına doğru bir kaç adım yürüdü; sağı solu süzdü; rıkkatâ-ver bir mukaddeme bastetti:

– Efendilerim! Sultan Murad hazretleri bir zat-ı melâiksemat olup cülûslarından on on iki gün kadar idare-i saltanatta iktidar gösterdiler. Sonra gayr-i kabil ifakat bir maraza müptelâ oldular. Kuvve-i müfekkiireleri tam bir zaafa uğradı. Gerek tedavi için Avrupa'dan getirilen mütehasıs, gerek memleketimizce hazakatları mücerrep doktorlar zatı şahanelerini defaat ile muayene ve mualecelerle tedaviye çalıştılar.

Vüs'ü beşerin müsait olduğu çarelere tamamile müracaat edildi, ifakatlerine etibba muktedir olmadılar. Nihayet tanzim ettikleri raporda bu illetin define çare ve ifakatleri memul olmadığını bildirdiler. Masum padişahımızın şu derde düşmesi cümlemizi mahzun ve dilhun eyledi.

Gözyaşının sahtesi ve hakikisi...

Şer'-i şerifin tayin eylediği müddet zarfında ifakatlerine intizar edildi. O müddet te geçti. Hakikati hal bu merkezdedir. İcab-ı şerisi ne ise beyan buyurulsun. Bu sözleri ihtizazlı bir sada ile eda ederken cebinden beyaz mendilini çıkardı; gözlerini sildi. Midhat Paşa sadrazamın sözlerini teyiden beyanatta bulundu:

– Bu devlet padişah olmayınca idare edilemez. (19) Mesail ve meşagili külliyyede merci padişahdır. Tedvirinde muztar kaldığımız müşkül ahval istiftaya kavi lüzum gösterdi.

Diyerek durdu. Şeyhülislâm Hayrullah Efendi fetva emini Kara Halil Efendiye baktı; eline bir varaka verdi; bu hal’ fetvası idi; Halil Efendi bunu cehren okudu.

Bu fetva şöyle yazılmıştı:

(İmamülmüslimin cünun-u mutbik ile mecnûn olmakla imametten maksut fevt olsa uhdesinden akd-i imamet münhal olur mu? Beyan buyurula. Elcevap Allahü âlem olur.

*Ketebehülfakir
Hasan Hayrullah
Afa anhü.*

İkinci fetva okunmadı. Hal’in tamam olacağını anlıyan Sultan Murad taraftarları meyus oldular. Mabeyn başkâtibi Sadullah Bey ağlıyordu. Diğerleri göz yaşlarını tutmak için cebr-i nefis eyliyorlardı.

Damat Mahmud, Redif Paşalarla diğer bir kaç zat ise sadrazamın etrafını alarak beşâsetle söz söylüyorlardı. Meclis-i Umumîde bulunanların cümlesi başları eğilmiş, büht ve sükût içinde kaldılar. İstizah ve itiraz eden çıkmadı. «Takdir-i Rabbaniye imtisalden başka» çare gören olmadı!

Sadrâzam ve şeyhülislâm ile Midhat Paşa Huka-i Saadet dairesine giderek fetva nüshalarının ikisini de Abdülhamid’e arz ettiler. Umumun ittifakile hilâfet tahtına cülûs karargir olduğunu söylediler; kendisini biat resminin icrası için Babüssaade önüne konulan tahta davet eylediler. Abdülhamid iki fetva nüshasından (cünun-u mutbik) mefhumunu ihtiva eden fetvayı tercih ile yanında hıfzetti.

Usul üzere taht Bâb-ı Hümayûnun önüne kurulmuştu. Bir ara Sultan Murad taraftarlarının bir suikast yapmaları ihtimali düşünülerek biatan Babüssaade dahilinde arz odasında yapılması istenilmiş ise de sadrâzam:

– De’be [usul, adet] mugayirdir!

Diye razı olmamıştı. Biat vaki oldu. Yüz bir pâre top atıldı. Abdülhamid arz odasına çekildi. Orada hal’i tebliğe Rıza ve Namık Paşaları memur etti. Şeyülislâm tarafından da İstanbul kadısı Halit Efendi intihap edildi.

Tahtın yeni sahibi: Abdülhamid...

Sadrâzam mabeyn başkâtibi Sadullah Bey ile Valide kâhyası Salih Efendi'yi celbetti. Sultan Murad'ın icmaı ümmetle ve Şer'-i şerif muktezasinca hal' olunduğunu Sultana tebliğ etmelerini, Sultan Murad'ın kapalı araba ve ihtiram ile Çırağan Sarayı'na serian nakline bakılmasını emreyledi. İkisine de memuriyetlerinden münfasil olduklarını da bildirdi.

Heyet Beşiktaş sarayına gitti. Sadullah Bey ve Salih Efendi keyfiyeti Şevkefza Valide Sultana bildirdiler. Kadın biraz ağladı. Nihayet sarayın serian tahliyesi lüzumunu takdir etti. İçeride lâzım gelen emirleri verdi. Sultan Murad harem bahçesinde arabaya konuldu. Çırağan sahil sarayına götürüldü. Nakil işinin bittiği saraydan telgrafla sadrâzama bildirildi.

Bunun üzerine Hırka-i Saadet önündeki dairede habere muntazır olan yeni padişah Yalı köşküne indi. Hazırlanmış saltanat kayığına binerek Dolmabağçe Sarayı'na gitti. Denizden geçerken donanmadan toplarla selâmlandı. Vükelâ ve rical hane ve yalalarına döndüler.

Sultan Murad için, nedenler ve niçinler...

Beşinci Sultan Murad'ın tedavisine fennî bir surette bırakılmıyış olması ecnebi dostlarının protestolarını celbetmiştir. Fransızca neşredilen (Devlet Mahpusu Beşinci Murad) ve (Resmî Türkiye) isimli kitaplarda şu yolda müteessirane mütalâalar yürütülmektedir:

24 - 93 günlük bir saltanatın sonu...

«Abdülhamid'in cülüsünde, yüzlerde ancak hayret ve keder okunuyordu; o kadar muhtelif unsurlardan tereküp eden halkın emel ve ümidinde aldandığı esef ve yeis hislerinde müşterek bulunduğu anlaşılıyordu. Mesut hayal, yeis ve hakikat karşısında silinmişti. Tevekkül vaziyete hâkim oldu.

Vükelânın hareketine karşı alenen ne muhalefet vaki oldu; ne de tasdik; tenkitler sakitane yapıldı. Düşündüğünü söylemek cesaretini kimse gösteremedi.

Sultan Murad'ın cülüsünde halkın gösterdiği sevinç ile Sultan Hamid'in cülüsündeki nevmidi ve yeis arasında ne tezat! Matbuat yalnız hadiseyi kayıt ile iktifa etti. (Türki) gazetesi buna iskat ve hal' demiş iken (Levant Herald) saltanatı terk tabirini yazmıştı.

Bir mecnun saltanatı nasıl terk ve ferağ edebilirdi? Sansür Levant Herald'ı bu kelimeyi kullanmaktan menetti. Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'nin verdiği fetva ülemanın tazyikile ancak iki ay sonra neşredildi.

Niçin? doktor Liedersdorf'un raporu neşredilmedi! Niçin? Liedersdorf'un gösterdiği tedavi usulü takip olunmadı. Niçin?

Liedersdorf'un avdetinden sonra Sultan Murad yine Kapoleonun tedavisi altında bırakıldı. Niçin?

Kapoleon Sultan Murad'ın şifa bulamayacağını, yakında öleceğini iddia etmişti. Liedersdorf ise iki ayda sıhhatini iade edeceğini temin ediyordu. Karşı karşıya bulundurulan bir mütetabbip ile bir mütehasıs-tan mütetabbip tercih edildi.

Niçin? Bu niçinlerin cevabını vicdan-ı umumî versin!

Şüphe edilemeyecek bir şey varsa o da, Sultan Murad'ın doktor Kapoleon'un tedavisile Valide Sultanın oğlunun başına musallat ettiği üfürükçü dervişten kurtulduktan sonra halinin iyiliğe yüz tuttuğudur!»

Bu (niçin) lere biz de şu sualleri ilâve edelim:

Sultan Murad'ın cinneti hakkında etraflı malûmat verecek olan bu rapor acaba Sultan Hamid tarafından mahv mı edilmiştir? Sultan Hamid'in mahremiyet dairesinde bulunmuş olanlardan bu raporu görenler veya görenlerden hakikî halini olsun işidip zaptedenler yok mudur?

Sultan Hamid sarayından evrak hazinesine nakledilen kâğıtlar arasında bu rapor aranılmış ta bulunmamış mıdır?

Bu suallere cevap verecek bir tarih meraklısı hakikatin meydana çıkmasına hizmet eyliyecek, zahmeti bu suretle boşa gitmeyecektir.

Sultan Murad-ı nâ-murad

Doktor Liedersdorf Sultan Murad'ı müşahede altında bulundurduğu müddetçe sarayda yatıp kalkmış, yanına adam terfik edilmedikçe

dışarıya çıkmasına, Türk ve ecnebi kimse ile görüşmesine meydan verilmemişti. Avusturya elçisi bile o kadar istediği halde kendisiyle görüşmemiştir.

Sultan Murad bu doktorun su ile, açık hava ile tedavisi tavsiyele-ri üzerine bir kaç defa (Pertevpiyale) vapurile Boğaziçi'nde Kavaklara, Marmara'da Çekmece taraflarına kadar tenezzüh ettirilmişti. Doktor Lidersdorf ücret olarak (3000) İngiliz lirası alıp gittikten sonra bu usul tedavide devam edilmemiştir. Hele top tecrübesi şaşkınlıktan başka bir şeye atfolunabilir mi? Hastanın böyle bir tecrübeyi tabi tutulmasını tavsiye eden kim idi?

Doktor Lidersdorf'un vefatında gazetelerde yazılan tercüme-i halinde «Sultan Murad'ın hastalığını tedavi mümkün olduğuna dair» rapor verdiği zikredilmişti.

Bunu gören Viyana elçisi Sadullah Paşa: (Bu raporun hastalığın tedavisi kabil olamayacağı) yolunda olduğunu bildiği için gazetelere bir tezkip gönderdiğini yazmaktadır.

Gene Sadullah Paşa bu bahiste Sultan Murad'ın hal'inden dokuz ay sonra iyileştiğini hususî surette haber aldığını beyan ediyor. Bu ikinci şık birinci tezkibin emre müstenit olduğuna delâlet etmez mi?

Esbak Dahiliye Nazırı Memduh Paşa da «Hal'ler ve İclâslar» eserinde: «Sultan Murad'ın kısa müddette tahttan infikâkine farmason cemiyeti tarafından ziyadesile teessüf edildiğini Mısırlı Prens Halim Paşa'nın kendisine biletraf söylediğini» nakletmekte ve şunu da ilâve etmektedir:

Cihanda nice sır vardır bilinmez!

Bilinmek olsa da faraza denilmez!

Acaba Memduh Paşa'nın bilip söylemek istemediği sır ne idi? Cülûs sabahı şeyhülislâm Kasımpaşalı Hasan Hayrullah Efendi yalı komşusu sadaret mektupçusu Memduh Bey'i -Paşa- beş çifte kayığına almış, birlikte Topkapı Sarayı'na gitmişlerdi.

Saraya girerlerken Midhat Paşa kendilerine yetiştir. Üçü beraber yürüdüler. Sarayın akağalar kapısı geçilince iç tarafta Osmanlı padişahlarının isimleri celi hat ile yazılmış ve duvara asılmış iki lâvhâ vardır. Midhat Paşa burada durdu, lâvhaları gösterdi:

– Son isme bakınız! (Abdülhamid’i evvel) de kalmış; mabadi yazılmamış. Saltanat Abdülhamid’de hitam buluyor. Bizler de şu ismin sahibini cülûs için tebrike gidiyoruz!

Tefe’ülünde bulundu! (20) Sultan Murad’ın talihine acıyanlardan birisi hal’ münasebetile şu beyit ile teellümünü izhar eylemiştir:

*93 te 93 gün padişahu derh olup
Göçtü matemgâhına Sultan Muradı namûrat!*

Mum aidatı!

Beşinci Sultan Murad zamanında saray müstahdeminin maaşları muntazaman verilemiyordu. Bunlar da kendilerine oradan, buradan, eski kapı altı hasılatı gibi, çıkarlar bulurlardı!

Sarayda yakılan mumlar, yarım saat yanmış olsalar bile, bir daha kullanılmaz, bir defa söndürüldükten sonra tekrar yakılmazdı. Bu her defa böyle olurdu. Sadullah Bey mabeyn başkâtipliğinde bu israfı görerek sebebini sormuştu da:

– Bu mumlar bizim aidatımızdır! cevabını almıştı!

Osmanlının masonları ve farmasonları...

Sultan Aziz zamanında Beyoğlunda birbirini müteakip farmason locaları tesis edilmişti:

Rumca ve Türkçe çalışan ve Fransız obedyansına dahil bulunan Prodos, Ermenice konuşan Ser-Muhabbet, İtalyanca ve Fransızca konuşan İtalia Risorta, Etoile de Bosphore gibi 1868 de açılan Prodos mahfeli 1899 da (Ziya-yı şark) mahfeline intikal eylediği gibi Ser mahfeli de 1892 de uyumuştur.

İkinci meşrutiyetin ilânı esnasında Selânik’teki mason localarından İttihat ve Terakki erkânınca hayli istifade edildiği malûmdur. Meşrutiyetin ilânı üzerine büyük şehirlerde bu localara pek çok intisap eden olmuştu. Hattâ bir şeyhülislâmın, Musa Kâzım Efendi’nin (5 Recep 1328 - 10 Muharrem 1330) bile masonluğa sülûk eylediği görülmüştü.

Abdülhamid devrinde mason localarına intisap ve devam, Türkler için pek tehlikeli idi. Abdülâziz devrinde de Türklerin içtimâî ve fikrî ecnebi müesseseleriyle münasebetleri inkişaf eylemiş olmadığı için masonluğa intisap müşküldü ve pek gizli tutulmak zarureti var idi.

Bununla beraber Türklerden hayli mütehayyiz zevat muhtelif mason mahfellerine girmişlerdi. Pertev Paşa'nın Hâb-nâme'sinden evvelce bahsetmiştim. Sadrazam Âli Paşa dahil olduğu İtalia Risorta mahfelinde masonlukta en yüksek mertebe olan 33 derece erkânından idi.

Edip ve şair Ziya Paşa ile Namık Kemal Bey Prodos mahfeline müntesip idiler. Sadrazam Keçecizade Fuat, Midhat, Ahmet Vefik, Tunuslu Hayreddin Paşalar da bu mahfel erkânındandırlar.

Sultan Murad'ın mabeyn başkâtibi Sadullah Bey - Berlin ve Viyana elçisi Sadullah Paşa - ile kurenasından Seyit Bey dahi bu mahfelle intisap eylemişlerdi.

Müşür Fuat Paşa Etoile de Bosphore mahfeline müntesipti. Beşinci Sultan Murad veliaht iken Ziyâ Paşa ile ismini öğrenemediğim diğger bir zatın delâletile Prodos mahfelinde tekris edilmişti. Muntazaman mesaiye iştirak etmezse de zaman, zaman mahfele devam ederdii. Masonlukta 18 dereceye kadar yükselmişti. 18 dereceye ait olan ve kendisinin de diğger «biraderleri» gibi çalıştığını remzeden önlüğü - tabliyesi - vefatından sonra oğlu şehzade Salâhattin Efendiye geçmiştir. Ancak bu tabliye Salâhattin Efendiye Ziya-yı Şark mahfelinde 18 dereceyi bulunca verilmiştir.

Sultan Murad tekris edildiği zaman Prodos mahfelinin üstadı olan Kleanti Skalyerinin «aziz biraderi» Sultan Murad'ı Çırağandan kurtarmak için gösterdiği faaliyetten ileride bahsedeceğiz.

Osmanlı hanedanında Beşinci Sultan Murad ile oğlu Salâhattin Efendi'den başkalarının mason olduğu malûm değildir.

İstanbul'da Türklerden, umumiyetle Müslümanlardan mason olanlar en ziyade Prodos mahfeline devam ediyorlardı.

Bunlar arasında Abdurrahman Hilmi, Saffetî, Memduh, Tevfik, Nuri, Rauf, Behçet, Raif, Kenan Nuri, Halet Bey ve Paşalar gibi şahsiyetleri maruf zevattan başka yirmi beş kadar daha müdâvim var idi ki o zaman için az değildi.

(İran büyükelçisi Muhsin Han dahi yüksek dereceli erkândan idi.)

İkinci Bölüm

**ÇIRAĞAN SARAYI'NDA
28 senelik mahpusiyet**

1 - Sultan Murad'ın Çırağan Sarayı'ndaki 28 yıllık mahpus hayatı...

Abdülhamid neden korkuyordu?..

Abdülhamid iptida Sultan Murad'ı Çırağan sarayına nakle memur Namık Paşa ile Sadullah Bey'e biraderinin her türlü istirahat esbabının teminini ve doktorların tavsiyelerine harfi harfine riayet edilmesini emretmişti. Arada sırada vaziyeti hakkında malûmat da istiyordu. Doktor Kapolyonu, gayreti memnuniyetini mucip olduğu için üçüncü rütbeden bir nişan ile taltif de eylemişti.

Sultan Murad'ın bir kaç adamını kendi sarayının hizmetlerine bile almıştı. Onlara bu kadar lütufkâr davranıyordu. Selefinin hizmet-i mahsusasına -yani muhafazasına- on bin kuruş maaş ile Baltacı Deli Mehmed'i, altı bin kuruş maaş ile odacı Dişlek Hüseyini, dört bin beş yüz kuruş maaş ile kapıcı Mahmud'u tayin eylemişti.

Sultan Murad tarafından emektarlarından üç kişinin yüzer lira maaş ile Abdülâziz hizmetine tayini, katil davasında şüpheli ve mühim görülmüştü! Hal' edilen Sultan Murad hizmetine de devlet ricaline mahsus böyle maaşlarla bu adamların tayin edilmiş olması cülusunun ilk günlerinde Abdülhamid'in de emektar kayırmakta Sultan Murad'dan aşağı kalmadığını gösteriyor.

Sultan Murad zamanında Abdülâziz nezdine yüksek maaşlı bekçiler tayini Abdülâziz'in katil kastine delil olsa, Abdülhamid'in de aynı yolda hareketine aynı mana verilmek lâzım gelmez mi? Doğrusu bu olmak gerektir ki, Abdülâziz'e suikast davasını ortaya atmak tasavvuru Abdülhamid'in müfekkiresinde sonradan vücuda gelmiştir.

Yoksa cülûs günlerinde Sultan Murad hakkında aynı suretle hareketle kendisinin de biraderi aleyhinde böyle bir tasavvura düşmüş olmakla itham edilebileceğini düşünememiş demek olur?

Abdülhamid, saltanatının ilk günlerinde Sultan Murad'ın kapandığı Çırağan Sarayının kapılarını hanedana ve mahlû padişahın ehibbasına açık bırakmıştı. Bu suretle herkes Sultan Murad'ın cinneti hakkında kafî kanaat hasil edebiliyordu.

O günlerde Abdülhamid'in bu ziyaretlerden korkusu yoktu. Fakat bir ay sonra vaziyette değişiklik görüldü. Hal'den bir ay geçmez İstanbul'da Sultan Murad'ın tamamen ifakat bulduğu şayiası yayıldı. Sultan Murad yanındaki müstahdeminden bir kaç kişi hastanın sıhhati hakkında yanlış haberler işaa ettiklerinden dolayı tevkif olundu. Sultan Murad'ı tedavi eden doktor Monceriye defaten beş yüz lira verildi; Doktor Kapolyona da yetmiş beş lira maaş tahsis olundu.

Bu iki doktorun bu suretle taltifleri şüpheleri kuvvetlendirdi. Bu şayialar hükûmet ve padişahı Sultan Murad'ı tekrar bir kaç doktora muayene ettirmek mecburiyetine sevketti. Çırağan sarayına bir kaç doktor çağırıldı.

Aşağıda yazacağımız bir raporda imzaları mevcut olup çoğu sefarethanelere mensup olan bu doktorlar, evvelce Sultan Murad'ı (20 Eylül) tarihinde bir defa muayene ettiklerini beyan eylediklerine göre, etibbanın daveti bu tarihe isabet eylemek icap ediyor.

Doktorların hariçteki ifadelerinden teraşsuh eylediğine nazaran bunlar, Sultan Murad'ı Çırağan sarayının birinci katında bir odada bir koltuğa oturmuş, ziyadesiyle zayıflamış, gözlerinin ferî sönmüş, benzi toprak rengini andırır bir halde bulmuşlar; Sultan Murad koltukta mihlanmış gibi hareketsiz durduğu için kaldırmağa çalışmışlar; validesi de kendileriyle beraber uğraşmış; fakat muvaffak olamamışlar. Nihayet bir ara hafif sesle anlaşılmasız bir kaç söz söylemiş; tekrar eski beyhüşluk haline avdet etmiş; bunun üzerine doktorlar yan odaya çekilmişler; hastanın tedavisine memur doktor Mepyo, Monceri, Kapolyon ile Atıf Paşa'nın ifadelerini dinliyerek raporlarını tanzim eylemişler. Bu rapor Sultan Murad'ın hastalığı ilerlemiş olduğunu tazammun eyliyormuş.

Sultan Murad ya iyileşirse...

Sultan Murad'ın ifakat bulduğu hakkındaki şayanın bu muayene ile kizbi tahakkuk ettikten sonra, Abdülhamid «münasip bir fırsatta Sultan Murad'ı tahta iclâs için aralarında ittifak eyledikleri» kendisine ihbar olunan Sultan Murad adamlarından on kişiyi yanına getirtti ki bunlar arasında Sultan Murad sarayının harem kâhyası topal Süleyman Efendi, Raif Efendi, Seyit Bey de var idi. Abdülhamid bunlara biraderi hakkın-da adavete hamlolunur mülâhazasıyla ceza etmeği muvafık bulmadı.

– Sizin biçare biraderimin sıhhî ahvali hakkında hakikate muga-yir haberler işaa ettiğinizi işittim. Sizi ayıplamam. Kendisinden öteden beri iyilik gördüğünüz için ona sadakat göstermeniz ve şifa bulmasını arzu etmeniz tabiidir. Onun iyi olmasını ben de can ve gönülden arzu ederdim. Fakat verdiğiniz haberler doğru değildir. Bunun için sükût et-seniz daha iyi edersiniz!

Yolunda mülâyimane sözler söyledi. Her birini birer memuriyet ve hizmete tayin eyleyerek hepsinin Çırağan Sarayı ile münasebetleri-ni kesti.

Abdülhamid, Osmanlı hanedanında Birinci Sultan Mustafa gibi hakikî ve tam bir delinin iki defa tahta geçirilmiş olduğunu, harekâtı akıllıdan ziyade deliye benzeyen Sultan İbrahim'in, idraki öteden beri kıt olan Dördüncü Sultan Mustafa'nın bile Osmanlı tahtında pekâlâ kendilerine yer bulduklarını bilmez değildi.

Bu halde büyük biraderi, hele aklı başına gelince, saltanat iddi-asında bulunmağa her zaman haklı olacaktı. Abdülâziz, «Muhtel-i şu-ur» diye hal' olunmuştu. Fakat amcası hakkında hele Sultan Murad'a gönderdiği mektubun neşrinden sonra bu sıfatı haklı ve yerinde bulma-yanlar çok olmuştu.

Fetva Emîni Halîl Efendi'nin müsveddesini hazırladığı fetvada, yalnız Abdülâziz'in «emval-i emiriyeyi masarif-i nefsanîyesine sarfından umur-u diniye ve dünyeviyeyi teşviş ve ihlâlinden, mülk ve milleti tahrip ve ızrarından» bahsolunmuştu. Fakat sonra Hayrullah Efendi tarafından buna bazılarının tavsiyesiyle «muhtel-i şuur» tabiri de ilâve edilmişti.

Hasan Hayrullah Efendi bir gece sırdaşı Topkapı Sarayı ağaları imamı nakşibendî tarikatine mensup Konyalı Süleyman Sâlikî Efen-

di'ye, tarikatının piri olan Bahaeddin Nakşibendî ruhuna yemin ettirerek meseleyi açmış, bu ders şeriki ile uzun müzakerelerde bulunarak ikisi birlikte fetvayı tetkik eylemiş, ondan sonra imzaya karar vermişti.

Nakşî Halidî tarikatında dünya saltanatı aleyhtarlığı mevcut olduğu, Allah'ın kullarını hakir görerek ceberrut ve azamet satmak pek merdud bulunduğu cihetle, Sultan Aziz'de bu halleri gören Süleyman Sâlikî Efendi, arkadaşı Şeyhülislâm Efendi'yi bu karara sevkeylemekle mahzur görmemişti. Fakat sonra fetvada bu «muhtel-i şuur» tabirinin kullanılmış olmasına hepsi pişman olmuşlardı.

Her şey paylaşılır, iktidar asla...

Sultan Murad'ın cülûsunu takip eden günlerde Nisbetiye Köşkü ziyafeti teehhür edince, Abdülhamid Efendi rahatsızlığını bahane ederek günlerce bir yere çıkmamıştı. Fakat musahibi Çerkes Yusuf Bey, harem ağalarından Yaver Ağa, bendegândan Çerkes Ahmet Celâleddin Bey -Paşa- vasıtalarıyla el altından gerek yeni padişahın, gerek Mütercim Rüşti, Hüseyin Avni, Midhat Paşa'ların, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'nin ahval ve harekâtını tahkik ve tecessüs ettirmekten hali kalmamıştı.

Bu zevatın dört gün konaklarına gitmiyerek geceli, gündüzlü sarayda bulduklarını öğrenince Hamid Efendi:

– Bunda elbette gizli bir sebep vardır. Vükelâ acaba neden böyle saraydan ayrılmıyorlar? diye meraka düşmüştü. Bu merak Nâmık Kemal ve Ziya Beyler gibi Sultan Murad'ın öteden beri teklifsiz görüştüğü zevatın, hattâ babasının sarayına mensup eski kadınların bile padişahı görmelerine müsaade edilmediğini anlayınca bir kat daha artmıştı. Nihayet işi anlamıştı. Büyük biraderi delirmişti!

Amcası Abdülâziz'in hal' ve intiharı, biraderinin deliliği onu ümit etmediği kadar yakın bir zaman içinde tahta yaklaştırmıştı. Sultan Murad'ın hal'inde verilen fetvada «cunun-u mutbik» tabiri vardı.

Beşinci Murad'ın saltanata geçtikten sonra deliliği meydana çıktığı sırada Abdülâziz sağ olsaydı garip bir vaziyet hasıl olacaktı. Biri resmen «muhtel-i şuur» diğeri hakikaten mecnun iki padişah bir tarafa bırakılarak gene saltanat tahtına Abdülhamid iclâs edilecek miydi?

Yoksa muhtel-i şuur olmadığı herkesçe artık anlaşılmış bulunan Abdülâziz'e gene rücû mu olunacaktı? Buna hükûmet ellerinde bulunan vükelâ razı olacak, Abdülâziz'in şiddetli olacağına şüphe caiz olmayan intikamından korkmayacaklar mıydı? Vükelâ Abdülâziz'in yeneden iclâsına taraftar olmadıkları takdirde Abdülâziz'e taraftarlar çıkacak mıydı? Eski zamanlarda olduğu gibi bir saltanat kavgası tekerrür edecek miydi?

Abdülâziz'in intiharda acele etmesi bu sualleri kendi kedisine halleyleyivermişti. Fakat işte «cünun-u mutbik» ile mecnun olan beşinci Murad da şimdi iyileşmekte idi. Bir defa işgal eylediği saltanat makamını gene büyük biraderine bırakmağa Abdülhamid'in hiç niyeti yoktu. Bunun için tedbirli, ihtiyatlı bulunmak lâzımdı.

Kapıları kapanan Çırağan Sarayı...

Saltanat hırsının tesiri altında günler geçtikçe Sultan Murad'a karşı Abdülhamid'in evvelce zahirî de olsa gösterdiği rahim ve şefkat zail oldu. Çırağanın kapıları herkese kapandı. Sultan Murad'ın büyük oğlu Selâhaddin Efendi neharî talebe sıfatıyla Harbiye Mektebine devam ediyordu. Tahsilini terketmeğe mecbur edildi; hiç bir özür ve bahane ile babasının yanından ayrılmamak emrini aldı. Sultan Murad'ın emekdarlarından bir çok müstahdem yanından çıkarıldı.

Validesinin pek çok seneden beri hizmetinde bulunan, Sultan Murad'a sadakatiyle maruf Nekşifent (Nakşibent) kalfa da cebir istimaliyle Sultan Murad'ın dairesinden uzaklaştırıldı. Abdülhamid mahpus biraderi için bir muhafız bölüğü teşkil etti. (21)

Bu tedbirlerin sebep ve saiki Sultan Murad'ın cinnet halinin günden güne sükûnet ve salâha mübeddel olması idi. Abdülhamid, Abdülâziz ailesine şu maaşları tahsis eylemişti:

Kuruş

- 50.000 Abdülâziz'in validesine
- 30.000 Şehzadesi Yusuf İzzeddin Efendi
- 20.000 Başkadına
- 15.000 Saliha Sultan'a

- 20.000 Şehzadesi Mahmut Celâleddin Efendi'ye
- 15.000 Şehzadesi Mehmet Şevket Efendi'ye
- 15.000 Şehzadesi Mecid Efendi'ye
- 10.000 Nazime Sultan'a
- 10.000 Emine Sultan'a
- 10.000 İkinci kadına
- 15.000 Dördüncü kadına

Abdülâziz hanedanına verilen tahsisatın yekûnu iki yüz otuz beş bin kuruşa baliğ oluyordu. (Üss-ü İnkılâpta) görüldüğüne göre, Sultan Murad ile ailesine de şu tahsisatı bağlamıştı ki, bunun da yekûnu iki yüz yetmiş bin kuruş tutuyordu.

Kuruş

- 125.000 Sultan Murad'a
- 50.000 Validesine
- 20.000 Şehzade Salâhaddin Efendi'ye
- 15.000 Baş kadına
- 15.000 İkinci kadına
- 15.000 Üçüncü kadına
- 15.000 Dördüncü kadına
- 10.000 Hatice Sultan'a
- 10.000 Fehime Sultan'a

Abdülhamid, halkın efkârı Rusya ile harbe meyyal olduğuna, bu umumî emel terviç edilmese halkın fikrinden Sultan Murad taraftarlığının çıkarılması mümkün olamayacağına ikna edilmişti.

Sultan Murad'ın cinneti yüzünden hal'ine fetva verildikten sonra taraftarları türlü türlü şayialar neşrediyorlar, Sultan Murad'ın ifakat bulacağını yahut hakkında verilen fetvanın Sultan Abdülâziz'in hal'inde muhtelişşuur diye verilen fetva kabilinden bulunduğunu halkın muhtelif tabakalarına ilka ediyorlardı.

Hiristaki, Köçeoğulları, Muradoğulları gibi muteber sarraflar daha veliaht iken Sultan Murad'a kasalarının kapılarını açmış, külliyeti ikrazlarda bulunmuşlardı.

Sultan Murad şehzadeliğinde musikî merakına inşaat iptilâsını da ilâve eylemişti. Bu iptilâ kendisinde o kadar ileri gitmiş idi ki bir gün dostlarından birine:

– Âli Osman hanedanından olmasaydım mutlaka mimar olur-
dum! demişti.

Şehzadeliğinde eline geçen paranın büyük bir kısmını böyle in-
şaata sarfetmişti. Kurbağalıdere'deki köşk kaç defa bozulmuş, yeniden
yaptırılmıştı! Bu sarrafların paralarından kendisine taraftar peydasına
sarfolunanlardan maadası hep bu inşaat ile dairesinin diğer israfları yo-
lunda heba olmuştu.

Sultan Murad'ın saltanatı uzunca sürseydi bu mukrizlerin parala-
rını elbette yüksek faizleriyle alacakları tabii idi. Fakat işte mesele be-
râkis olmuş, yalnız büyük kazanç ümitleri suya düşmekle kalmamış,
asıl paraların ne olacağı hakkında telâş başlamış idi. Bu şayiaların çık-
masında bu sarraf mahafilinin de bittabi az tesiri olmuyordu.

Abdülhamid ise cülûs akabinde efkâr-ı umumiyeyi kendi tarafına
celp eylemek emelini kuvvetle besliyordu. Bunun için devletçe Rus-
ya'ya mukabeleye kudret bulunduğu bahsedilenlerin sözlerini na-
zarı itibarda tuttu.

2 - Bir mülke iki padişah olur mu?...

Abdülhamid cepheye bile gitmedi...

Rusya ile muharebe başlayınca Abdülhamid harp sahasına bizzat
gideceğini askere hitaben çektiği telgrafnamede bildirmişti. Vükelânın
padişahı bu vadini yerine getirmeye sevk ve teşvik eylemeleri lâzım
idi. Kendi rahat ve menfaatlarından başka şey düşünmeyen devletliler
ise, padişahı İstanbul'dan çıkarmamağa çalıştılar. Durmayıp Sultan
Murad'ın validesi Şevkefzâde kadın ile taraftarlarının halk arasında fe-
sat uyandıramağa gayret eylediklerini bildirmekten hali kalmadılar.

(Bu tahrikât ve taharrükâtın devamından ihtiraz farzdır; padişahı-
mızın payitahtlarından uzaklaşması caiz ve münasip olamaz.)

Yolunda ilkaatı türlü türlü kalıplara ifrağ ile gece gündüz tekrar eylediler. Abdülhamid de bu ilkaatı zihninde büyüttükçe büyüttü; rahatı, münselip oldu; uykusu kaçtı; Beşiktaş sarıyının dahilinde kara kol-lar bekletmek gibi ihtiyatî tedbirler, hareketlerle ızdırap içinde kaldığı-nı gösterdi.

Sultan Murad'ın dairesince muhafaza esbabını takviye ettirdi. Buna da kanaat etmedi; Yıldızın sıhhatine daha müsait geleceği tavsiye olunuyordu; o da tahaffüzî harekete müsait ve Çırağan'dan uzakça bir mahalde bulunmak üzere Yıldız köşküne nakletti. Karakol bahane-siyle köşkün etrafına birkaç tabür asker celp ve ikame eyledi.

Bundan sonra padişahın orduya çıkması lâkırdıları unutuldu. Sa-rayın işleri de büsbütün başka yola girdi. Bu ilkaatın başlangıcı, Damat Mahmut Paşa gibi müteneffizlerin mücerret padişahı telâşa ve korkuya düşürerek nefsinin muhafaza için kendilerinin vücutlarına muhtaç eyle-mek, bu suretle kendi mevki ve ikballerini vikaye ve ilâ etmek tasav-vurundan ileri geliyordu.

Beşinci Murad'ın Çırağan Sarayı'nda muhafazası teşdit edildiği gibi tevabii de şehirlî ile ihtilâlden menolunmuştu. Lâkin gerek vali-de Şevkefza kadının, gerek Sultan Murad saltanatında istifadeye vakit bulamayan mensuplarının bu uzlet ve mahfuziyet halinden kalplerinde-ki teessür ve hırs yarasının azdıkça azdığı, bunların her şeye cüret ede-cek bir haleti ruhiyeye düştükleri Abdülhamid'e ihbar ediliyordu.

Bir mülke iki padişah olmaz...

Vakıa Sultan Murad'ın hal'i müptelâ olduğu illet yüzünden ise de, Abdülâziz'in hal'i vakası ve buna alet olan vükelâdan çoğunun halk üzerinde nüfuzları berdevam olduğu Abdülhamid'in zihninden hiç çıkmıyordu. İki padişahı hal'edenler bir üçüncü hal' yapmaktan da çekin-meyebilirlerdi!

Siyasî, mülkî gaileler ile umum halkın ezhanı galeyanda idi. Ab-dülâziz, intiharından bir gün evvel oturduğu odanın penceresinden ba-karken aşağıda iki zabitin konuşuklarını görmüş, validesine:

– Bak, şunlara bak! Başbaşa vermişler, beni konuşuyorlar. Bana öyle geliyor ki beni sağ bırakmayacaklar, her halde öldüreceklerdir! de-miştî; validesi de:

– Allah etmesin! Üstüne öyle şeyler yorma, aslanım... tesellisin-de bulunmak isteyince, Abdülâziz şu yolda cevap vermişti:

– Hayır, valide, hayır. Eski âdettir. Bir mülkte iki padişah olamaz. Elbet bizi harcarlar. Düşmanlarım beni tahttan indirmekle kalmıyacaklar, öldüreceklerdir de... Valide Sultan bu söz üzerine tesellilerinde, teminlerinde devam etmişti.

İşte şimdi gene bir mülke iki padişah bulunuyordu. Bunlardan tahtından mahrum edilen birinin deli iken akla avdet ettiği söyleniyordu. Tahtında oturan diğeri de akıllı iken vehim ve vesvesesiyle çileden çıkıyordu.

Sultan Murad intihar etmiyordu! Fransızların Sultan Aziz için dediği gibi, Sultan Murad'a «intihar ettirilmek» de kabil olamıyordu!

Şehzade Salâh Efendi babası yanına kapandıktan sonra hoca Mustafa Efendi isminde birisinden ulûmu dîniye tahsilinde devam ediyordu. Hariçten yalnız bu efendinin Çırağan'a girmesine müsaade olunurken nihayet o da hiç bir sebep gösterilmeyerek dühûlden men ve yirmi dört saat sonra nefyedildi. Mustafa Efendi Çırağan'a gire çıka Sultan Murad'ın ifakat bulacağını hariçte neşredecek kuvvetli bir şahit olabilirdi!

Abdülhamid, dokuz ay içinde aldığı malûmat ile artık biraderinin cinnetten kurtulmuş olduğu kanaatına vasıl olmuştu. Fakat bunun hariçte şüyuuna meydan vermenin kendi saltanatı için ne büyük tehlike teşkil edeceğini de lâyıkıyla takdir ediyordu. Bu şaya Sultan Murad'ın hizmetinden çıkardığı eski emektarlarına isnat edildi. Bunlar hapsolünarak bir kaç gün sonra uzak yerlere nefyolundular.

Sultan Murad evvelce de yazıldığı üzere veliaht iken Ziya Paşa delâletiyle Beyoğlu'nda Prodos farmason mahfeline dahil olmuştu. Bir İslâm halifesi ve Osmanlı Padişahının localarına dahil bulunması bittabi masonlarca lâyık olduğu mertebe ehemmiyetle telâkki ediliyordu. Prodos mahfelinin üstadı Kleanti Skalieri biat günü Sultan Murad'ın arabası arkasında atla gittiği bile söyleniyordu. Şimdi masonların bu taçdar aziz biraderlerinin akibetiyle alâkadar olmamaları, akli başına gelmiş bulunmasına göre tekrar tahta geçmesini adalet ve hak icabı görmemeleri nasıl kabil olabilirdi?

3 - Abdülhamid'in Çırağan Sarayı'nı sıkı bir çember içine aldırması...

Hüdavendigâr-ı sabık raporu...

Abdülhamid biraderi aleyhine yapılmakta olan tahrikatin bir gün filiyata iktiran etmesinde ve «rüşdü avdet etti» denilerek Sultan Murad'ın tahta ricatına yol bulunmasından endişe içinde vakit geçiriyordu. Bu endişe büyüdükçe büyüdü. Namık Paşa'nın nakline göre, kendisiyle Sadrazam Mütercim Mehmet Küştü Paşa bir gün saraya celbedilirler.

Damat Mahmut Paşa vasıtasıyla Abdülhamid mücerret nizamı âlemi ve asayiş-i umumîyi hıfz için Sultan Murad ile validesinin vücutlarını izale hakkında mahremane reylerini sual eder. Nâmık Paşa:

– Bu madde bizden sorulacak şey değildir; umur-u şeriyedendir; icab-ı şerisi araştırılmak lâzımdır! cevabını verir. Sadrazam da onu tasdik eder. Sarayca için ilerisine gidilmekten ihtiraz olunur. Sultan Murad'ın tamamen iyileşemeyeceğine dair (Üss-ü İnkılâp) da şu rapor neşredilmiştir:

(Hüdavendigâr-ı sabık Sultan Murad hazretlerinin dūçar oldukları illetin mahiyeti hakkında geçen eylülün yirmisi tarihiyle tanzim ve ita eylemiş olduğumuz raporda, cezim ve itikadımızca illet-i mezkûrenin bir daüsdal olduğunu beyan eylemiştik. Şimdi şurasını dahi ilâve ederiz ki: Şayet hakanı müşarünileyh hazretleri bir müddet-i medideden sonra hilâf-ı memul iyileşse bile kuva-yı müdrike ve selâmet-i akliyesini tamamıyla kesbedemezler.)

Almanya sefarethanesi tabibi Mülîh, İngiltere sefarethanesi tabibi Dikson, Fransa sefarethanesi tabibi Marvan, Avusturya sefarethanesi tabibi Suko, Akif, Monceri, Kastori.

Bu raporun hangi tarihte verildiği, hangi lisanda yazıldığı gösterilmiyor. Ancak metninde eylülün yirmisinde başka bir rapor verilmiş olmasından bahsedilmesine, Abdülhamid'in ağustosun otuz birinde cülûs eylemiş bulunmasına nazaran bu ikinci raporun bu doktorlardan cülûstan nihayet iki, üç ay sonra alınmış olması lâzım geliyor. Doktorlardan böyle birbirini müteakip raporlar alınması Abdülhamid'in Sultan

Murad lehine yapılmakta olan tahrikâtan ne kadar sinirlenmekte olduğunu gösteriyor.

Muayenelerin sefarethaneler tabiplerine yaptırılması da siyasî mahfellerde Sultan Murad'ın cinneti hakkındaki kanaatin takviyesi maksadına müpteni olduğu şüphe götürmez. Abdülhamid ne yaparsa yapsın Sultan Murad'ın muhafazası için ittihaz ettiği tedbirlerin kâfi olmadığını da bilhassa Ali Suavi vakası isbat etti. O, yalnız bir noktada muvaffak oldu:

Yıldız sarayında kendini günden güne artan bir dikkatle seneler ve senelerce muhafaza edebilmek! Fakat talihin ve tesadüfün yardımı olmasaydı bu kadar sıkı tedbirlerine rağmen bomba hadisesinde zarar-sız kurtulmasına gene imkân olamıyacaktı!

Ali Süavi vak'ası Sultan Murad etrafındaki muhafaza kordonunun sıklaştırılması lüzumunu Abdülhamid'e gösterdi. Bu heyecanlı ve kanlı dersten istifade ederek Çırağan sarayını karadan ve denizden, dışarıdan ve içeriden bir muhafaza ve tarassut çemberi içine aldı. Fakat ne yapsa Sultan Murad'ın validesiyle başa çıkamıyordu. Bu Valide Sultan oğlunu delilikten kurtarmak için öteden beri hekimlerden ziyade hocalara ehemmiyet verirdi.

Sultan Mecid'in berberbaşısı Hüsnü Bey'in yeğeni Cafer Bey'in nakline göre, Doktor Peştemalciyan, Zambako, Horasancı, Serviçen taraflarından Sultan Murad'ın sınırlarını teskin için verilmiş reçete kaybolmuştu. Şevkefza Valide bundan sonra bütün kuvvetini üfürükçülere vermiş, Abdülhamid'in Sultan Murad dairesinden çıkarttığı Nakşifent kalfa da bu hususta kendisine iyi bir muavin bulmuştur.

Aşağıda ikinci Çırağan vakasında izah edileceği veçhile Çırağandan su yolları, yahut bir iş ve sebeple daireden çıkan ve Nakşifendi bulunan emin vasıtalar Sultan Murad'ın gömlek ve çamaşırlarını kalfaya teslim ederler, o da üfürükçülerle iş bittikten sonra bunları aynı vasıta ile valideye isal eylerdi. Sultan Murad iyileştikten sonra saltanata nailiyeti için yapılan bu dualara, büyülere ikinci Çırağan vak'asının da muvaffakiyetsizliği ve Nakşifent Kalfanın İstanbul'dan firara mecburiyeti üzerine ümitsizlikle nihayet verilmiştir.

Murad taraftarı Ali Şefkâti Bey...

Abdülhamid'in ittihaz ettiği muhafaza tertibatına rağmen Sultan Murad ile münasebette bulunan kurenasından Ali Şefkati Bey su yollarından, taraftarlarından Kleanti çarşafa bürünerek Çırağana girmeğe, Sultan Murad ile görüşmeğe muvaffak olmuşlardı.

Ali Şefkati Bey'in babası Raşit Efendi, senelerce İstanbul ve İzmir gümrükleri iltizamından büyük servet kazanmış, oğlunu gayet iyi tahsil ettirmişti. Ali Şefkati, şehzadeliginden beri Sultan Murad'a en merbut kimselerdendi. Ali Suavi vakasından sonra Sultan Murad'ı tahta geçirmek için vaki olan ikinci teşebbüsün meydana çıkması üzerine Sultan Hamid Ali Şefkati Bey'i aratmağa başlamış, o da emin olduğu Çerkes evlerinde gizlenerek ve vakit vakit yer değiştirerek nihayet soluğu Atina'da almıştır.

Ali Şefkati Bey Sultan Murad sarayı ile Sultan Murad'ın birinci kadını Mevhibe kadınefendinin muteber kalfalarından Nakşifent kalfa ile münasebette bulunurdu. Nakşifent Kalfa Ali Şefkati Bey Atina'ya savuştuktan sonra yolunu bulup Şefkati Bey'in yanına Atina'ya kaçtı.

Nakşifent kalfa etrafında dönen bir rivayete göre, Sultan Murad'ın cinneti tahakkuk edince vükelâ ilk evvel validesinin niyabetini tasavvur eylemişlerdi. Fakat buna şer'an bir şekil bulunamayınca niyabet Sultan Hamide teklif edilmiş idi. Bunun üzerine Abdülhamid'in Sultan Murad iyileşince saltanatı rızasıyla ona terkeyliyeceğine dair verdiği senet Nakşifent Kalfa nezdinde mahfuz kalmış; bu senedin Nakşifent kalfada bulunduğunu sonradan öğrenen Abdülhamid, bunu ne yapıp yaparak elde etmek için mabeyn kâtibi Hakkı Bey'i Atina'ya göndermiş ise de Hakkı Bey muvaffak olmadan avdet eylemiş.

Bu rivayeti, senedin Midhat Paşa hanımı tarafından yakıldığı hakkında evvelce neşrettiğim nakliyat ile tevfiik eylemek, ancak Midhat Paşa'nın Avrupa'ya ibadında senedi Nakşifent kalfadan veya hamili kim ise ondan alıp nezdinde saklamış bulunmasıyla kabildir. Zayıf gördüğüm bu rivayeti kaydedişim, tarihen mühim olan ve ortaya çıkmıyacağı da anlaşılmalı bunun, bu senet etrafındaki şayiaların hiç birini ihmal eylemek istemediğindendir.

Nakşifent kalfanın Atina'dan Mısır'a İlhami Paşa nezdine gittiği anlaşılmiş ise de akibeti malûm olamamıştır. Pariste Ali Şefkati Bey'e iltihak ederek orada vefat ettiğini söyleyenler vardır.

Nakşifent kalfanın Kleanti Skalyeri ile seviştiği ve ondan bir kız çocuğu olduğu rivayeti de çıkarılmıştır. Halbuki bu kızı Nakşifent kendi parasıyla satın almış; firarında İstanbul'da bırakmış idi; bu küçük Çerkes kızcağızı Abdülhamid tarafından saraya alınmış, sonra evlendirilerek çıkarılmıştır.

Ali Şefkati Bey bir gün Atina'ya yanında götürdüğü hizmetçisinden şüphelendi. Bu hizmetçinin o sabah kahve getirirken benzini sararmış, ellerini titrek halde görmüştü. Hizmetçiye bir şey sormayarak, kahveyi de içmeyerek hemen Paris'e hareket etti. Şefkati Bey İstanbul'da bulunan kız kardeşine gönderdiği mektupla da, hizmetçisini Sultan Hamid'in elde ettiği, bu vasıta ile kendisini zehirletmek istediği kanaatında olduğunu bildirdiği söylenir.

Abdülhamid, Şefkati Bey'in babasından irsen kendisine intikal eden mallarından istifade etmesine meydan vermiyordu... Onu bir taraftan böyle tazyik eylemekle beraber diğer taraftan da memlekete avdet etmesi için pek çok defa, gayet iyi şartlar dermeyan eylemiştir. Fakat Şefkati Bey bunları kabul etmemiş, tuttuğu muhalefet meslekinde devam etmiştir.

Ahmet Rıza Bey Avrupa'ya kaçtığı vakit Meşvereti çıkaran Şefkati Bey ile birleşmiş ve onun ölümünden sonra Meşvereti yalnızca çıkarmakta devam eylemiştir. Ali Şefkati Bey'in İstanbul'da Süleymaniye'den Mercan'a inen cihetteki konağında kalmış olan haremi ve telgraf nazırı Billür Mehmet Efendinin kızı Neyire hanım, kocasının evrakını bir çok defa Ahmet Rıza Bey'den aramış ise de almağa muvaffak olamamıştır. Ali Şefkati sefalet içinde Paris'de vefat etmiş, Perlaşez kabristanına defnolunmuştur.

Nakşifent yerine Misliyâb hanım...

Abdülhamid Nakşifent kalfa hakkında büyük bir kin beslerdi. Ya-kalarsam gaz ile yakardım! derdi.

Sultan Murad'ın şehzadeliğinde dairesinde hizmet eden Misliyap kalfa hoş sözleri, taklitleri, raks ve musikideki maharetiyle meclislerin

şenliği idi. Misliya diğer şehzade dairelerine de girer, çıkardı. Hamid Efendi de onu iyice tanırdı.

Sultan Murad musikiyi çok severdi. İkisi de musikide birer üstat sayılan İtalyan Guatelli ve Lombardi'den aldığı derslerden çok istifade etmişti. Türkçe güfteler üzerine bir çok şarkılar bestelemişti. [Bunlardan pek çoğunun Guatelli nezdinde mahfuz kaldığı rivayet edilir.]

Musiki Sultan Murad üzerinde genç yaşından beri garip bir tesir yapardı. Musahabe esnasında neşeli iken kendisi piyano çalmağa başlayacak olursa hayalâta dalar, hazin ve dalgın tavrıyla saatlarca bu melânkoli içinde vakit geçirirdi. (22) Cinnetin mukaddemesi belki bu zamanlara kadar irca olunabilir.

Sultan Murad da bu musikî muhabbetiyle işrete iptilâ ifrat dereceye varmıştı. Tertip ettiği saz ve işret meclislerinde Misliya söylet-mek için

- Seni Çorumlu Hüseyin ile evlendireceğim! der, Misliya da
- Allah etmesin ben bu Türk'e varayım!

Diye reddederdi. Fakat nihayet Misliya Sultan Murad'ın hademesinden olan bu Çorumlu Hüseyin ile evlenmiş, Hüseyin karısını alıp Çorum'a götürmüştü. Misliya Çorum'da mahallî kıyafetle mahallî maişete alışmıştı.

Bir gün Abdülhamid'e Nakşifent kalfanın Çorum'da bulunduğu kasten mi veya bir hata eseri olarak mı ihbar olunur. Derhal saraydan Çorum'a memurlar gönderilir. Misliya, Nakşifent diye palas palandiras yakalanır, Yıldız'a getirilir. Örgülü saçları, şalvarıyla Abdülhamid'in huzuruna çıkarılır. Abdülhamid eski Misliya tanır. Misliya da:

- Efendim! Beni niye bu hal ve kıyafetle huzuruna getirttin? Bilsydim süslenir, püslenir a e öyle çıkardım!

Der. Yanlışlık anlaşılınca Abdülhamid, Misliya'a ve ailesine bir çok lütuf ve ihsanlarda bulunur.

[Ali Şefkati Bey hakkında verdiğim bu izahat hususî istilâat neticesinde elde edilmiş malûmata müstenittir. Onun Sultan Murad dairesiyle münasebatı ve Avrupa'daki hayatı hakkında daha ziyade malûmatı olanlar lütfedip bildirirlerse bu sütunlar bittabi kendilerine açıktır.]

4 - Sultan Murad'ın dokuz ay sonra iyileşmeye başlaması...

Çırağan önünden kayık geçemezdi...

Abdülhamid 1895 senesine doğru Sultan Murad hakkında takay-yüdatı o kadar şiddetlendirmiş idi ki Boğaziçinde gidip gelen kayıkların Çırağan sahilinden yakın geçmesi kabil değildi. Harem ağaları ya-kından giden kayıkları taşlarla uzaklaştırırlardı.

Bunu bizzat müşahede ettim. Bir defa dört arkadaşı Çırağan önün-den kayıkla nasılsa yakınca geçiyorduk. Sahilden atılan taşlardan biri kayığın kenarına isabetle fırlayıp refikim Aynîzade Hasan Tahsin Bey'in alınına çarpmıştı.

Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa, Sultan Murad'ın muhafazasına, Çırağan sarayına hariçten kimsenin görmesine meydan kalmıyacak su-rette karadan, denizden alınacak tertibat ile takayyütte bulunmağa me-mur idi. Çırağan Sarayı'nın içine emniyetli Arnavut, Boşnaklardan si-lâhlı tüfekçiler ikame olunmuştu.

Abdülhamid küçükten beri kendi dairesinde büyümüş olan musa-hibi zenci hadım Cevher Ağa'yı Sultan Murad'ın nezaretine memur et-mişti. Cevher Ağa Sultan Murad haremını teftişle mükellefti. Çırağan sarayının harici hakkında Hasan Paşa, dahili hakkında Cevher Ağa her-gün Sultan Hamid'e malûmat verirlerdi. Abdülhamid, Sultan Murad dairesinin tababetine Doktor Rıza Paşa'yı memur etmişti.

Sultan Murad'ın ölümü uzadıkça, aklının avdet ettiği rivayetleri dolaştıkça tarassut ve nezarete sıklaştırdı. Sultan Murad'ın şehzadele-ri ve kızları kendisine yakın bir dairede idiler. Sultan Murad ile evlâdı-nın dairelerinden bir cariye (çıkmalı) olursa İstanbul'da oturtulmaz, Bur-sa gibi civar mahallere kocaya verilir, yahut oralarda ikamet edilirdi.

Dairenin mevcuduna göre Çırağan mutfağında pişirilen yemekler maaşları emsalinin iki misli olan tablakârlar marifetiyle sabah, akşam muhafızlar nezaretinde içeriye verilirdi. Sultan Murad'ın harem ağala-rı harice çıkamaz, kimse ile ihtilât edemezlerdi. Tabibi de hanesinde yatar, fakat hanesi halkından başka hiç kimse ile sıkı münasebette bu-

lunamazdı. Zaten hiç kimse nefyedilmek korkusundan onunla ihtilâta yaklaşmazdı.

Ebe ve saire gibi fevkalâde bir lüzûm üzerine o daireye tahsis olunanlar da halk içinde ihtilâtından korkulan kimseler idi. Çırağan dairesine dışı girmesine müsaade olunmazdı. Birisinin dışı çıkarılmak lâzım gelse ekseriya şehzade Salâhaddin Efendi'ye mürcat eder, o da bir kerpelele çıkarırdı. Böyle çıkarılan dışlardan Çırağanda bir torba toplanmıştı.

İkbal kütüphanesi sahibi Hüseyin Efendi, Sultan Murad'ın kitapçıbaşı idi. Lâlası Şehzade Selâhaddin Efendi'nin istediği kitapları gizlice tedarik eder veya ettirir, şehzadeye verirdi. O da bunlarla hemşirelerini okuturdu. Aile efradından sayılacak kadar mahremiyetlerine giren kalfalar da bunlardan istifade ederlerdi.

İyileşme emareleri...

Sultan Murad sarayının her ihtiyacı o dairedeki kâtip kalfalar tarafından defter edilir, Abdülhamid'e arzolunduktan sonra satın alınır. Sultan Murad'ın hiç bir vakit aklı tamamen yerine gelmiyeceğinedair yedi doktor imzasıyla neşrettiğimiz rapora rağmen Doktor Lidorsdorf'un tahminleri doğru çıkmıştı. Sultan Murad mahpusiyetine rağmen dokuz ay kadar asude bir hayat geçirdikten sonra iade-i afiyet eylemiş bulunduğu saraydan teraşşuh etmiş mevsuk malûmattan anlaşılmaktadır.

Abdülhamid bu kadar sene içinde bir defa olsun büyük biraderini bizzat ziyaret etmemiştir. Nadiren bir mabeyncisini gönderir, hal ve hatır sorardı. Sultan Murad da bir şeye ihtiyacı olmadığı cevabını verirdi. (Sultan Murad taraftarları onun bu cevabına (millet sayesinde!) sözlerini dahi ilâve ederler.)

Abdülhamid bir gün mabeyn başkâtibi Said Bey'i (11 Şaban 1293 - 7 Muharrem 1295) mabeynci Osman Bey ile birlikte Sultan Murad'ın hal ve sıhhati hakkında malûmat almağa gönderir. Sultan Murad -kaza ve kader beni bu hale getirdi. Biraderim devleti hüsnü idareye çalışsın. Halka iyi muamelelerle kalpleri celbeylesin!- yolunda âkilâne sözler söyler; dimağî bir teşevvüşten eser göstermez.

Dönüşte Said bey Osman Bey'e:

- Ne diyeceksin? diye sorar, Osman Bey:

– Saçma sapan söyledi diyeceğim! Ya sen?

Said Bey – Böyle söylemek doğru olur mu, bilmem! Cevabını verir. Huzura varırlar. Osman Bey Sultan Murad'ın divanence sözlerden başka bir şey söylemediğini anlatır. Abdülhamid sükûtu muhafaza etmekte olan Said Bey'e:

– Sen nasıl gördün? sualini irat eyler. Said Bey:

– Validesi dirayetli kadın! der!

Sultan Hamid – Ben seni validesi için değil, kendisi için gönderdim.

Said Bey – Efendimiz! validesi nazarı dikkatimi celbetti de onun için arz ediyorum!

Sultan Hamid Said Bey'i söyletemeyeceğini anlar; manidar bir tebessüm ile:

– Memnun oldum! diyerek ikisine de izin verir.

Ben deliden korkarım...

Hariciye mektupçusu Münir Bey sarayda elçiler ile münasebata memur bulunduğu sıralarda idi; Abdülhamid kendisini bir heyetle beraber Sultan Murad nezdine göndermek istedi.

Münir Bey – Efendimiz! Ben deliden korkarım! Affımı istirham ederim!

Abdülhamid – Git, git!

Münir Bey – Gidemem, efendimiz! İstirham ederim!

Münir Bey'in bu ısrarı Abdülhamid'in hoşuna gider:

– Haydi, korkak, sen de! diyerek göndermekten vaz geçer. Münir Bey'in bu imtinaından, gösterdiği ürkeklikten ötekine, berikine bahsetmek Abdülhamid için ber zevk olmuştu.

– Münir Bey'i biradere göndermek istedim, korkuyor, gidemiyor! diyordu. Hariciye Nâzırı Kürt Said Paşa'ya da (1302-1312) bundan bahseylemiş olmasıyla, Said Paşa Münir Bey'le ilk tesadüfünde:

– Yarın, öbür gün seni benim makamımda göreceğime şüphe etmiyorum! diye lâtife ederek padişahın sözlerini ve hareketinden ne kadar haz duyduğunu anlatır!

Deliye namaz caiz değil...

Abdülhamid bir sene ramazanda Sultan Murad dairesine bir imam gönderilmesini emreder. Salih, mütevazı, mütediyyin, iyi bir zat bulurlar. (Sultan Murad da namaza çıkarsa çekinmesin, vazifesini ifa etsin! namazdan sonra yine mabeyne gelsin).

İradesini alan bu imam efendi, Sultan Murad'ın dairesine gider; harem halkıyla beraber Sultan Murad da namaza durur. İmam Efendi sabık hakanın aklını, sıhhatini yerinde görür. Namaz bitince Yıldız'a avdet eder. Ne geçtiği kendisine sorulur. İmam:

– İrade-i Seniye'yi yerine getirdim. Namazı kıldırdım. Zât-ı şaha-nenin biraderleri de geldiler. Namaz kıldılar. Hamdolsun sıhhat ve afi-yetini yerinde gördüm! Der. Abdülhamid bu görüşten hiç memnun kal-maz. İmam efendiye atıyesini verir. Amma ertesi günü adamcağız eli-ne harçlığı teslim edilerek memleketine gönderilir. Abdülhamid o ak-şam mabeynci Hacı Ali Paşa'ya, «Aksaray'da ... sokağında ... ismin-de bir imam vardır. Biradere o gönderilsin.»

Diye emreder. Hacı Ali Paşa padişahın Yıldız tepesinde oturur-ken Aksarayın bir bucağında böyle bir adamı nasıl, nereden tanıdığına taaccüp eder, amma irade-i seniye'yi de derhal infaz eyler. Bu imam Sultan Murad dairesine gider; namaz kıldırır; Yıldız'a avdetide hal ve keyfiyet kendisinden sual edilir. İmam:

– Hünkârımızdan rica ederim. Başımı kessin de beni bir daha oraya göndermesin! Diye şiddetle tazarru ve istirhamda bulunur.

– Niçin? Diye sorulunca da:

– Efendim! O mecnun! Mecnun şer'an mükellef değildir. Ona namaz kıldırın da günahkâr olur. Ben günaha girmek istemiyorum. Be-ni affetsinler, yolunda ısrar gösterir.

– Ne yaptı? Sualine karşı da imam şu cevabı verir:

– Ben ayet okudukça Sultan Murad da yüksek sesle tekrar etti; ben «Allahü ekber» dedikçe o da arkamdan «Allahü ekber» diye bağırdı; ben dua ederken acele, acele, «amin, amin, amin, amin!» diye tut-turdu. Bu hal ile namaz kılması da, kıldırması da caiz değil. Beni ora-ya bir daha göndermesinler!

Abdülhamid'den imam efendiye atıye çıkar ve tekrar gitmesi rica olunur. İmam atıyeyi alır. Fakat Allah'tan ve günahattan korktuğu için bir daha gitmek istemez! İtizar ve istirhamlarını tekrar eyler. Abdülhamid:

– Benim hatırım için gitsin! Diye haber gönderir. Arkasından bir rüüs ile de imam efendiyi taltif eder. Bu kadar ısrara dayanamayan imam efendi bu (emr-i ülülemr) ile günah ve vebali karşılar! Ramazanın nihayetine kadar Sultan Murad dairesinde namaz kıldırır!

5 - Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe hanımın anlattıkları...

Bir tabut muayenesi...

Abdülhamid, Sultan Murad'ın bir suretle Çırağan'dan kaçırılmasından daima korkardı. Çırağan'da bir harem ağası vefat etmişti. Padişah tabutun içine biraderinin konulup kaçırılması mümkün olabileceğini düşünür; naşı sarayına getirtir; görür; ondan sonra tabuta koydurur!

Çilingirin akubeti...

Bir defa Sultan Murad'ın odasının kilidini tamir iktiza eder. Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa bir çok ihtiyatî tedbirlerle daireye bir çilingir ithal eder; fakat Hasan Paşa'nın adamları, çilingir Sultan Murad'ı görmesin diye kalın perde tutarlar. Çilingir perdenin öbür tarafından gelen iniltiler duyar. (Acaba Sultan Murad hasta mıydı?)

Bu çilingir bir daha dükkânına avdet etmez. (Bittabi bir tarafta nefyedilmiştir.)

Sultan Murad'ın taht üstündeki biraderini «sultan» ünvanıyla yad etmediği, ismini ağza almak istemediği, mecbur kalınca hakkında daima şehzadeliğinde olduğu gibi «efendi» tabirini kullanmakta devam ettiği rivayet olunur. Sultan Murad'ın kızları da babalarının vefatına kadar Abdülhamid için «Hamid Efendi» derlerdi. Bazan bunu sarayda bile tekrar etmekten çekinmezlerdi. Abdülhamid de buna tahammül gösterirdi!

Sultan Murad'ın validesi Şevkefza kadına Abdülhamid zamanında katiyen «Valide Sultan» denilemezdi.

Sultan Murad'ın borçları...

Abdülâziz'in veliahtı iken ismi geçtikçe «sarhoş!» diye yadeylemesine rağmen, terbiye ve irfan itibarıyla sarayca Murad Efendi bütün şehzadelere faik addolunurdu. Bu faikiyet Murad Efendi'nin veliahtlığında bir milyon liraya yakın borç etmesine mani olmamıştı! Bu borcun bir kısmı siyasî emeller uğurunda sarfedilmiş olsa bile çoğu evvelce de gösterdiğimiz üzere israf ve safahat yoluna gitmişti.

Abdülâziz'in hal'inde hanedanından müsadere olunan elmaslar kâmilin Sultan Murad'ın sarrafı Hiristaki'ye rehin edilmiş, bundan maada gene Hiristaki namına vilâyetlere yüz bin liralık havale tevzi olunmuştu.

Abdülâziz'den sarayda kalmış ve bulunmuş olan 85.000 liradan başka, muhtelif ihtiyaçlara sarfedilmek üzere gene bu Hiristaki'den istikraz yapılmıştı. Bütün bu elmaslardan, paralardan hazine namına bir fayda hasıl olmamış, bunlar Sultan Murad'ın kısa saltanat zamanında müteneffizlerin ellerinde erimiş, gitmiştir!

Abdülhamid, Abdülâziz ile Sultan Murad'ın borçlarını tetkik için Nâmık Paşa riyasetinde bir komisyon teşkil etti. Bu komisyon tetkikatı ve tahkikatını bir mazbata ile padişaha arzyledi. Abdülâziz'in binalara yaptığı masarif haricinde müteferrik borçları iki yüz bin, Sultan Murad'ınki ise sekiz yüz bin liraya baliğ olduğu anlaşıldı. Sultan Murad borcunun beş yüz bin lirası Ermeni mutebaranından Köçeoğullarına idi.

Sultan Murad'dan alacağı olanlardan hiç biri Abdülhamid zamanında iyi nazarla görülmemiştir. Bu yüzden bir de aşağıda izah edeceğimiz Lorando - Tubini meselesi çıkmıştır.

Kocamın yanında öleceğim...

Sultan Murad, kızı Hatice Sultan'ın annesi Şayan kadınefendi'yi çok severdi. Şayan kadın on beş, on altı yaşlarında kibar ulemadan Sıddık Molla konağından Sultan Murad dairesine alınmıştı. Sultan Murad'ın gösterdiği teveccüh ve muhabbeti kıskanan diğer kadınlar Şayan kadın için:

«Şehirli, çok bilmiş!» diye çekiştirirlerdi. Şayan Kadın, Sultan Murad'ın vefatından sonra:

– Kocamın öldüğü yerde öleceğim! Diye Çırağan sarayının pek bakımsız kalmış bir odasında hayatının sonuna kadar kalmağı ihtiyar eylemiş, Abdülhamid de buna dokunmamıştır. Şayan kadın umumî harp mütarekesine kadar yaşamış, İstanbul'un işgali günlerinde vefat etmiştir.

Ermeni ismini kim koydu...

Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe -saray harem ağaları Muhibe derlerdi- kadınefendi kocasıyla kendisine müteallik ahval hakkında şu malûmatı veriyor:

(Beni Gürcü Hayrettin Paşa, Sultan Murad sünnet olduğu sırada Trabzon'dan saraya gönderdi. Sarayda Kırım muharebesinde Kur'an okunurken küçük kızlar bir ağızdan «âmin!» derlerdi. Ben de o zaman bu dualara iştirak etmiştim.

Sultan Murad musiki ile eğlenirdi. Validesi Sultan Mecid'in ikinci kadını Şevkefza kadın, kızlardan sekiz kişilik bir musiki ve oyun takımı teşkil etmişti. Ben de bu takımda idim. Fakat Sultan Murad o vakit böyle takımlarla pek meşgul olmazdı. Ben 12 yaşında iken Sultan Murad dairesine girmiştim. Çocuğum olmadı. Şehzade Selâhattin Efendi'nin validesi Reftaridil kadın ile Hatice sultanın validesi Şayan kadın onlardan sonra bu daireye alınmışlardır. Benim ismim o zaman Eleru (Âlru yahut Alrüh?) idi. Bu ismi hiç beğenmezdim. 1292 de bir gün Murad Efendi'ye:

– Valideniz imlâ (!) bilmezmiş! Bana neden Ermeni adı koymuş? Diye söylendim. O da gülümsedi:

– Şimdiden sonra adın Mevhibe olsun!

Dedi. Lâlaya «Mevhibe» mühürünün kazdırılmasını emretti. Bundan sonra sarayda daima «Mevhibe» diye çağırıldım.

Avrupa'da tek kadına bakmadım...

Abdülmecid ölüm hastalığında iken Abdülâziz'den Murad Efendi'ye kâtime Rayetkeşan kalfa ile şu haber geldi: «Birader fena halde; kendisi de yanında. Bir şeyler yapmağa kalkmasın! Sonra bozuyoruz!»

[Bu haber, Abdülâziz'in biraderinin vefatı günlerinde Murad Efendi'nin cülûs için bir teşebbüste bulunmasından şüphelendiğini, korktuğunu gösteriyor.]

Murad Efendi, Abdülâziz'le Avrupa'ya gidip İstanbul'a avdet edince bana yemin ederek:

– Avrupa'da iki ay kaldık. Ben tek bir kadına bile bakmadım! Diye teminat verdi! Abdülâziz, hal'inden 25 gün evvel bir musahip harem ağası ile efendime şu haberi göndermişti:

(Dışarıda karışıklık var. On beş gün kadar çiftliklerine gitmesinler!)

[Hususî diğer bir istitlâma göre bu noktaya şu kaydı da ilâve edebilirim: Abdülâziz'in hal'inden iki hafta kadar evvel Murad Efendi sıkı göz hapsine alınmıştı. Zaptiye tabur ağası Hasan Ağa -*Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa*- ile silâhşörlerden Kalkandelenli Aziz Bey'in veliahtı tarassut için Beşiktaş ve Feriye saraylarının civarında sabahlara kadar dolaşmakta oldukları eczacı Pavlâki ve Doktor Kapoleon tarafından Namık Kemal Bey'e söylenmişti. Fakat bir kaç gece devam eden bu tarassuta sonra nedense devam edilmemiştir.]

Sultan Murad'ın lâlâsı Süleyman Ağa hariçle gizli muhaberelelere tavassut ederdi. Sultan Murad dairesince daima yalnız Kemal Bey diye yadedilen Namık Kemal Bey hayli zamanlar efendiye gelmemiştir. Bir defa Murad Efendi (şifreli) bir kâğıt okuyordu. Mevhibe kadınefendiye:

– Bir tebeddül olacak amma, bakalım! Derdi. Bir gece Sultan Murad haremde uyumakta idi. Bir harem ağası gelerek:

– Bir adam geldi. Efendimizi görmek istiyor! Diye haber verdi. Sonra anladık ki, gelen adam Süleyman Paşa imiş. Bize:

– Efendimizi uyandırın! Dediler. Ben de uyandırdım. Sultan Murad duş yaptı; apdest aldı. Sonra eski bir paltosu var idi, onu giydi ve çıktı. [Sultan Reşat, Sultan Murad'ın cünüp olduğunu söylerdi!]

Üç gün kendisini görmedim. Hatt-ı Hümâyunu kendi yazdı. Biderleri Kemaleddin Efendi'nin validesi akıllı kadındı; o da yanında idi. Cülûsunun dokuzuncu yahut onuncu günü Yıldız'a çıktık.

Sultan Murad amcasını çok severdi...

Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe hanım anlatmakta devam etti: Sultan Murad daha pek genç iken romatizmadan muztarip idi. Elinde, ayağında ekzema da var idi. Babası rahatsızlığına (iyi gelir) diye işret etmesine müsait davranırdı!

Bir gün Ziya Paşa bir kâğıt göndermiş. Sultan Murad'ın bir çüce hademesi var idi; kâğıtları o okurdu; Behice adlı bir kız da bazan padişahın istediğini yazardı. Sultan Murad:

– Ne yapayım, Ziya Paşa'nın havadisini! diyerek kâğıtı attı.

Abdülâziz'in gönderdiği mektup bende idi. Abdülâziz bu mektupta, «beni Sultan Selime benzetiyorlar; seni de Sultan Mustafa yaparlar.»

Diyordu. Sonra bu mektubu ben Şehzade Selâhattin Efendi'ye verdim; onda kaldı. Sultan Murad'ın yazdığı cevabı görmedim. Sultan Murad amcası Abdülâziz'i severdi. Bir gün, önünde bordo şarabı, yemekte iken kilercisi Ali:

– Efendim! amcanız kendi makasıyla kolunu kesti! Diye haber verdi. Sultan Murad büyük yeis ile yemekten kalktı. O tıraş olurken ustura kulağına ilişse de biraz kan görse bundan bîhuzur olurdu. Heyecan içinde, mızıkayı savdırdı. Yüzü mercimek, mercimek olmuştu. Yatağa yattı. Ateşli idi. Hasta iken kardeşlerinden birinden bir kâğıt getirdiler. Okudu; memnun olmadı.

– Ben şık değilim! dedi. (23)

Sultan Murad'a sülük tedavisi...

Sultan Murad Yıldız'da dolaşırdı amma yüzü hep pul pul idi. Bir defa merdiven ayağında beni gördüğü gibi:

– Çok yorulдум! dedi.

Son günlerde saraya iki güzel kız alınmıştı, *-birinin adı Navikendaz idi-* Sultan Murad o günlerde bunlara bile bakacak halde değildi. Midhat Paşa bir kere Yıldız'a geldi. Biz «bucakta» dururduk. Yani Sultan Murad'dan ayrı kenar bir dairede. Kapolyon Sultan Murad'ı tedavi ediyordu. Ayağına sülük yapıştırırdı. «Vükelâ hocası» Doktor Akif Paşa bir defa bana dedi ki:

– Bana kalsaydı sülükleri kulağının dibine yapıştırırdım.

Kapolyon işret eder, dokunur diye Sultan Murad'a ilâç namına pek bir şey vermezdi. Sultan Murad bir defa Yıldız'da kendini havuza attı. Yıldız'dan indik, Akif Paşa:

– Kamı devrolursa iki senede iyi olur! diyordu. Kapolyon ise ağlıyordu. Viyanadan gelen hekim Kapolyon'a:

– Korkma! Ömez! dedi. Hamid Efendi Sultan Murad için bir odalığına:

– Evvelce bir kaç defa gördüm; iyi idi; şimdi bozuktur! demiş. Odalık da gelip bana söyledi.

Mendilim sizde kalsın...

Sultan Murad hal'olunduğu vakit asabı gergindi (!). Biz «zülveçheyne» dairesinde idik, araba hazırlanmış; asker silâhını baş aşağı tutuyordu. Sultan Murad'ın arabaya binerken elini başına koyduğunu gördüm. Sultan Murad hal'inin ikinci senesinde tamamen iyileşti. Bir gün Akif Paşa'ya:

– Şu üniformanı ver de bana gelir mi, bakayım, dedi. Akif Paşa da verdi. Sultan Murad giydikten sonra çıkarıp üniformayı iade etti. Elbisenin cebinde bir mendili kalmıştı. İade ettikten sonra:

– Mendilim sizde kaldı! dedi. Akif Paşa Sultan Murad'da hafızanın tamamen avdet eylediğini gördü. Sultan Murad rahatsızlığı esnasında yıkanmazdı. Bir defa hamama konmuş idi de hazzetmemişti. Aklı başına geldikten sonra mükemmel banyo ederdi.

İkinci sene Abdühamid Sultan Murad'ın ne kadar bendegâni var ise Çırağan'dan çıkartarak Mekke'ye ve sair taraflara gönderdi.

[Valide Şevkefza Sultanın kâtibesini Sezaren kalfanın bu meyanda Mekke'ye gönderildiği, kendisinde Sultan Murad ahvaline dair pek mühim malûmat bulunduğu mızıkadan mütekaite Cafer ve matbuat mümeyyizliğinden mütekaite Şemseddin Beyler'in beyanatından anlaşılmıştır.]

Sekiz ayda bir kasa şarap...

Altı aydan sonra dairemize hiç doktor gelmez oldu. Abdülhamid her hafta biraderinin Çırağan'da mevcut olduğunu anlamak için *-ekseriya gece vakti-* adam gönderirdi. Şayan kadın o zamanlarda Sultan Murad nezdinde itibarda idi; dairenin işlerine ben bakar, Sultan Murad'ın çamaşırlarını ben verirdim, amma yanında hep o bulunurdu.

Sezaren kalfa ile Şayan kadın sekiz kişilik oyun takımında benimle beraber idiler. Yaşça farkımız yoktur. Fakat Sultan Murad Şayan kadını benden sonra almış, onun çocuğu da olmuştu. Abdülhamid tarafından gelenlere:

– Ayol! Karısıyla yatıyor! Denilirse de bunlar:

– Olmaz, göreceğiz! Derler, Sultan Murad'ın yatak odası kapısı- nı açıp içeriye bakarlardı! Bu her defa böyle tekrür ederdi.

Sultan Murad'a ve bizlere iki senede bir elbise verilirdi. Sultan Murad şarap ve konyak kullanırdı. Sekiz ayda bir kasa şarap iki şişe konyak tayınatı var idi. İçeride şarap yapılmasın diye üzümü az verirdiler!

Valide Şevkefza kadının 300 lira maaşı var idi. (24) Bunu aldıkça kalfalara da bundan hisse ayırırdı.

Abdülhamid istediğini Cevher Ağaya irade eder, o da gelip bana söylerdi. Sultan Murad, Abdülhamid'in adamlarını görmek istemediği için ben arada tavassut ederdim. Maaşlar gittikçe seyrekleşiyordu. Beşinci senede kesildi bile. Ben her kapıya baş vurur, maaşlarımız sadaka imiş gibi para isterdim de ancak böylelikle yedi, sekiz aylık alabilirdim. Benim bu sözlerime bizim içeridekiler kızarlardı; «biz sadaka değil, hakkımızı isteriz» derlerdi, amma parasız yaşamak da kabil olamazdı ya.

Kemân ve viyolensel çalardı...

Abdülhamid cülûsundan beş sene sonra Sultan Murad hareminden: «Birader hangi gün aklını kaybetti? Hâtt-ı Hümâyunu kim yazdı?» diye tahkikat icra ettirdi. Sultan Murad Çırağan'da beni hep (büyük hanım) diye yadederdı. Bir def camlıktan geçerken beni gördü.

– O! Büyük hanım burada imiş! dedi. Diğer bir defa bana:

– Benim kabahatım çağırıldıkları vakit icabet edişimdir! demişti.

Sultan Murad alafranga kompozisyonlar yapardı. Keman ve viyolensel çalardı. Notaları Fatma sultan nezdinde kalmıştır. (Onun kulağı var!) diye bunları ona verirdi.

Jön-Türklerin ateşli günlerinde idi. Sultan Murad'a bir kâğıt getirildi. Bunda ne istenildiğini bilmiyorum. Ancak:

«Sultan Murad razı olmazsa biz bunu nihayet Sultan Hamid'e yaptırırız» mealinde bir şey yazılı imiş. Sultan Murad:

– Onların işte padişahları var ya! Ona yaptırırsınlar! demişti.

Mevhibe hanım devam ediyor...

Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe hanım anlatıyor: «Sultan Murad'ın hal'inden yirmi sene geçtiği halde Çırağan sarayının hasırları değiştirilmemişti. Döşemede görülecek hal kalmamıştı. Müracaatlardan bir fayda hasıl olmuyordu. Nihayet Abdülhamid hasırların değişmesine razı olmuştu. Hasır halveti olacaktı, -yani hasır döşenmesi için kadınlar bir yerde toplu bulunacaktı.- Tam o günlerde Murat Bey [mizancı Murat olmalı] Avrupa'ya kaçmış. Edebsizin biri:

«Kaçan Murat Bey değil, Sultan Murad'dır!» diye saçma bir jurnal vermiş. Sıkı tahkik denilerek hasır işi de bırakıldı, gitti!

Sultan Murad'ın kızları evlenmiyordu. Haber gönderildikçe Abdülhamid:

– Ne yapayım! Almağa kimse talip olmuyor! cevabını verdiriyordu. Hatice Sultan 32 yaşına gelmişti. Bir gün:

– Nadir Ağa'nın bir uşağı da yok mudur? diye haber gönderdi. Bu söz Abdülhamid'e naklolunmuş; o da gülmüş; nihayet kızlar Yıldız sarayına celbedildiler de orada evlendirildiler.

Hatice Sultan'ın Damat Kemaleddin Paşa ile münasebette bulunduğu hakkındaki şayia kulağına çalınınca Sultan Murad:

– İki cinayeti birden etti! diye telehhüfte bulundu. Sultan Murad'ın vefatında vücuduna iğne batırıldığını ben görmedim. Sultan Murad'ın vefatından 25 gün sonra Nadir ağa geldi.

– Padişahı göreceğin gelmedi mi? diye sordu. Ben de gidip Abdülhamid'i gördüm. Ayda 125 lira tahsisatım var idi. (Üss-ü İnkılâpta yüz elli gösterilir.) Çırağandan çıkmama müsaadesini ve dört odalı olsun bir ev ihsan eylesmesini istedim. Sarayda gördüklerimi, bildiklerimi söylemiyeyim diye müsaade etmedi. Bundan sonra:

– Biraderimin adamıdır! diye bana bir kaç kere iltifatlarda bulundu. Hattâ bir iki defa tiyatroya dave etti. Fakat sonra bu iltifatlar da kesildi.»

Çırağan'da hâl ve vaziyet...

Sultan Murad'ın Çırağan sarayında geçirdiği hayat hakkında yaptığım hususî tahkikat ile ayrıca şu malûmatı elde ettim:

(Dömeke muharebesinden sonra Abdülhamid'in «Türk musahiplerinden» Lütfi Ağa acemilerinden beş ağa Abdülhamid sarayından Sultan Murad dairesine verildi. Fakat Abdülhamid kendi musahipleri ile iltibas vukuuna meydan kalmaması için bunlardan ikisinin isimlerini değiştirtti. Bunlar vazifeleri başına giderken baş musahip Cevher Ağa kendilerine:

– Gözünüzü açın! ihtarında bulundu.

Çırağan haremî baş kadın Mevhibe hanımefendinin idaresinde idi. Sultan Murad namına mutfağa sarfolunmak üzere hazine-i hassadan ayda bin lira tahsis edilmiştir. Kılıcalı mutfağı Çırağan'ın mutfağı idi. Öteki paralar Valide Sultan namına gelirdi. Sultan Murad için Yıldız sarayından bir tabla yemek geldiği gibi şehzade Selâhaddin Efendi'ye de hususî bir tabla gönderilirdi. Elbise gibi şeyler ancak iki senede bir verilirdi; o da hayli patırtı ile... Maaşlar çok uzayınca kalfalar kapılara dururlar:

– Padişaha arzedin; maaşımızı versin! diye gürültü ederlerdi. Ne kadar gürültü edilse yedi, sekiz aylıktan ziyade maaş almak kabil olmazdı. Lütfi Ağa yanından gelme olan küçük ağalara beşer yüz kuruş maaş tahsis edilmişti. Maaş tediyesi uzadıkça bunlar hazine-i hassa muhasebecisi Halis Efendi'nin yolunu beklerler, görünce sıkıştırırlardı. Maaşlarını kırdırmağa razı olanlar da olurdu.

Çırağan'da sekiz harem ağası vardı. Said ve Hacı Asım Ağa gibi eskiler Sultan Murad'ın bendegânı sürüldükten sonra eski saraydan getirilmişlerdi. Yukarıda otururlardı. Acemi ağalar aşağı katta dururlardı. Sultan Murad yanındaki ağaların hüsnü hallerinden hep memnuniyet beyan ederdi. Bazılarının:

– Allah sizden razı olsun! diye omuzlarını sığardı.

Çırağan Sarayı'nın her işi musahip Nedim vakasından sonra baş-musahip olan Cevher Ağa'nın elinde idi. Cevher Ağa Çırağan'ın muhafaza memuru idi.

Çırağan'ın sıkı tarassut tertibatı mucibince geceleri rıhtımda dört tüfekçi gezerdi. Haremın muhafazasında iki tüfekçi var idi; yedi bekçi de nöbette bulunurdu. İki baltacı giyim eşyası gibi levazımı hariçten alıp harem ağalarına verirler, onlar da hareme isal eylerlerdi. Dört külhancı hamam, odun işlerine bakardı.

Gelen yemek tablalarını getiren tablakârların kimse ile ihtilât etmemesi lâzımdı. Küçük harem ağaları bunlara refakat ederken harem tüfekçileri hallerini tarassut altında bulundururlardı.

Sultan Murad haremde 18, 19 kalfa hizmette bulunmuştur. Sultan Murad çok «onurlu» ve ağır tavırlı idi. Hanedandan hiç birine benze mezdi. Abdülâziz Avrupa'ya giderken ona Fransızca konuşmasını yasak etmiş idise de o dinlememiş, çok ecnebileri nezaketine, bilgisine meçlûp etmişti. Sultan Murad Abdülhamid aleyhinde hiç bir söz söylemez, huzurunda kimsenin bu yolda tefevvüatta bulunmasını da istemezdi.

Çırağan'ın bütün lağımları kapatıldı...

1314 de Çırağan'ın bütün lâğımları, su yolları gidiş müdürü San sar Mahmut Efendi tarafından kapatılmıştı. Bir müddet sonra Çırağan'da taaffün bittabi ziyadeleşti. Haremde kullanılan lâzımlıklar bahçede çukurlara, oraya, buraya dökülüyordu. Taaffün tahammül edilmez dereceye varınca şikâyetler de perde perde yükseldi. Nihayet Abdülhamid insafa geldi. Tüfekçi Küçük Tahir Bey Yıldız tarafından gelip denize giden mecrayı açtırdı. Müthiş taaffün zail olunca Sultan Murad çocuk gibi sevindi. Lağımı açan külhancı Selime paraca çekilen sıkıntılarını düşünmeyerek 100 lira ihsan verdi.

Çırağan'da su mebzul değildi. Mevhibe kadınefendi yüz paralık suya beş kuruş vermek suretiyle tedarik ederdi. Neden sonra bir Hamidiye çeşmesi yapıldı da su sıkıntısı biraz zail oldu.

Sultan Murad namaza müdavemet ederdi. Gündüzleri ya kitap okumakla, yahut ufak tefek marangozluk işleriyle uğraşırđı. Sandıklar-la marangozluk takımları, edevatı vardı. Sultan Murad'ın Çırağan'da serbesçe yaşadığı ilk mahpusiyet senelerinde yanında bulunan kitapları, evrakı ile kendisinin ne kadar el yazısı var ise bir gün tüfekçi beyler gelerek toplamışlar, hamam külhanına atarak yakmışlardı.

Cuma sabahları Sultan Murad (paşa dairesinden) kalkar, mebusan meclisi olan dairede Büyükkoda'ya giderek denize karşı oturur, orada yemek yerdi. Hazinedarları da kendisini eğlendirmek için yanında bulunurlardı.

Bayramlarda oğlu Selâhaddin Efendi dairesinde musiki faslı yapılırdı, kendisi de hazır bulunurdu. Bugünlerde kalfalar bazan erkek elbi-

seleri giyerek taklit oyunları da yaparlardı. Fakat Sultan Murad kendi hususî dairesinde böyle eğlenceler tertip etmezdi. Hayatta neşesi kırıldığı, mahpusiyetten kurtulmak ümidi kalmadığı için gam ve kasaveti içki ile geçiştirmek, unutmak isterdi.

6 - Sultan Murad'ın son günleri, ölümü ve cenaze merasimi...

Ölüme yakın günler

Sultan Murad'ın bendegânı yanından çıkarıldıktan ve muhafaza tertibatı sıklaştırıldıktan sonra, hariçten kitap ve gazete tedariki pek müşkül olmuştu. Gizli kitap tedarikine tavassut eden bendegân ve ağalar on kuruşluk şeyi Sultan Murad'a ve Selâhaddin Efendi'ye bir kaç misline malederlerdi. Yunan muharebesine takaddüm eden bir, iki sene esnasında tazyik bir kat daha artmıştı. Çırağan'a kitap ve gazete ithali ne artık yol ve imkân bulunamıyordu.

Yunan muharebesinde bir gün Çırağan kapıcısı Abdülezel Paşa'nın kahramanlığını yazan bir ilâve almıştı. Kapıcı bu ilâveyi küçük ağalardan birine gösterir; ağa alıp Şehzade Selâhaddin Efendi'nin baş kalfası Tirandez kalfaya, kalfa şehzadeye verir; efendi de babasına okur. Sultan Murad:

– Bunu niçin aldılar. Sonra kendilerine bir fenalık gelmesin! Der. O akşam mutat üzere başmusahip Cevher Ağa gelir. Nöbetçi ağaya:

– Bugün ne var, ne yok? diye sual edince ilâve meselesi anlatılır. Cevher Ağa ilâveyi içeriye veren ağaya:

Bunu ne cesaretle verdin? Efendimize (Sultan Hamid'e) arzetmeğe mecburum diye takdir eder. Öteki Ağa da:

– Bunda ne var? Padişahımızın, ordumuzun muvaffakiyetidir! cevabını verir. Cevher Ağa meseleyi Abdülhamid'e arzeder. Bu defa Abdülhamid mütecahilâne:

– Şimdiye kadar hiç gazete, kitap verilmiyor muydu? sualini irat eder. Menfi cevap alınca:

– Memlekette çıkan kitap ve gazeteler verilsin! diye irade eyler.

Bundan böyle Sabah, İkdam, Tercüman gazeteleri serbesçe alınır olmuştu. Baltacı Mustafa da sahaflardan, Bâb-ı Âli kitapçılarında Türkçe kitaplar alıp getirirdi.

Sultan Murad'ın kızı Hatice Sultan ile damadı Kemaleddin Paşa'nın âşikane münasebetlerinde buldukları Naime Sultana ve Abdülhamid'e ihbar olduğu sırada bir gün Hatice Sultan Yıldız sarayına gelmişti. Kalfalar bir vesile ile elinden çantasını aldılar; karıştırdılar. İçinde bir takım haplar ve Kemaleddin Paşa'nın mektupları çıktı. Me-sele açığa vuruldu ve tabiatıyla büyüdükçe büyüdü. Gûya bu haplar zehirli idi. Hatice Sultan bunlarla Sultan Hamid'i zehirleyip öldürecek, tahta gene babası geçince Kemaleddin Paşa zevcesinden, Hatice Sultan kocasından ayrılarak evlenecekler, Kemaleddin Paşa sadrazam, Yıldız Arnavut taburlarının kumandanı ve Kemaleddin' Paşa'nın dostu Osman Paşa serasker olacaklar idi.

Abdülhamid bütün bu olmayacak ihtimallere vücut vermiş göründü. Haplarla mektupları başmusahip Cevher Ağa'ya tevdiyan Çırağan'a gönderdi. Cevher Ağa Şayan kadını harem dairesinden çağırıp yanan daireye -mebusan dairesi- götürdü. Cevher Ağa:

– Efendimiz diyor ki: Kızınızın haline bakın. Bana ne yapmak istiyormuş! Hatice Sultanın bu fikirlerinde bulunduğundan vaktiyle haberiniz var mı idi? diye bir çok suallerle Şayan kadını tazyik etti. Fakat bittabi bir şey öğrenmeden avdet eyledi.

Merak içinde kalmış olan Sultan Murad, Şayan kadından Cevher Ağa'nın ne istediğini sordu. Şayan kadın kocasını sıkmamak için evvelâ söylemedi; fakat Sultan Murad'ın ısrarı ve zorlaması üzerine hali anlatmak mecburiyetinde kaldı.

Sultan Murad, talii iktizası, her fenalığın, her şiddet ve tecebbür eserinin Osmanlı tahtını işgal eden küçük biraderinden gelmesine karşı mütevekkilâne davranmak yolunu tutmuştu. Tarihen mağdur vaziyetini değiştirecek hareketler kendisinden nasıl sadır olmuyor ise ailesi efradının da öylece Sultan Hamid'e dokunacak ve tazyik tedbirlerini mazur gösterecek muamelelerden müçtenip bulunmalarını arzu ederdi.

Kızının bu halinden pek müteessir oldu. Bunu da mı yaptı? Şimdiye kadar ben haysiyetimi muhafaza ettim. Benim ölümüne sebep Hatice olacak diye telehhüflerde bulundu).

Sultan Murad'ın ölümü

Sultan Murad, Çırağan sarayında (28) sene mahbusiyet hayatı geçirdikten sonra *1322 Cemaziyülevvelinin 17 inci günü -30 Temmuz 1904-* vefat etmiştir.

Sultan Murad şeker illetine müptelâ olmuştu. Son günlerde kendisini tedavi eden Etfal Hastanesi sertabibi İbrahim Paşa ölümü intaç eden hastalığının dizanteri olduğunu söylerdi. Veremden öldüğünü söyleyenler de varsa da resmî tebliğde şeker illetinden vefat ettiği zikredilmiştir. Ölümünden iki ay kadar evvel hastalık şiddetlendi. Şehzade Selâhaddin Efendi babasının halinin duyulmasını arzu etmiyordu. Babasına verdiği ilaçları kendi namına yaptırtıyordu. Ancak hastanın vaziyeti günden güne ağırlaştı. Nihayet ölümünden bir ay kadar evvel Sultan Murad oğluna:

– Oğlum, hastalığının önü alınamıyor; kendim de vaktimin tamam olmakta bulunduğumu hissediyorum. Sonra mesuliyet altında kalırsın. İcap edenlere (Sultan Hamid'in namını ağza almadı) malûmat verin dedi. Selâhaddin Efendi babasının emrini Mevhibe kadınefendiye bildirdi.

Sultan Murad'ın son aylarında başmusahip Cevher Ağa artık Çırağan muhafızlığından çekilmiş, yerine Sürur Ağa kaim olmuştu. Mevhibe kadın halden Sürur Ağa'ya malûmat verdi. Sultan Murad'ın ziyade hasta olduğunu anlayınca Sultan Hamid'de büyük biraderine karşı şefkat hisleri kabardı!

Doktor Rıza Paşa aldığı irade üzerine ciddiyetle tedaviye başladı. Hastanın halinde bir derece salâh görüldü. Acaba hastalık bir desise mi idi? Mabeyncilere iş çıktı. Hastanın halinden padişaha haber yetiştirmek için Çırağan'la Yıldız arasında mekik dokudular.

Saray etibbası da takip edilen tedavi tarzı hakkında Rıza Paşa'dan malûmat alarak maruzatta bulunuyorlardı. Sultan Hamid'in ziyade emniyet ettiği Etfal hastanesi sertabibi İbrahim Paşa, Rıza Paşa'dan sonra tedaviye memur edildi. Fakat hastalık artık vücudu bitir-

mişti. Bütün ağırbaşlılığı sırada bir gün Başmusahip Cevher Ağa gelerek Abdülhamid'den selâm getirdi. Abdülhamid'in:

– Merak etmesinler; elimden geldiği kadar kendilerini kurtarmaya çalışacağım! bir arzuları varsa yerine getireyim! dediğini bildirdi. Sultan Murad gülümsedi; duvara bakarak:

– Günümü kaybettim. Bilmek isterdim! cevabından başka bir söz söylemedi.

Sultan Murad'ın yatağına karşı duvarda bir (devvar takvim) dururdu. Artık işlemiyordu; biraderinden son istediği böyle bir takvim idi. Fakat bu da verilmedi. Ölümünden iki gün evvel iyileşiyor gibi görünürdü. Salı gecesi sabaha karşı vefat etti. Doktor İbrahim Paşa o sabah pağışaha «büyük biraderinin» ölüm haberini götürdü.

Cenazeme kimse gelmesin...

Sultan Murad'ın ölümü haberi Abdülhamid'i şüpheden kurtarmadı. Mayencilerle beraber biribiri üzerine doktorlar gönderdi. İlk gelen mabeynci Faik Bey ile Doktor Kamburoğlu oldu. Kamburoğlu, Sultan Murad'ın hakikaten vefat edip etmediğini tayin için ayağına, kabine üç yerinden iğne soktu. Kamburoğlunu takiben Haydarpaşa hastanesinden Ahmet Bey, sonra Yıldız sarayı doktorlarından Said Paşa ile diğer doktorlar hep ayrı ayrı geldiler; birer, birer muayene ettiler. Sultan Murad'ın naşı vefatından sonra bir gün ve bir gece daha Çırağan'da kaldı. Sultan Murad:

(Cenazeme kimse gelmesin, maiyetimde bulunmuş olanlar beni alıp Yahya Efendi dergâhına defnetsinler.)

Diye vasiyet eylemişti. Kendisinin bu dergâha intisabı olduğu söylenirdi. Mevhibe kadınefendi ile şehzade Selâhaddin Efendi bu vasiyeti üçüncü musahip Nadir Ağa'ya söylediler. O da arzetti. Abdülhamid kabul ederek cenaze alayının bir pağışaha lâyük ihtiramata ile tertip olunmasını mabeynci Arif Bey'e irade etti.

Az sonra Ebulhüda Efendi huzura girdi. Pağışah ile şeyh aralarında ne konuşulursa konuşular. Sabık Pağışaha tantanalı cenaze alayı yapılmasından vazgeçildi. Beşinci Sultan Murad'ın tabut içinde naşı

bile Sultan Hamid'in vehmine, vesvesesine dokunuyordu. Ya cenaze alayı bahanesiyle müfsitler bir nümâyîşe kalkışılar ise...

Fehim Paşa cenaze alayına nezarete memur oldu. Sultan Murad'ın validesi yanına Yeniciamiye gömülmesi hakkında ikinci irade tebliğ olunca cenaze yanan mebusan dairesine götürüldü. Kiler gibi bir taşlıkta sedir üzerine konuldu. Zülüflü İsmail Paşa buraya geldi. Sultan Murad'ın başını az kalmış saçlarından tutarak bir defa kaldırdı; sonra yere bıraktı.

Cenaze Yahya Efendi Dergâhı Şeyhlerinden Abdullah Efendi tarafından gasledildi. Yıkamak için gelenlerin yanında ne lif var idi, ne sabun. Bu levazımı Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa sonradan aldırttı. Cenaze saltanatkapısında asker tarafından selâmlanmak iktiza ederken koltuk kapıdan çıkarıldı.

Sultan Murad'a senelerce hizmet ederek nezaketine, lûtufla ve hilmiyle muamelesine alışan, bu akibetten ve halden pek ziyade müteessir olan harem ağaları göz yaşlarını bile gizlemek mecburiyetinde kaldılar. Bunlar cenazeye refakat da edemediler Cenaze alayında ancak Çırağan'ın tüfekçileri, külhancıları, bekçileri bulundu. Cenaze Rehber istimbotuna konuldu; Sirkeci iskelesine çıkarıldı.

Sultan Murad'ın cenaze namazı kalabalık olmasın diye Yeniciamide bile kılınmadı. Tabut gümrükteki Hidayet camii avlusuna iki küfe üzerine konuldu! Üç ay Osmanlı tahtında kalmış, ancak bir kaç gün akli başında saltanat sürebilmiş, sonra iyileşerek seneler ve senelerce Çırağan sarayında mahpus kalmış bu padişahın cenaze namazı beş, on kişi tarafından işte böyle kılındı!

Sultan Murad vefat edince üçüncü musahip Nadir Ağa Çırağan'a gelerek Sultan Mecid'in Sultan Murad'a vermiş olduğu murassa nişanları alıp götürdü.

Sultan Murad'ın vefatından kırk gün geçti. Şehzade Selâhaddin Efendi Abdülhamid ile görüşmek istedi. Bir gün Çırağan bahçesinde aylandos ağacının altında oturuyordu. Muhafız Sürur Ağa'yı çağırıtı:

– Babamla amcam arasında ailemize de şamil olan bürüdet babamın vefatıyla ortadan kalkmıştır. Ben amcamı görmek isterim, dedi. İrade çıktı. O akşam saat ezanî on iki raddelerinde Yıldız'dan bir tüfek-

çi ve Başmusahip Cevher Ağa bir araba ile şehzadeyi alıp huzura götürmeğe geldiler. Aş kapısında bir nöbetçi ağa Selâhaddin Efendi'yi selâmladı; dış kapıda duran Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa ile zaptiyeleri ise selâm vermediler! Selâhaddin Efendi Mecidiye karakolu önündeki demir kapıdan Yıldız'a gitti.

Abdülhamid Selâhaddin Efendi'yi görünce iltifat etti; okşadı; İhsan olarak 600 altın da verdi. Selâhaddin Efendi romatizmadan muztarıptı. Çırağana avdetinin ertesi günü sabahleyin kâğıthane imamının oğlu, kırmızı sakangu içinde bir şey getirdi. Amcası yeğenine romatizma ilâcı da göndermişti. İmamzâde bunu:

– Tesiri mücerreptir! diye şehzadeye takdim etti. Bu da Abdülhamid'in Sultan Murad ailesine karşı diğer bir şefkat eseri idi! Sultan Murad'ın ölümünden sonra dairesindeki kalfa ve cariyelerden hiç biri Selâhaddin Efendi yanında kalmak istemedi.

Abdülhamid bunlardan on üçünü çerağ ederek çıkardı; Bursa'ya gönderdi. İhsanlar verdikten maada eskilerine biner, gençlerine beşer yüz kuruş çıraklık maaşı tahsis eyledi. Bursa valisi Reşit Mümtaz Paşa bunlara hüsnü muamele ederek gençlerini münasip adamlarla evlendirdi. Sultan Murad'ın diğer kalfa ve cariyeleri de Medine'ye gönderildiler.

7 - Sultan Murad'ın kızları nasıl evlendirildiler, nasıl boşandılar?...

Evlenme çağı geçen kızlar...

Sultan Murad, Çırağan'da mahpusiyet âleminde seneler geçirirken kızları Hatice, Fehime, Fatma Sultanlar'ın evlenme çağları da geçiyordu. Vakıa gayet iyi musikişinas olan Sultan Murad, kızlarının sıkılmaması için saz fasılları gibi eğlencelerle vakit geçirmelerini isterdi. Fakat kızların bütün ömürleri bittabi bu kapalı dairede geçemezdi; evlendirilmeleri lâzım idi.

Hatice ve Fehime Sultanlar can sıkıntısıyla babalarına karşı bile lüzumu kadar riayetkâr davranmıyorlardı. Hatice Sultanın validesi Şayan kadın ile aralarına soğukluk girmişti. Şayan kadın bu hale nihayet

vermek üzere sultanların evlendirilmelerine pek ziyade lüzum görüyordu. Kızlarda artık evlenme arzularını açığa vurmağa, ısrar eylemeğe başladılar. Abdülhamid'e haberler isal edildi. Abdülhamid:

– Dışarı çıkarsanız bir daha Çırağan'a dönmek istemiyecek misiniz? Diye sultanlardan teminat arattı. Bunlar da:

– Hayır! Babamız sensin! Cevabını gönderdiler. Fakat iş uzadıkça uzuyordu. Nihayet Abdülhamid'den:

– Talip arıyorum. Fakat kimse istemiyor! cevabı gelmesi üzerine Hatice Sultan:

– Beni Nadir Ağa'ya (üçüncü musahip), Fehimeyi de Selim Ağa'ya (dördüncü musahip) veremez mi?

Diyerek Çırağan'da kapanıp kalmanın kendileri için ne büyük azap teşkil eylediğini, burada böyle mahpus hayatı sürmekten ise birer harem ağasıyla evlenmeği tercih eylediklerini anlattı. Sultan Murad tarafından da Abdülhamid'e:

– Kızlar kaldı. Bunlar evlendirilsin! haberi gönderildi.

Bunun üzerine üç sultan Çırağan'dan alındı ve Yıldız sarayında kendilerine daire gösterildi. Abdülhamid'in bu biraderzâdelerine harem-i hümayunca «misafir sultanlar» denildi.

Bunlardan Hatice Sultan pek alafranga meşrep idi. Bittabi harem-i hümayunun bu misafir sultanlarla münasebette bulunması padişahça hoş görülmezdi. Hatice Sultan Yıldız'da bu misafiret günleri uzadıkça çok sıkılıyordu. Nihayet gönlünü güzel bir habeş harem ağasıyla eğlendirmek yolunu tutmuştu!

Sultanların mutsuz evlilikleri...

Zaten bu genç harem ağası endamındaki zarafetle sarayda bir çok kadınların nazarını celbediyordu. Hatice Sultan da onu elmas yüzükle, kıravat iğneleriyle süslüyordu. Plâtonik muhabbet ve flört ancak bu kadar olabilirdi!

Bu misafir sultanların kocalarını Abdülhamid intihap edecekti. Abdülhamid'in kadınefendileri ve ikballeri bunun için her fırsatta efendilerini tazyik ediyorlardı; Abdülhamid koca bulamadığından itizar ve taallül ettikçe kızıyorlardı. Kendi kızlarını maruf paşazâdelerle evlen-

diren padişah, biraderinin kızlarını hiç bir vezir ve müşürünün oğullarına vermeğe razı olmuyordu.

Refik Bey'le evlendirilen Fatma Sultan'ın düğünü ve hayatı gü-rültüsüz geçti. Fakat Fehime ve bilhassa Hatice Sultanların ki böyle ol-madı. Fehime Sultan'a mabeyn şifre dairesinde Galip, Hatice Sultan'a Enderunda yetişmiş Vasıf Beyler namzet olmuşlardı. Abdülhamid, ma-beyn şifre kâtibi Asım Bey marifetiyle Galip ve Vasıf Beylerden aldığı fotoğraflarını (25) iki misafir sultana göndermişti. Bunlar namzetleri-nin kimler olduğunu öğrenince kabul etmek istemediler.

– Kendi kızını Gazi Osman Paşa'nın oğluna verir de neden bizi, enderunlunun oğullarına vermek istiyor! diye itiraz ettiler... Şifre kâtibi Asım Bey de namzetliği bozmak istedi ise de Abdülhamid razı olmadı.

(Burada ilânihaye oturamazlara! İşte bu gençlerden münasibini bulamıyoruz!), cevabıyla evlenmelerini tesri etti.

Nihayet kalfalar iki misafir sultanı razı ettiler. Abdülhamid Orta-köy'de bunlara yalılar tahsis etti; mükemmel cihaz hazırlattı. Düğün yalılarda yapıldı. Fakat Fehime ve Hatice Sultanlar kocalarını altı ay hareme kabul etmediler. Sonra (aba) larının nasihatlerini dinliyerek ka-bule razı oldular.

Hatice Sultan daima babasının kendisinin verdiği gerdanlığı ta-
kar, gelinliğinde Abdülhamid'in verdiği gerdanlığı boynuna iliştirmez
idi. Abdülhamid, Hatice Sultan'ın bu hareketini Vasıf Bey'den öğrenin-
ce kızmış, bir musahip göndererek hediyesini geri almak istemişti.

Hatice Sultan'la Vasıf Bey'in yıldızları hiç barışmamış, Vasıf
Bey gene selâmlığa rücu mecbur kalmış, fakat Abdülhamid bir türlü
ayrılmalarına müsaade etmemiştir.

Nihayet Sultan Reşat zamanında Hatice Sultan yalısına yakın
(Çıngıraklı bostanı) zevcine terke muvafakatle aralarında talâk vaki ol-
muştur. Fehime Sultan da Galip Bey'den ayrılmıştır.

Gerek Fehime, gerek Hatice Sultanlar bundan sonra Sultan Re-
şad'ın tensibine mukarin olmayarak (bu defa istediğimize varacağız)
diye arzu ettikleri beylerle evlenmişlerdir. Fehime Sultan umumî harp
mütarekesinde İstanbul'u işgal eden ecnebi zabitlerine salonunu açmış-
tı. Bu salon o zaman pek muteber ve revnaklı idi!

Üçüncü Bölüm

**ALİ SUAVİ OLAYI VE
Kanlı Çırağan Baskını**

1 - Sarıklı ihtilâlcı Ali Suavi kimdir?..

Bu vak'anın kahramanı olan Ali Suavi Efendi İstanbullu'dur; Ak-saray'da doğmuştur, babası Hüseyin Efendi kağıt mühürlemekle ma-işetini temin eden bir fakir idi.

İbnülemin Mahmut Kemal Bey (Ulûm gazetesinin 1287 tarihli nüshasında Suavi'nın henüz 32, 33 yaşlarında gösterildiğini ve namının «kalemiyle bunca din ve adalet düşmanları müzmahil olarak maznun bulunan Suavi» diye tezkir edildiğini) bildiriyor ve bundan Suavi Efendi'nin H. 1255, 1256 tarihlerinde dünyaya geldiğini istidlâl ediyor. Ali Suavi Efendi medreseye devam ediyordu. Maddî imkânsızlığa rağmen ilme aşkı ziyade olmasıyla zekâsını, şahsî tetkik ve mütalaalarla, tahsilini ikmale sarfetti. (*)

Sami Paşa maarif nazırı iken (18 Recep 1278 - 21 Cemaziyülevvel 1278) rüştiye mektepleri muallimliği için bir müsabaka imtihanı açtı. Bu müsabakada yirmi iki yaşlarında olan Ali Suavi Efendi birinci çıktı. Bursa rüştiye muallimliğine gönderildi. Bursalılar genç hocayı hoş görmediler. İnfisalinden sonra Sami Paşa kendisine konağında bir oda tahsis etti.

Filibe rüştiye muallimi iken Rumelililerle hasıl ettiği sıkı münasebetler Çırağan vak'asında muhacirlerden kendisine yardımcıları bulmasına hâdim olmuştur. Filibe'de cemiyetler ve cemaat teşkiline teşeb-

---

(*) Ali Suavi hakkında son zamanda akademik bir araştırma yayınlanmıştır. İla-ve bilgi için bu kitaba bakılmalıdır: Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları 1994, (Bu eserde Ali Suavi'nin doğumu Miladî 8 Aralık 1839 olarak gösterilmektedir.)

büsle halkı tenvire çalıştı. Bu faaliyeti yüzünden Enderundan yetişme mutasarrıf Ata Bey ile aralarında mücadele ve davalar oldu.

İstanbul'a avdetinde camilerde verdiği derslerde siyasyattan bahisler açmağa başladı. Vaazlarına halk çok rağbet ediyor, takrirleri çok cazip geliyordu. Fikrî inkılâplara ait alenî kalem mücahedelerine ülema kıyafetinde ilk defa girişen Ali Suavi olmuştur.

Sami Paşa konağında yatıp kalkmakta devam eden Suavi (Muhbir) gazetesinde şiddetle Âli Paşa'nın aleyhinde bulunuyordu. Cami derslerinde siyâsî meselelerden bahsetmesi hükûmetçe halkı fesada tahrik addedildi; Şehzade camiinde vazettiği bir gün tevkif edilerek Kastamonu'ya nefyolundu. (1284 - Haziran 1868)

Sami Paşa muhterem ve mer'iyülhatır olduğu için Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa Suavi'yi konakta tevkif etmeğe cesaret edememişti. Tanzimattan sonra kalem erbabından şahsî masuniyete *-nefy ve teb'id tarzında-* ilk taarruz Suavinin şahsına olmuştur. (26)

Veliefendi cemiyeti hükûmetçe keşfedilince bunun teşkilinde âmîl olan Mahmut Nedim Paşa biraderi sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey kaçmağa muvaffak olmuştu. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa Mısır hidivliğine nail olmak maksadıyla meslekleri ne olursa olsun hükûmet aleyhinde bulunan gençleri etrafında topluyordu. O günlerde kim hükûmet aleyhinde tenkitte bulursa Yeni Osmanlılar hizbinden addolunur, halk arasında (Jön-Türk) diye yadedilirdi.

Cevdet Paşa'nın Abdülhamid'e takdim ettiği Ma'ruzatında bu muhalefetlere ve Jön-Türklük hareketini uyandıрмаğa Âli Paşa'yı müsebbip gösterir:

«Sadaret mektubî hülefasından Hafız Müşfik namında gayet zeki bir zat var idi ki, şiir ve inşada menendi yoktu. Bu zat mektubî odasında müstahdem ve meri usul icabınca âmedi hülefalığına namzet idi. Âmedi odasında bir yer münhal oldu. Âli Paşa kendi damadı Selâhaddin Bey'i (altıncı daire müdürü olmuştur) memur ediverdi.

Hafız Müşfik bundan müteessir olarak mektubî kalemini terketti. Ceride-i Havadis serkitabetini -tahrir heyeti müdüriyeti- ihtiyar ile Çör-

çil'in ceridehanesine postu serdi. Vaktin üdebası başına toplandı. Ceridehane bir üdeba encümeni, daha doğrusu muahharan Jön-Türk namını alan gençlere bir yuva oldu.

Bunlar pek münşiyane ve mahirane bentler ve iphamlı fıkralar yazmağa başlamalarıyla Ceride-i Havadis evvelkinden ziyade şöhet ve itibar buldu. Sonra Hafız Müşfik feleğe küstü. İşretin çokluğu yüzünden cünûn gibi bir hal getirdi.

Lâkin onun takımı gene Cerideyi idare ederlerdi. Çörçil, Hafız Müşfiğin hanesine iane ederdi. Velhasıl Âli Paşa maruf usule muhalif olarak damadını âmedi odasına memur edip Hafız Müşfiği mağdur etti ve emsalini gücendirdi. İstanbul'da Jön-Türk efkârını uyandırdı.»

(Hafız Müşfik Efendi'nin halvetî tarikatine ve meşhur şeyh Kuşadalı İbrahim Efendi hülefasından Boşnak Tevkif Efendi'ye intisap ile bilâhare kendisine cezbe arz olduğu ve bu haliyle Hindistana seyahat ederek ortadan kaybolmuş bulunduğu rivayet edilir.)

Âli Paşa'nın siyaseti Yeni Osmanlılar hareket ve cemiyetinin vücut bulmasına sebep ve saik olmuş olsa bile, bu muarızların asıl yuvası (Ceride-i Havadis) değil, (Tasvir-i Efkar) idarehanesi idi. Cevdet Paşa'nın bu sözlerinden Ceride-i Havadis'teki üdeba encümeninde Âli Paşa'nın tenkit edildiği anlaşılıyor. Ancak ben Hafız Müşfiğin Âli Paşa'yı sevmeyenlerden olmakla beraber Yeni Osmanlılar teşkilâtına dahil olduğu hakkında bir kayda tesadüf etmedim.

İptida Genç ve Yeni Osmanlılar, sonra Jön-Türkler adıyla muhafefet yolunda en ziyade Avrupa'da ve sonra Mısır'da birleşenlere ve yerleşenlere, aralarında fikir ihtilâfı olsa bile emel ve hedef itibarıyla kalemlerini Kanun-u Esâsî'yi istihsal için neşriyata hasreyleyerek çalışanlara deniliyor.

Ali Suavi de hükümetin münekkitlerinden idi. Fakat o diğer Genç Osmanlılar gibi Fransız (Jan Piyetri) mektebinden gelmeyip; medrese yetişmesi idi; Genç Türklerle mesaisini tevhit etmeyerek müstakillen hareket ediyordu. Pek genç yaşında temeyyüz eylediğinden talebe-i ülüm arasında (küçük hoca) diye şöhet kazanmıştı. «Ulema-yı Resmîye» kendisini çekemiyorlardı. Kastamonu'ya nefyi hususunda cami derslerinden müteessir olan bu ulemanın hükümet nezdinde yaptıkları teşebbüs de az müessir olmamıştı.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Suavi'yi de yanına almak istedi; onu da Avrupa'ya davet etti. Ali Suavi Kastamonu'dan İnebolu'ya indi; bir Fransız vapuruna bindi. Vapurda kendisini tanıyanlar olduğu için Anadolu kavağında bertakrip ipe sarkınarak bir kayığa atladı; karaya çıktı. Beyoğlu'nda Jön-Türklerin mürşidi ve hâmisî Jan Piyetri'nin (Kurye Doryan) idarehanesine vardı. Piyetri'nin delâleti ve Fransa sefaretî vesatetiyle Avrupa'ya kaçtı. (27)

Bu suretle o da Yeni Osmanlılara katıştı. Fakat az müddette onlardan istiskal gördü. O da bunlardan bir çoğunun hareket tarzlarını beğenmiyordu.

Mahmut Nedim Paşa'nın büyük biraderi ve Telgraf, Posta Nâzırı Sağır Ahmet Şükrü Bey'in oğlu Mehmet Emin Bey gıyaben muhakeme neticesinde İstanbul'da «Yeni Osmanlılar fesat cemiyetinin» reisi sıfatıyla idama mahkûm olmuştu. Buna rağmen babasının şirpençe çıkardığını haber alması üzerine cizvit papazı kıyafetinde İstanbul'a girmekten ve on beş gün kalmaktan çekinmemişti. Bu hadise de gösterir ki Mehmet Bey nefsinî tehlikeye atmaktan çekinenlerden değildi.

Prusya-Fransa muharebesinde zühaf askeri kıyafetinde fesli ve şalvarlı olarak Fransız ordusuna müracaat etmiş, Fransız saflarında harbe iştirak eylemişti. Bu hale taaccüp ederek harbe böyle iştiraki sebebini soranlara Mehmet Bey:

– Mademki bu memlekette yaşıyorum, bu memleketin böyle bir gününde elden gelen muaveneti ifa etmeğe de mecburum! cevabını vermişti.

Böyle fazla insaniyetperverane düşünceler Suavinin nümayişli milliyetperverane fikirleriyle kaynaşmazdı.

2 - Paris'te üç Jön-Türk ve Osmanlı milli marşı...

Şiddetli zekâsı ve tabîî belâgati Ali Suavi'ye *-inanılamayacak derecede-* büyük bir itimad-ı nefis vermişti. Ali Suavi'nin Paris, sonra Londra'daki neşriyatı bir Fransız tacirinin gönderdiği balyalar içinde İstanbul'a gelir, tevzi olunurdu.

Ali Suavi 1286'da garp meşrutiyetinin hüve hüvesine [aynen, elifi elifine] taklit ve kabulü Osmanlı Devleti için âfet olacağı esasından yürüyerek meşrutiyetin terakki ve tekâmül tarikiyle ve İslâmî bir tarzda tatbiki yolunda bir siyasî meslek üzerine yazılar yazdı.

«Gençlerin Peygamberi» etrafında toplanan «Paris yârani» Ali Suavi hakkında destan tarzında yazdığı bir hicviyede onun için şöyle demişlerdi (28).

*Suavi dedikleri o küçük adam,
Pariste oturmuş, yanında madam!
Biz onu adam sandık... O da mı cüdam?
Aman, yalnız kaldı Mustafa Paşa.*

Namık Kemal Bey'in Ali Suavi Efendi'de hiç bir kıymet görmediği de anlaşılıyor. Namık Kemal Bey'in İbnülemin Mahmut Kemal Bey tarafından Tarih Encümeni Mecmuasında (sayı 90-13) Abdülhak Hâmid Bey'e gönderdiği zikredilen bir mektubundaki şu fıkralar bunu teyit eder:

«Suavi hiç te senin tahminin gibi adam değil idi. Bir çehre nümâ-yişine aldanmışsın. İki sene arkadaşlık ettim. O adam öyle «biraz garz-kâr, biraz da mağlûbu emel» değil, -demek ki Abdülhak Hâmid Bey böyle bir mütalea yürütmüş- dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. Ben kolaylıkla her şeye aldanmam; öyle iken bana kendini -Arapçadan başka bir lisanda doğru bir sahife okuyamaz iken- yedi sekiz lisan bilir suretinde gösterdi. O kadar cahil, cehaletiyle beraber o kadar da mağrur idi ki Türkçe üç satır bir şey yazsa maskara-i âlem olurdu.

Daha Avrupa'dan gelmeden evvel kendisini davet ettirmek için usulü meşveret aleyhine yazdığı bentler «Vakit» Gazetesinde kulakları-

nu sallayıp duruyor. Bırakalım, o kabilden olanların kavlinden, fiilinden, vazından, tavrından, zikrinden hiç bir vakit hiç bir türlü hayır mu-tasavver değildir.»

Yeni Osmanlılar Paris'te toplandıkları vakit orada Ali Suavi'den başka üç hoca daha var idi: Yanyalı Tahsin Hoca, Musullu Hoca Haya-li; Hintli İskender Hoca. Meslekleri birbirine uymayan bu hocaların birbirisiyle münkaşaları Paris yaranının dillerinde dolaşır, dururdu.

Filâtlı müderris Osman Efendi'nin oğlu olan Tahsin Efendi, Osmanlı sefaretinin imamı idi; Hoca Hayâli sefir Cemil Paşa oğullarının, İskender hoca da Mısırlı Fazıl Paşa oğullarının muallimleri idiler.

Hoca Tahsin Efendi iyi yürekli, düşündüğünü çatır çutur söyler bir zat idi. Hiddetlenince inadından Türkçeyi şaşırır, ağzından köpükler saçılırdı. İlmî ve fennî tettebbülere münhemikti; kütüphaneleri dolaşır, eski Arapça kitapları tetkik eylerdi. Hoca Tahsin Efendi'nin şu hakimane kıt'ası o zamanlarda pembe kâğıt üzerine talik yazısıyla taş basması levha halinde kitapçı dükkanlarında, ötede beride bulunurdu.

*Kitab-ı âlemin evrakıdır ebâd-ı namahdut!
Süturu hadisatı dehridir âsâr-ı namadut!
Basılmış destgâhı levhi mahfuzu tabiatte,
Mücessem lâfzı mânidardır âlemde her mevcut!*

Avrupa'dan avdetinden sonra Hoca Tahsin Efendi İstanbul'da bir ara (Medresetülhattatin) ittihaz edilmiş olan medresede başında sarığı sevabına Fransızca ders verirdi!

O heyete meraklı idi. İkide bir, İran sefaretine karşı olan küçük odada dürbünle güneşi rasat ederdi. Medrese köşesinde duran (amudî basita)yı o yapmıştı; rüştiye talebesine mahsus bir mücessem küre ile bir gök küresi de vücuda getirmişti. Fakat mukavva üstüne yapıştırtma-ğa para yetiştiremediğinden bu küre kitapçı dükânlarında levha halinde satılırdı. İstanbul ile Galata arasındaki köprü için:

*Hazihi sırat-ı müstakim
Beynelcahimi vennaim.*

Demişti. Bittabi cennet İstanbul, cehennem de Galata idi! Hoca Tahsin'in din hususunda mübalâtsizliğine imanen şair Kâzım Paşa:

*Arşını, endazeyi metroya tahvil ettikleri
Hâce Tahsin ismini Petroya tahvil ettiler!*

Demiş, paşanın bu beyti halkın ağzına kadar düşmüştü. Hoca da kendini tekfir edenlere şöyle mukabele etmişti:

*Bana bîdin dedi erbabı garaz!
İhtiyar eyleyerek kizbi heman,
Ben dahi onlara dindar dedim!
Yalanın karşılığı oldu yalan!*

Hoca darülfünun müdürü de olmuştu. Darülfünun muallimlerinden meşhur (Cemaleddin Efganî)nin (nübüvvet bir sanattır) demesi pek çok gürültüyü mucip olmuş, hükûmet yobazların gürültüsünden korkarak Tahsin Efendi'yi azlederek darülfünunu lağveylemişti.

Hoca:

*Cehalet mültezem, kesb-i kemaldir cünhamuz, bildim!
İlâhi! Cürmü tahsili ilimden tevbeler olsun!*

Beytini belki bu azil üzerine duyduğu teessürle söylemiştir! Hoca bir beynelmilelci olmakla beraber Avrupalıların Müslümanlara tasallutunu çekemezdi. Müslümanların uyanmasını can-ı dilden özlerdi. Ne si varsa hepsini Darüşşafaka'ya hibe etmişti.

Kemal erbabını himayeden haz duyan Münüf Paşa, hocaya hergün yemek tayini gönderirdi. 1288'de ağırca bir hastalık neticesinde tebdlihava için gittiği Erenköy'ündeki köşkünde vefat etti. Şairiâzam Abdülhak Hâmit Beyefendi, Hoca Tahsin Efendi için yazdığı bir manzumede (hastalanmış tabip idi!) diyor ve hocayı, mizacını, maişetini şöyle tasvir ediyor: (29)

*Gökteki heyeti değil ancak,
Yerde de heyeti severdi o zat,
Yalnız fakrda değil, hattâ
O semahatle de yegâne idi!
Serveti bir kütüphane idi;
Ne sorulsa cevaba kadir idi.*

*Bu kemalât ile çok olmuştur.
Kuru ekmele doyduğu demleri
Varı kerrat ile yok olmuştur!
Onu soymuştu bazı mücrimler!
Der idi: Malımı eden taraç,
Belki benden ziyadedir muhtaç!*

*Af ile gösterirdi istiğna,
Bir sitem görse aşinasından!
Belki hâlâ ziyadedir birden,
Onu n. f. retle yadeden heyhat!
Olduğu için hemişe zakiri hak,
Cühelâ zannedirdi münkiri hak!*

*O da bir şuledir sönüp bitmiş,
Bahri biintihayi hilkatte!
Bu siyah perde-i hakikatte,
Bir hayalet ki oynamış gitmiş!
Eylemiş kahkahayla vaveylâ!*

Hayali Efendi şair, farisî edebiyatına vâkıf, lisanı fasih, hüşgü deryadil bir rint idi, tavrını libasını Parisliler'e uydurmuştu. Âlemiâpta Paris nazeninlerinin işve ve efsunu hakkında bilbedaha söylediği beyitler ve kıtalarla meclise şenlik ve taravet verirdi; tasavvufta melûf edi.

Tahsin Efendi münazara ve münakaşa esnasında bazan nefsinin zaptedemez, itirazlarını tecavüz derecesine vardırırdı, fakat Hayali Efendi mütedilâne sözlerle arkadaşını idare ederdi. Fikir ve nazarı gibi boyu da kısa olan İskender Efendi Hint ülemasından geçinir, barit bir taassup izhar ederdi; Tahsin Efendi'ye ilhat, Hayali Efendi'ye zındıklık isnat eylerdi.

Tahsin ve Hayali hocalar birleşip İskender hocayı müdafaadan âciz bir hale getirince, beriki lâhavle çekerek aralarından sıyrılırdı. Ramazanda Paris yaranı bir ramazan programı tertibine karar verirler. İşin sofuları olan Sağır Ahmet beyzâde Mehmet Bey'le Hacı Nuri Bey'e havale eylerler. İmamhği dolayısıyla en mühim vazife Tahsin hocaya terettüp ediyordu. Fakat o:

- Ramazanı tutabilsem, yerdim! havasında bulunmasıyla yan çizer!

İskender Efendi'den (yaran) hoşlanmazdı; Hoca Hayali ise «cüb-be ve ammeyi» çoktan değiştirmişti. Yapılan bir kaç iftar taklidinde Ali Suavi Efendi'nin mevize makamında sathî bir kaç konferans vermesiyle iktifa zarurî olur. (30)

Ramazan böyle boş geçer. Yaran bayramı kutlamak için büyük bir ziyafet tertip ederler. Sofrada müverrih Leon Cahun ile Yeni Osmanlıların Frenk refikleri de bulunur, yenilir, içilir, nutuklar irat olunur, Fransızlar vatan ve hürriyet şarkıları söylerler, bizim yarana da:

- Siz de millî şarkılarınızı söyleyiniz de dinleyelim! Teklifinde bulunurlar. Yaran ne söylesin?

Ey gaziler! Yol göründü gene garip serime!

ile

Sivastopol önünde yatan gemiler!

den başka millî cümbüşü okşayacak bir şey bilmiyorlar. Bunları da bir ahenkte söyleyebileceklerine emin değiller!

Mehmet Bey bilâtereddüt hemen ayağa kalkar, yüksek sesle tek-bir almağa başlar; arkadaşları da ayakta kendisine iştirak ederler. Paris'te tahsilde olup sofrada hazır bulunan Azaryan Efendi'ye de *-ikinci meşrutiyet ilânında âyandan olan zattır-* işaret olunur, o da bunlarla ağız birliği eder! Fransızlar bu millî marş pek beğenirler; ricaları üzerine yaran bunu bir kaç defa tekrar ederler. (31)

3 - Türk düşmanlığının Avrupa'daki zehiri: Hristiyanlık ve haçlı zihniyeti...

Muhbir gazetesi Âli Paşa tarafından 1284'de bir defa tatil ve 55 nüsha çıktıktan sonra büsbütün lağvedilmişti. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa bu gazeteyi ihyaen neşretmek istedi. Paris'teki Jön-Türklerle iyi geçinemiyen Ali Suavi Efendi'yi Londra'ya gönderdi. O da Londra'da Osmanlı hükûmeti aleyhinde kendi başına neşriyatına başladı. Bir İngiliz kadınıyla evlendi. Bazı İngilizlerle münasebet peyda etti.

Türk muhiplerinden ve parlamento âzasından mister Urquhart ile Johnston Battler ve Amiral Salvin bu meyanda idiler. Gladiston Devlet-i Âliye'yi yeryüzünden kaldırmak isterken bunların Osmanlı'nın savunucusu ve David Urquhartın reisi bulunduğu hizip, Gladiston'un arzularına muarız bulunuyordu.

Bu hizip İngilterenin İslâm ve şark âlemine karşı siyasetine islâm ve Türk muhipliği bakımından veçhe tayin ediyordu. Hindistan İmparatorluğu dolayısıyla bir Asya devleti de sayılan ve en çok Müslüman tebası bulunan İngiltere devleti için mühim olan bu siyasetin bize tesirinin büyüklüğü itibarıyla bu hizbin düşünce mazisine bir nazar atfina değer.

Oğuz Türkleri haçlı seferlerinde İslâmiyet'in mukavemet unsuru olarak mevcudiyet göstermişlerdi. Bu seferlerden sonra artık Anadolu onların katiyen ellerinden alınamaz millî yurtları olarak kalmıştı. Bir müddet sonra bu Türkler Osmanoğulları idaresinde bu millî beşiklerinden Rumeli'ye taşmışlardı.

İşte bu tarihten itibaren altı asır müddetle Hıristiyanlar -Balkanlılardan başlamak üzere bütün Avrupa Hıristiyanları- korktukları bu Müslüman Türkleri Balkandan çıkarmak, Anadolu'ya sürmek emel ve meslekini beslediler ve takip ettiler.

Daha Oğuz Türkleri İslâmiyete girmeden evvel gerek Rumeli'de, gerek Anadolu'da Hıristiyanlığı kabul etmiş bir çok Türkler var idi; hattâ bunlar Müslüman Türklere karşı Hıristiyan ordularında, Hıristiyanlık namına hayatlarını feda eylemişlerdi. Müslüman Türkler de Hıristiyan olsalardı Hıristiyanlık ne büyük kuvvet kazanmış olacaktı!

Bir papa -İkinci Pi- şunu da düşünmüştü: Ortodoks kilisesinin merkezini -İstanbul'u- zapt ile şarkî Roma İmparatorluğu yerine bir müslüman Türk imparatorluğu ikame eden Fatih Sultan Mehmed'e, bu Papa'nın bir mektupla müracaat ederek onu milletiyle beraber Hıristiyanlığa davet etmeği muvafık bulması bu düşüncenin mahsulü idi.

Bu suretle bu Türklerin de umumî muhaceret esnasında şarktan Avrupa'ya gelip Hıristiyanlığı kabul eden kavimlerden farkları kalmayacaktı. Hıristiyanlık itibarıyla bu ne büyük muvaffakiyet olacaktı? İslâmiyetin bu metin muhafızları ortadan kalkınca Hıristiyanlığın bütün Asya'ya intişarına hiç bir set artık mukavemet edemeyecekti.

Bu şart ile Papa Türk padişahının fütuhatını affedecekti! Fatihî bütün Hıristiyanlığın hâkimi, efendisi ve Avrupa Hıristiyan âleminin nâzımı, belki büyük Kostantin'den daha büyük bir Hıristiyan azizi olarak tanımakta tereddüt etmeyecekti! Fakat Fatih İtalya'yı da zapta kıyam ederek garbî Roma imparatorluğu memleketlerini de idaresi altına almağa teşebbüsle bu hayali kombinezonları bozuvermişti! O Roma'yı elde edince muhakkak katoliklerin bu «Rim Papasını» da ortodoksların patrikine döndürecekti!

Fatih İtalya fütuhatını ikmale vakit bulamadı. Avrupa'nın cenubu garbîsinde, İspanya'da Müslümanlık imha edilmişti. Acaba cenubu şarkîde de Hıristiyanlık namına bir muvaffakiyet elde edilemez mi idi? Avrupa'ya getirilen Sultan Cem, buna vasıta olamaz mı idi? İş tecrübe-ye degecek kadar mühim idi!

Papa VIII. İnosan, Hıristiyan fıkaraşına sadaka dağıtan Sultan Cem'i:

(Hıristiyanlığa meyli var!) diye «Nasara dinine» davet eylemiş, Mısır'dan oğlunu getirirse ona da kardinallık vermeğî vadeyleyince Cem'den göz yaşlarıyla şu cevabı almıştı:

– Öyle günlere kalmışım ki beni Hıristiyanlığa davet ediyorsunuz! Ben sizden Mısır yolunu isterken siz bana batıl yol gösteriyorsunuz! Bilirsiniz ki, her kişiye kendi dininden başkası batıldır. Benim itikadımca Muhammed dini haktır. Şimdi siz hiç dininizden dönüp Muhammed dinine girebilir misiniz? Kardinallık ve Papalık değil, dünya saltanatını verseniz ben dinimden dönmem. Hakkımda böyle suizanna düşülmesi Nasara fıkaraşına merhametimden vaki olduysa, bizim dinimizde Müslüman olmuş olmamış fukaraya sadaka vardır.

Bu cevap üzerine Papa ile etrafındakiler Sultan Cem'i çok sevdiklerinden, kendi dinlerinde bulunmasını istediklerini söyleyerek bin türlü özürler dilemeğē kendilerini mecbur görmüşlerdi!

Artık bir Müslüman Emirini Hıristiyan etmekten ümit kesmek lâzımdı.

(Son olarak Rus Çarının ikinci Sultan Mahmud'a ortodoksluğū kabul etmesi teklifi hakkındaki rivayetten evvelce bahsetmiştim.)

Bu Müslüman emirleri yola gelmedikten başka Hıristiyanlığa pek mühim zararlar ikanda devam da ediyorlardı. Müslüman Türkler İslâmiyetin kaybettiği bir Endülüs yerine bir Macaristan'ı mı ikame edeceklerdi?

Kanunî Sultan Süleyman cediti Fatih'in Romaya tevcih ettiği silâhı Viyana burçlarına dayamıştı. Bu Müslümanlar halifesi «pek katolik» bir Fransız kralıyla mukaddes Cermen İmparatorluğunun varisi gene katolik bir Alman İmparatoru arasında muharebelere müdahale, Fransız Kralını himaye ediyor, Viyana muhasarasıyla Hıristiyanlığın kalbine yeni bir hançer saplıyordu.

Hıristiyanlık âlemi bu tehlikeyi de savmıştı. Avrupa Hıristiyanlığı geçirdiği korkudan sonra vücuduna arız olmuş uyusuklukla bir müddet istirahat eder gibi kalmış, sonra başka cepheden faaliyete geçmişti. Şark'a misyonerler göndermeğe başlamıştı.

Bu misyonerler de Müslüman Türkler'i Hıristiyanlığa celbetmenin imkansızlığını tecrübe ettiler. Fakat diğer taraftan Türkler de bütün Rumeli'yi Türkleştirmek yolunu bulamadılar. Nihayet Osmanlı İmparatorluğu inhitata başlayınca Hıristiyanlık âleminin mağlûbane vaziyeti de değişti.

Şimdi artık Avrupa için Türk memleketlerinde kuvvetli bir Hıristiyanlık siyaseti takibine imkân hasıl olmuştu. Evvelce haçlı seferleri şeklinde tezahür eden bu siyaset bu defa başka şekillerde tesirini gösterecekti. Mağlûbiyetlerinin, makhuriyetlerinin intikamını almak, düşkünlüklerine bir teselli bulmak isteyen Bizans vakanüvisleri, üleması garplıların zihinlerine dinî siyasetin bütün batıl zehaplarını telkin etmiş, şark işleri hakkında Avrupa muhakemesini yanlış yola sevkeyeylemiş, şaşırılmış idiler. Onlar bu maksatla Müslümanlar ve Türkler aleyhine ortaya yalanlar dökmekten bile çekinmemişlerdi.

Bu zehirler işlemiş, Avrupa'nın Türklere karşı siyaseti daima bunlardan müteessir olarak kalmıştır. Bu tesir altında insanîyetperverane güzel nazariyeler serdedilerek şark Hıristiyanlarıyla Avrupa Hıristiyanları arasında tesanüt hislerinin kuvvetlendirilmesi teşebbüslerine kalkışılması dünyanın rahatını kaçırmak hususunda en büyük âmîl olmuştur.

Bu insanîyetperverane doktrinlerin dini siyasetle mezci suretiyle uyanan ihtiraslar şarkta felâketlerin tevalisinden başka netice hasil etmedi. Osmanlı inhitatı karşısında nüfuzu ve kudreti artan Çarlık Rusya, Akdeniz muvazenesinde Türklerin Avrupa için lüzumlu bir unsur olduğu yolunda bazı Fransız siyasileri tarafından ileri sürülen fikirleri yıkmak için elinden geleni yaptı.

Avrupa'da Türklerin kuvvetlerinden duyulan korku yerine onsekizinci asırda zaaflarından endişe hâkim olmağa başlamıştı; Humbaracı Ahmet Paşa -*marki dö Bonneval*- gibi bazı zevat Çarlık Rusya'nın emellerini akamete uğratmak için Bâb-ı Âliye yeni bir hayat nefhası üflemek istediler; fakat bunun büyük tesiri görülemedi.

O günlerde Balkan işlerinde en ziyade alâkadar olan Avusturya, adeta kendi eliyle Rusya'ya İstanbul yolunu açmak istiyor gibi görünüyordu. İngiltere de büyük Katerina'nın Akdeniz'e geçen gemilerine pilotluk ediyordu! İngilizler için o zamanlarda Rusya ancak bir bitmez tükenmez iptidai maddeler membaı ve İngiliz mamulâtının en geniş bir mahreci idi. Londra'da (Siti) de iş adamlarından mürekkep pek kuvvetli ve pek faal bir Rus partisi meydana çıkmıştı. (32)

İstanbul'daki İngiliz elçisi de bir «Rusya maslahatgüzarı» oluvermişti. O günlerde İngilizler Rusya'nın gittikçe büyüyen emellerini kırmak için yarım asır sonra Moskofların karşılıklarına dikilmek mecburiyetinde kalacaklarını hiç de hesap edemiyorlardı. İngiltere'ye Rusya'dan gelecek darbeyi ilk gören meşhur Wilyam Pit olmuştu.

Yakın şark ve Akdeniz sahasında «on dokuzuncu asırda İngilterenin diplomatik büyük şartı» denilen siyasî mesleki o açtı. Bunun esası Rusya'yı daha ziyade büyütmemek için Devlet-i Âliye'yi kuvvetlendirmek ve alet olarak kullanmak idi. Meşhur kalan 29 Mart 1791 tarihli nutkuyla Pit, Osmanlı devletinin hayatına hatime vermek isteyenlere münakaşaya girişmeğe hazır olduğunu ilân etmişti. (33)

Pit'in siyasî hasmı olup Katerina'nın iltifatlarına nail olan İngiliz liberal şefi Fox ise Devlet-i Âliye'yi Avrupa devletleri manzumesine ve Avrupa milletleri ailesine kabul etmek isteyen bu yeni siyaset usulüyle istihza ediyordu. Fox, Katerina'ya «müşkilât çıkarmak» fikrinde olmadığını söylüyordu.

Pit'in nutkunu irat ettiği celsede bu iki İngiliz siyasîsi tezlerini pek açık olarak ortaya koymuşlardı. Bu iki siyaset mektebi bundan sonra Osmanlı devleti hakkında birbirine tamamen zıt yollar takip ettiler. İki parti için her şeyden evvel halledilmesi lâzım gelen cihet, Rusların Asya'da yayılmalarına mani olmak için diplomatik vasıtalar kullanmak mı, yoksa bunu tehire katiyetle karar vermek mi icap edeceğini, Karadeniz Rus donanmasının İngiliz donanmasının bir peyki sayılabiliş sayılamıyacağını tayin etmek idi.

Devlet-i Âliye'nin muhafaza ve bakasını temin için Türklere karşı müsbet ve muhibbane bir siyaset takibini düşünen parti nezdinde bile Moskof düşüncesi Türk düşüncesine takaddüm ediyordu. Vikler, Rus donanmasının İngiliz menafiine hizmet edebileceğini iddia ediyorlardı. Bunlar arasında «Türkleri can sıkıan eski tarz ve usulleriyle ortadan kaybolmağa bırakmağı» tavsiye edenler oluyordu.

Toriler ise Devlet-i Aliye hakkında tertipli ve şuurlu bir takviye siyaseti düşünmek derecesine kadar ileri gitmekle beraber, Rus donanmasının kuvvetlenmesinden korkularını gizleyemiyorlardı. İşte meşhur Lord Stratfort dö Redklifin daha İstanbul sefaretinde şark siyasetinde ilk tecrübe ve mümareselerini yapmakta olduğu bu sıralardadır ki, bu iki siyaset mektebinin nazariyecileri meşhur muktesit Kobden ile David Urquhart ortaya atılmışlardı.

4 - İngiltere'de Türk dostluğu için Bayrak açan siyasetçi: David Urquhart...

Mançester iktisat mektebinin pişvası olan ve Rusya'nın İngiliz mamulât ve masnuatına pek büyük bir ihraç sahası olduğunu düşünen Kobden, 1836'da Hıristiyanlık namına Devlet-i Âliye'nin taksimini isteyenler safına açıktan açığa geçmişti. O şark haritasının değişmesinden İngiltere'nin iktisaden kazançtan başka bir şey görmeyeceğini iddia ediyordu. Kobden'in bu fikri İngiltere'de on dokuzuncu asır liberal kabineleri için şark siyasetinde umde olmuştur.

Fox'tan Gladiston'a, son zamanlarda Edvar Grey'e kadar Rus muhipliği yolunda yürüyen bütün liberal kabineler İstanbul'u Ruslara terketmekte bile mahzur görmemişlerdir.

Çar birinci Nikola'nın Lord Seymura Devlet-i Âliye'yi taksim için açılıp, «Türk meselesini İngiliz hariciye nazırıyla on dakika sürececek bir mükâlemede halledebileceğini» söylemesi liberallerin bu meyânına ziyade ehemmiyet vermesinden ileri gelmiştir.

Buna mukabil 1833'ten beri İngilizler arasında Çarlığın şarktaki siyaseti aleyhinde şiddetli bir cereyan uyanmakta idi. Bunu da uyandıran İskoçyalı David Urquhart idi. Urquhart siyaset meydanında iptida Yunan muhibbi olarak görünmüştü. Fakat 1827'de şarka yaptığı bir seyahatte Türkler hakkında kuvvetli bir sempati duyarak avdetinde İngilterede Türk muhipliği cidalini açmış, çıkardığı gazetesindeki neşriyatıyla Lord Palmerston'u Ruslara karşı ihtiyatlı bulunmağa mecbur etmişti. Urquhart bu siyasetiyle İstanbul'da büyük nüfuz kazanmıştı. Bir asır evvel Humbaracıbaşı Ahmet Paşa'nın oynamak istediği rolü şimdi Urquhart muvaffakiyetle ifa ediyordu.

Rusya 1829 Edirne muahedesiyle Devlet-i Âliye'yi münhasıran kendisi ve Yunan dostları hesabına parçalamağa muvaffak olamayınca, Osmanlı İmparatorluğunu zaaf içinde yaşatarak kuvvetlenmesine meydan vermeden Avrupa'nın Rus ihtiraslarına karşı koyamayacağı bir vakte kadar mevcudiyetini muhafaza etmek kararını vermişti. Bu muvakkat muhafaza ve idame siyaseti şark meselesine tesirini yavaş yavaş gösteren bir zehir katmaktan başka bir şey değildi!

Rusya, «hasta adamın» sıhhati bir asırdan beri beklenen ıslahat ile iade edilmek kabil olamayacağını, bu ıslahatın ancak şark Hıristiyanları üzerinde bir ortodoks vesayeti ile vücuda gelebileceğini isbat eylemek istiyordu; el altından hazırlıkla Devlet-i Âliye'ye tahakküm etmek emelinde idi. Bu yavaş fakat müessir zehirleme siyasetinin pek geniş tehlikelerini ilk defa olarak Urquhart, neşriyatıyla ve bütün vüzu-huyla meydana vurmuştu.

Bu izahat göstermişti ki: «Hükmetmek için tefrikaya düşürmek ve parçalamak, tâbi ve esir etmek için karıştırmak, aynı kiliseye mensubiyet vesilesiyle şark ortodoks Hıristiyanlarını himayeye kalkışarak bunu bir

hak diye devlete tanıttırmak, ırkdaşlık iddialarıyla himayeyi ve nüfuzu kuvvetlendirmek Çarlık Rusyası'nın hedefine vüsul için takip ettiği muhtelif yollar ve çareler idi; Devlet-i Âliye'de çıkarılan her iğtişâş ve ihtilâl devletin inhilâliyle bütün memleketin kendi hükmü altına alınmasına, olamaz ise en büyük hisse kendisine ayrılmak üzere rakipleriyle taksimine hizmet edecekti. Bu da İngiltere için vahim bir tahlîke olacaktı.»

Urquhart'ın bu düşünceleri pek çok İngiliz tarafından takdir edildi. Urquhart, Türk milletinin beynelmilel manzumeye ithalini istiyordu. Onun fikrinde: «dahilî işlerine müdahaleden içtinap edilirse Devlet-i Âliye -garp milletlerine istinat ederek- bu fasılasız müdahalelerin kendisini daldırdığı ataletten kurtulabilecekti; hasta adamın yakında ölüme mahkûm olduğu, buna deva bulunamayacağı fikri bütün fenalıkların membaı olmuştu; bu fikir ise hadîsatın hakikatine istinat eden bir şey değildi; bunu ortaya koyan hastanın mirasında alâkadâr bir tabip idi! Devlet-i Âliye kendisine iyi gelmeyen Avrupakârî bir tedavi usulünü takip etmeğe ikna edilmişti; bu suretle vücuduna kendisini hasta eden zehir zerkolunmuştu!»

Bonapart'ın meşhur İstanbul elçisi Sebastiyani bile Devlet-i Âliye'yi (bir naaş!) olarak tasvir ediyordu. Urquhart, Müslümanların siyasî hayatlarına Avrupa medeniyeti formüllerinin idraksızca tatbikine muhalefeti; o Müslümanların sayısî tesisatını, dinî ve fikrî itiyadat ve mevzuatını tetkik eylemişti; İslâmî anane ve teamüllerin muhafazasını isterdi.

Türk ırkının hayatîyetine hakikaten sıtk ve kuvvetle kani olmuştu. Bu tetkikleri ve kanaati ile o bu Müslüman ve Türk mevzuat tesisatında sağlam bir teşkilâtın formülünü bulmuştu. Urquhart'ın Türklerce Avrupa müessesatının mihanikî bir taklidine tercih ettiği bu formül şu idi:

«Avrupa devletleri şark işlerine hulûs ile ve tamamıyla müdahaleden içtinap eylemelidir ki, Müslüman kavimlerin modern milletler haline tahavvülü zaruret-i tarihiyesinin tabii yolda kemale ermesi kabil olabilsin. Münevver ve şark işlerine vâkîf Avrupalılar diplomatik müdahalelerden ve beynelmilel entrikalardan masun kalarak bu milletlere yardım eylemelidirler.»

Urquhart, hiç tereddütsüz beyan ediyordu ki, Moskof diplomatlarının Avrupa'ya arz ettikleri şekilde Türk meselesi şarkta kanışıklıkla-

rı idameye hâdim bulunan ve bir gün istirahati umumiyeeye pek pahalıya malolacak olan bir düzende, bir aldatmacadan ibarettir.

Bu fikirleri neşirde Urquhart yalnız kalmamıştı. İstanbul'da Monitör Oryantal Müdürü Blacque dahi Türk ırkının hayat kabiliyetini Fransa'ya anlatmak için uğraşıp duruyordu. Fakat o sırada onuncu Şarl'ın Fransa'sı, Ren sahillerinde bir tazmin mukabilinde İstanbul'u Ruslar'a bırakmağa müheyya bulunuyordu; Fransa o günlerde hiç de Urquhart'ın ve Blacqueun fikirlerini kabul edecek vaziyette değildi!

Navarin vak'ası Avrupa Hıristiyanlık âleminde öyle bir şevk ve hahiş uyandırmıştı ki, Çarlığın Avrupa'yı aldatmakta olduğunun farkına varanların adedi ancak bir kaç kişiye münhasır kalmıştı.

Avrupa Türklerle Ruslar arasındaki mücadeleyi hareketsiz ve galip Rusya hesabına adeta tasvipkâr nazarlarla seyrediyor gibi idi. Hünkâr iskelesi muahedesi Devlet-i Âliye'yi Rus tahakkümü altına sokmak semeresini hasıl etmişti. Şark seyahatinden avdetinde Türkleri meth ede ede bitiremeyen Lamartin gibi bir şairin yazıları bile, Fransa'da Türkler lehine bir cereyan uyandıрмаğa kifayet etmiyordu. Amma İngiltere'de Urquhart boş durmuyordu. Siyasî akidesinin sağlamlığına iman derecesinde bir itimat ile İngilizleri ikaza durmayıp çalışıyordu.

5 - İngiltere'de Gladston'un Türk düşmanlığı ve başka bir Avrupa ittifakı doğurması...

Mısır meselesinde İngiltere Rusya'nın Devlet-i Âliye'ye münferiden tahakkümüne mâni olacak yolda hareket etti. Kırım muharebesinde de İngilizler'in Ruslar'a karşı Türklerle elele vermelerinde İngiliz menfaatlerinin ne kadar büyük olduğunu izhar ve isbat eylemek için Urquhart'ın sarfettiği gayretin pek büyük tesiri oldu. İngilizler nihayet Türklerle ittifak ettiler. Bu neticeye, bu gayretin semeresi ve Urquhart'a İngiltere'nin Kırım seferine müdahalesinin hakikî âmili bile denilebilir.

1856 Paris Kongresinde Urquhart'ın siyaseti galebe etmiş görün-
dü. Ancak bu defa da Avrupa diplomatları meselesinin esas ve ruhu Hı-

ristiyanlarla Müslümanlar arasındaki münasebetlerinin şeklini umuman ve cezrî bir surette değiştirmek olduğunu anlayamadılar. Paris muahedesinden sonra da Türkleri, felâketleri tacilden başka şeye yaramayan beynelmil el entrikalardan vareste ve rahat bırakmadılar.

Osmanlı idaresindeki Hıristiyan cemaatlerini metbularına sadakatle yapılacak lüzumlu ve hakikî ıslahat ile medeniyetin feyizlerinden müsterihane hisselerini almağa sevkedecek yerde bunları haricî entrikaların birer aleti saydılar. Esasen Devlet-i Âliye bünyesinin ihtiyaçlarına bir türlü uydurulamayan tanzimatın Hıristiyanlarca telâkki ve kabul tarzında ve müteşebbislerinin beklemediklerini verememesinde bu müdahale ve entrikaların tesiri de az olmamıştır.

Devlet-i Âliye'yi bir hamlede mahvedemeyeceğini anlayan Çarlık Rusyası Paris muahedesinden sonra Osmanlı devleti için siyasî sarılmalar ve ihtilâçlar içinde bir «yaprak dökümü ve tedricî ölüm» sistemini icat eylemişti. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki zıddiyet ve ihtilâfları körükleyerek idame ve teşdit etmek, Avrupa efkârı umumiyesine arz ve neşredilen itilâf ve ıslahat esaslarının tatbikine el altından işlemek suretiyle mümanaat eylemek Çarlık Rusyası'nın tam muvaffak olabileceği bir siyasetti.

Paris kongresi Türklerin kara gözleri için değil, Avrupa sulhü endişesiyle bu Rus sisteminin önüne geçmek istemişti. Fakat bundan sonra şark Hıristiyanlarına ve muttarit vesayetlerine ihtiyaçları hissettirilmekte devam edilmmişti. Siyasî nazarîye ile ameliye arasında bu esaslı tezat Osmanlı-Rus muharebesini intaç eden bütün karışıklıklar silsilesiyle tevhit etti. Bir asır evvel büyük Katerina'nın yaptığı gibi bu defa da Rusya'nın uzattığı Bosna-Hersek yemi, Avusturya'nın Rus olmasına takılmasını intaç etti. Avusturya iğfal edildiğini anlayınca kadar Ruslar İstanbul kapılarına dayandılar.

Kıbrıs'a bir aslan pençesi attıktan sonra İngiltere'nin şiddetli müdahalesi olmasaydı, bu defa «hasta adamın» artık son günleri gelmiş sayılabilirdi. Rusya mirası taksimde varisler arasında çıkacak ihtilâfın umumî bir harbe müncer olabilmesinden sakındı; tevakkuf etti. (Balkan harbi bu halin küçük bir nümunesini göstermiştir.)

Berlin Kongresi nazarî olarak hiç bir meseleyi halletmedi; bütün iddialara, rekabetlere meydanı açık bıraktı. Lord Bikonsfild, İngiltere

için Müslüman milletlerin siyasî terbiyesine ve şarkta ıslahat hareketi-
ne riyalet etmeği maneui bir vazife addeyliyordu. Ona göre, «gerek pa-
nislavizm ve gerek pancermanizm şarkta yeni bir nizam teessüs eder-
ken zarurî olarak vaki olacak siyasî ve içtimaî tahavvülât arasında bu-
lanık suda avlanmak isteyeceklerdi; İngiltere ise Hıristiyanlık ile Müs-
lümanlık arasında emniyet münasebetleri vücuda getirerek bunu mene
çalışacak, Avrupa'yı umumî bir tutuşma ve iştialden koruyacaktı.»

Onun bu fikri Urquhart'ın ihdas ettiği cereyandan mülhem ol-
muştu. Fakat Bikonsfild bu tasavvurunun filiyatına geçemedi. Gladis-
ton artık siyasî mevkie hâkim olmuştu. Hıristiyanlık akideleriyle ve ilâ-
hiyatıyla dimaği meşbu olan bu devlet adamında Müslümanlığa kin
muharrrik bir kuvvet gibi işlerdi. Gladiston'un tesiri nüfuzuyla İngilte-
re'nin şark politikai büsbütün makûs bir cephe tuttu ve Çarizmin İslâ-
miyet aleyhinde adeta hasbî bir müttefiki oldu.

Londra'da (Siti) de Ruslara muhip parti, Rus piyasasını iktisaden
istismar etmekten başka şey düşünmüyor ve Bikonsfild'in İngiltere'ye
terettüp ettiğini ileri sürdüğü maneui vazifeyi idrakten pek uzak bulu-
nuyordu. Bu sırada Anglikan ve Rus - Ortodoks kiliseleri arasında bir
mukarenet husulü fikirleri de ortaya çıkarılmış, İngiltere'de Rus mu-
hibbi parti bu fikri çıkaranlarla birleşmeği muvafık bulmuştu.

Bu iktisatçılarla ilâhiyatçıların ittifakı Foks'un fikirlerini Pit'in
fikirlerine tamamıyla galebe ettirdi; Urquhart ile Bikonsfild'in mütala-
aları ve tasavvurları, yerlerini Gladiston'un kinlerine ve hırslarına ter-
kettiler. İngiltere İslâm ve Hıristiyan arasında «bîta'af ve hayırhah bir
mutavassıt» rolünü bırakarak Müslüman kuvvetlerini kırıp mahvet-
mekten ibaret Çarlık sistemine meyletti.

Midhat Paşa'nın tesis ettiği meşrutiyetin doğar doğmaz ölüver-
mesi de İngiltere'de bu temayülü kuvvetlendirmeğe Gladistonun elin-
de iyi bir silâh oldu. Bu suretle Müslüman Türkler aleyhine Hıristiyan
husumetiyle kendi kendine müteharrrik bir Avrupa ittihadı husule gel-
miş gibi oldu. (34)

Buna rağmen Urquhart ve arkadaşları mağlûp ve ezilmiş Türkle-
rin dostu ve muhibbi kalmakta devam ettiler. Tuttuğu Müslüman ve
Türk nuhipliği siyasetinde Gladiston'la mücadeleden çekinmeyen Ur-

quhart, Gladiston'un bu galebesinden bile meyus olmuyordu. Ancak ihtiyarlık haliyle sıhhati eskisi gibi faaliyet göstermesine ve uğraşmağa müsait olmadığından vaktini İsviçre'de geçiriyordu.

Osmanlı payitahtında uğraşmak için fikir arkadaşlarından Conston'u İstanbul'a göndermişti. Ali Suavi siyasî faaliyete başladığı vakit, İngiltere'de Türk muhipleri partisi işte bu düşkün ve sönük vaziyette bulunuyordu.

6 - Urquhart'ın Abdülâziz'e gönderdiği mektup neden takdim edilemedi?..

Urquhart ve arkadaşları Osmanlı devletinin garplılaşarak değil, eski âdet ve aneneleri, ahlâk ve müessesatı muhafaza, ıslah, ikmal edilerek terakkisine taraftar idiler. Ali Suavi Efendi de kendisi için Urquhart mektebinin bu prensibini kabul eylemişti.

Conston İstanbul'a gelirken Londra'da bulunan Ali Suavi'den Sami Paşa'ya bir tavsiyenâme getirmişti. Suavi bir mektubunda, eski şark âdetlerine meftun olan Conston'a verilecek ziyafetlerde sofrada şarap bulundurulmamasını hassaten yazmıştı!

Mister Urquhart ile parlâmentodaki refikleri, Abdülâziz'e hitaben yazdıkları uzun bir mahzarı Conston ile İstanbul'a göndermişlerdi. Fakat bu mahzarın Abdülâziz'e takdimi mümkün olmadı. Abdülâziz'in resmî işlerde kaideperest bir hükümdardı. Conston, hattâ bizzat Sami Paşa çalıştığı halde, İngiliz muhalif fırkasının bu mahzarını hususî surette padişaha isal ettiremedi. Resmî kanala, yani Bâb-ı Âliye müracaat etti; Bâb-ı Âli de taassup gösterdi; İngiliz sefaretinden geçmemiş böyle bir kâğıdı zât-ı şahaneye arzetmekten imtina etti; Conston'un İngiltere Elçisi Elyot'a müracaatı da semeresiz kaldı. Urquhart hizbi Abdülâziz'e açıkça, Gladiston hükûmetine hiç itimat etmemesini tavsiye ediyordu. (35)

Conston iptida Beyoğlu'nda İngiliz sefreti arkasında Kamer Hatun mahallesinde sıra evlerden birinde oturdu.

Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca Avrupa'da bulunan kardeşi oğlu Mehmet Emin Bey'in idama mahkûmiyetini affettirmişti. Zaten

Abdülâziz'in Avrupa seyahatinde Mustafa Fazıl Paşa'nın padişahın ayağına öpmesi Mehmet Bey ve arkadaşlarıyla aralarını biraz soğutmuştu.

Yeni Osmanlılar birer ikişer İstanbul'a avdete başlayınca Ali Suavi Efendi de döndü. İstanbul'da (Debistanı İraniyan) olan denize nazır konakta oturduğu sırada, Conston da kendisine misafir oldu.

İskender hoca İstanbul'da rüştüye mekteplerinde farisî hocalığı ederek maişetini temin ediyordu.

Hayalî hoca ortadan kayboldu. Tahsin Efendi Münif Paşa konağında yatıp kalkıyor, İran sefaretinin alt tarafındaki taş mektepte istiyenlere riyaziyat ve felekiyat okutuyordu. Tahsin hoca muhatabına muarız bulunmak âdetinden bir türlü vaz geçemiyordu. Bir gün (kaza gelince göz görmez!) mealinden Araçça bir hikmet düsturunu irat eden bir zata:

– Yanlış okuyorsunuz! Göz görmeyince kaza gelir! demişti.

Tahsin hocanın bu vecizesi Ali Suavi Efendi'nin hareket tarzına pek uymaktadır. Filvaki cüretkâr Suavi'nin siyasî gözü uzağı göremediği, salaklıkla tertipsizce hareket ettiği için başına kaza geldi! Suavi, Avrupa taklitleriyle İslâmî mevzuatın ve millî şiarın mahvına sebep verildiğini iddia ederdi.

Âli Paşa'nın hususî Fransızca kâtibi M. Mismar de, 1870'de neşrettiği *Les Soirées de Constantinople* eserinde tanzimatın yaptıklarını şöyle tahtie eylemekte idi:

(Avrupa'nın mobilyaları, esvapları, silâhları ve askerî tabiye usulleri, maliye usulü ve tesisatı alındı. Alınmayan medeniyetin ana fikirleri oldu. Her hangi bir medeniyet seviyesine yetişmek için medeniyetin yalnız maddî neticelerini almak kifayet etmez. Eser ile müessir, köklerle ağaç ve ağaç ile meyvaları arasında tabii ittisâl hatları vardır. Bu günün vaziyetindeki müşkilât, Avrupa'dan alınan maddî ve amelî terakki eserlerine nazarı ve fikrî terakkiyatın takaddüm etmemiş olmasından tahaddüs ediyor.)

Suavi'nin şiddetli hücumlarını, itiraz ve takbihlerini celbeden de işte Avrupa'dan alınan yalnız bu medeniyet zevahirinin İslâmî ve millî müesseseleri, ananeleri yıkacağı noktasına istinat ediyordu. Galatasaray Lisesinde müdürler arasında Ali Suavi Efendi'nin tercüme-i hali vardır. Bu tercüme-i halde deniliyor ki:

(Ali Suavi Efendi yazılarında Osmanlı camiasındaki Türklerden ve milliyetine bağlı Türk âlimlerinden sitayişlerle bahseder, bu hususta Avrupa âlimlerini de İşhat eylerdi; Araplara maledilmek istenilen Türk âlimlerini hassas bir kalemle ayırırdı; Türklerin ulüm ve fünuna hizmetini daima sayıp ortaya dökerdi.

Suavi'nin genç Osmanlılarla uyuşması kabil olamıyordu. Aralarında fikrî muhalefet nihayet şahsiyata intikal etmiş ve gittikçe artarak son haddine varmıştı.

Abdülhamid, Yeni Osmanlılar'dan ürktüğü için bunlara istimalet [gönül alma, avutma] yolunu tutmuştu. Bu maksatla sarayda bir (üdeba cemiyeti) tesisini tasavvur eylemişti. Abdülhamid Yeni Osmanlıların Sultan Murad tarafına meyillerinden zuhurunu muhtemel gördüğü fesatların vücuda gelmesini men için evvelâ onları böyle zarifane sarayda işgal çaresini bulmuştu.

Ali Suavi İngiltere'den avdetinde Midhat Paşa'nın -bezmi hasında- nedimi olduğu gibi, mabeyn ricalinden bazı beylerin ve bu tarik ile Fethi Paşa damadı mabeynci feriki İngiliz Said Paşa'nın teveccühlerini de celbelemiştir.

(Mahmut Celâleddin Paşa Mir'at-ı Hakikatte bu teveccühü, Suavinin İngiliz karısının «hüsnü beha sermayesine» ve «havaperestane meyillere» atfetmektedir.)

Suavi'nin İngilizce biraz konuşmağa iktidarını ilmen ve aklen kifayetine delil addeyleyen İngiliz Said Paşa, Suavi Efendi'yi padişaha da takrip eylemek fikrine düştü. Bu suretle Ali Suavi için bir saltanat müşaviri olmak derecesine kadar yükselmeğe meydan açılıyordu.

7 - Ali Suavi'nin Galatasaray müdürlüğü ve bu vazifeden azli...

Üdeba cemiyeti hakkında müzakerede bulunmak üzere Namık Kemal Bey ve Ziya Paşa bir kaç arkadaşıyla sarayda toplanmışlardı. Birinci içtimada İngiliz Said Paşa, Suavi Efendi'nin de padişah tarafından cemiyet âzalığına tayin olunduğunu tebliğ etti. Ziya Paşa ünif ile:

– Suavi Efendi cemiyete dahil olursa biz içtima etmeyiz! cevabını verdi. Said Paşa bu imtinaı Abdülhamid'e arzetti; sonra içtima odasına avdet eyleyerek:

– Cemiyetiniz doğmadan öldü! sözleriyle cemiyetin toplanmasına lüzum kalmadığını bildirdi. (36)

Yeni Osmanlıların bu suretle idareleri kabil olamayacağı anlaşılınca Abdülhamid Namık Kemal Bey gibi asrın vükelâsından sahabet görenleri birer hizmete sokuşturdu. Conston, Suavi'nin delâletiyle ve «bazı idraksizlerin de sahabetiyle» sadareti esnasında Midhat Paşa'ya sokulmağa, saraya intisap peydasına muvaffak olmuştu. Conston'un bu sırada İstanbul'da bulunuşu İngilterede devlet aleyhine dönmüş olan efkâra karşı hareket için âdeta manevî bir lütûf addolundu; içyüzü tamamıyla bilinmeden kendisiyle siyasi istişarelere girişildi; tedbirlerinden istifade gibi batıl bir emele düşüldü.

Midhat Paşa sadaretinde bir akşam vükelânın havassı Beşiktaş sarayına celbolundu. Sadrazam da hazır olduğu halde Conston meşveret meclisine mahrem oldu! Conston, İngilizce bir lâyiha hazırladı. Bu lâyiha hada olmayacak, yapılamayacak bir takım teklifler de bulundu. Rusya'da ihtilâl çıkartılması, Eflâk ve Buğdan'ın Avusturya'ya terki mukabilinde Avusturya'nın Galiçya eyaletine muhtariyet vermesi gibi teveh-hümeler, bu siyasî layihanın en mühim maddelerini teşkil ediyordu!

Avusturya Galiçya'ya muhtariyet verecek olursa bunu görecek Lehliiler Rusya aleyhine kıyam edeceklerdi! Bu lâflara ehemmiyet verildi. Midhat Paşa tarafından Avrupa'ya gönderilmiş olan nafia müstehzarı Odyan Efendi aldığı talimat üzerine bu esaslar üzerinde Avusturya'ya telkinlerde bulundu. Avusturya imparatoru bu acip fikirlere bir istihza tebessümüyle cevap verdi. Bu suretle Bâb-ı Âlinin sırtına siyaset âlemince yeni bir skandal yüklendi!

Urquhart Abdülâziz zamanında gösterdiği hayırhahlıkta devam ediyordu. Bahusus Abdülhamid Abdülâziz gibi hariçten evrak kabulünde taassup göstermiyordu! Urquhart Abdülhamid'e yazdığı mektupların birinde: (Kendisinin efkârını istimzace Abdülhamid'in de tenezzül eylediğini) zikreylemişti.

Diğer bir defa da bu azimkâr Türk muhibbi Abdülhamid'e, (meyus olmayınız! Vakayiin feci seyrine bakarak gayret ve tedbiri elden bırakmayınız. Devletiniz mahvolmuş değildir. Bir vezir zuhur edebilir ve vukuatın cephesini değiştirebilir.)

Diye kalp kuvveti aşılamağa çalıştı.

Abdülhamid'in yeni Osmanlıların muktedarlarını taltiflerle nazâr altında tuttuğu sırada, Ali Suavi Efendi de Abdülhamid'in oğullarına muallim tayin edildi. Fakat saray adabına göre hareket edecek kabiliyette olmadığı için bu vazifesi çok sürmedi. 1877 iptidalarında (muharrem 1294) mütemayiz rütbesiyle Galatasaray Sultanisi mektebine müdür tayin edildi.

Suavi Efendi bu memuriyetinde saraydan ayağını çekmedi; devletin büyük siyasî işleri hakkında sarayca rey ve fikrine müracaat olunmak derecesinde bir mevki tuttu; mütalaalar beyan ve lâyhalar takdim etti. Suavi'yi takdir etmeyenler arasında bulunan Abdurrahman Şeref Bey, Tarih Musahabelerinde Ali Suavi'nin bu münasebetle «kendini satıcı, sahte dâniş ile» saraya takarrübünü muhafaza eylediğini zikrediyor.

Suavi halk arasında taayyün ve itibar bulmak emelini de besliyordu. «Elmârûz» diye gazetelere siyasî makaleler yazıyordu. Saraya intisaptan sonra vaziyeti his ve fehmederek saraya yaranmak yolunda Midhat Paşa'nın aleyhine dönmüştü. Ramazanda Ayasofya ve Beyazıt Camiilerinde kürsüye çıkıyor, halkın efkârını uyandıracak vaizler irat eyliyordu.

Lâkin tavrü hali perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket, paçaları yerde sürünür pantolonu zibidi kıyafetle sultanî mektebi içinde dolaşması eski softalık zamanlarını hatırlara getiriyordu. Çok okumak, çok yazmakla meşgul olan ve siyasî hayatı çok seven Ali Suavi Efendi, idaresizliğiyle ve «çok bilmişlik iddiasıyla» mektepte intizamın ve tedrisatın altını üstüne getirmişti.

Avrupa'dan peşine taktığı güzel kadın ile mektepte beytutet etmek «saygısızlığında da» bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca dile gelmişti. (37) Conston da ikametgâhında kendisine refaket ediyordu. Bu hal ile sultanî müdürlüğünde kalması caiz görülemediğinden (28 Teşrinisâni 1877) de azledildi. Defaten en yüksek mertebeye çıkmak, devlet işlerinin hal ve akdini elde tutmak isterken şimdi ötede beride sürünmeğe başladı.

Bu halden kurtulmak için gayri memnunlar arasına girerek bir hamlede ve yekten balâya sıçramak çaresini düşündü. Kendisinde memleketi Abdülhamid'in şeametinden ve fena tutumlarından kurtarmak üzere Beşinci Sultan Murad'ı yeniden tahta geçirmek fikri uyanı. Mektepten çıktuktan sonra Üsküdü' da Şemsipaşada (Direkli yalı) diye maruf yalıda oturuyordu.

Üsküdar semtinde sakin sadedil Rumeli muhacirlerini etrafına toplamağa başladı. Sultan Murad'ın hal'i üzerine saltanatından istifade emelinde bulunup da bir şeye nail olamayanların da Suavi'ye taraftar olmaları tabii idi. Zaten Sultan Murad'ın hal'i bütün gayri memnunlarına ittihat noktası olmuştu. Halk arasında Sultan Murad'ın akıllandığı, tahta geçirilmesi lâzım gelceği yolunda sözler de veran ediyordu. Suavi de Sultan Murad'ı meydana çıkarıp tekrar tahta getirmek, buna muktedir olamazsa İngiliz gemilerine iltica ettirerek Londra'ya götürmek kararını verdi. Bu yolda ciddiyetle çalışmağa koyuldu.

8 - Ali Suavi'nin Sultan Murad'ı tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı'nı basması...

Sultan Murad'ın ikamet eylediği Çırağan Sarayı cihetinde caddeye müntehi tepeden yola toprak kaymasını men için evelce yapılmış olan set harap olmuştu. Tamirinde muhacirler çalıştırılıyordu. O günlerde İstanbul'da yüz elli bin kadar Rumeli muhaciri bulunduğu tahmin ediliyordu. (38)

Suavi bu muhacirlerin muteberanından Filibeli Ahmet Paşa ile emsalini kendi efkârına uydurdu. Bunların da yardımıyla muhacirlerin hayrı şerri bilmezlerinden bir kısmını Abdülhamid hal' edilirse gördük-

leri fenalıklara nihayet verileceği, vatanın felâketten kurtulacağı gibi vaatlerle ikna etmekte müşkilâta uğramadı. Cemiyetin tertibatı ikmal edildiğine aklınca kanaat hasıl olunca 1295 Cemaziyülevvelinin on altıncı günü (18 Mayıs 1878) Basiret Gazetesinde şu fıkrayı neşreyledi:

(Herkes ve hep evrak-ı havadis hali hazırımın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakkı âcizanemde mevcut olan emniyeti âmmeye mebnî söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğinde şüphem yoktur. Müşkilâtı hazıra pek büyüktür. Lâkin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshamızda cümlemin müsaadesiyle bu çareyi kısaca şerh ve beyan edeceğim. Bu mektubun yarın neşredilmesi enzar-ı umumiye celp içindir.)

Ertesi günü (17 Cemaziyülevvel 1295 - 19 Mayıs 1878) (39) Boğaziçinde Kuzguncuk'tan elli kadar müsella muhacir yaranını bir manaya doldurdu. Bunlarla gündüz saat on birde doğruca Çırağan Sarayı sahiline yanaştı. Diğer muhacirler de Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki caddede toplandılar. Sahil kapısından içeriye girmek isteyen muhacirler nöbette bulunan bir askerın mümanaatına uğrayınca zavallıyı hançerlediler, kapıyı zorlayıp içeri girdiler.

Dairenin kapısını, çerçeve ve camlarını kırdılar. Muhacirlerin miktarı dakikadan dakikaya artıyordu. Sultan Murad dairesinin avlusuna girenler yüz kişiden az değildi. Hariçte kalanlar da yüzü mütecavizdi. Avluda bulunan iki muhafız da mukavemet ettiklerinden rovelverle itlâf edildi. Muhacirlerden 60 kadarı Çırağan Sarayı'nın harem dairesine girmeğe fecre buldular. Rovelveri tetikte, adamlarını hararetle sözlerle teşvik ve sevkeden Ali Suavi:

– Sultan Murad Efendimizi görmek isterim! diyerek Sultan Murad'ın odasına doğrudu.

Bu mecnunane teşebbüsten Çırağan Sarayı'nda kimsenin haberi yoktu. (Aşağıda anlatacağım ikinci Çırağan vak'asında Sultan Murad'ın evvelden haberi olduğu görülecektir.) Suavi içeriye girdikten sonra cereyan eden ahval hakkında rivayetlerde ihtilâf vardır:

Sultan Murad'ın baş kadını Mevhibe kadın efendinin anlatığına göre:

(Çırağan Sarayı'nda kadınlar ve harem ağaları iptida saraya böyle hücum edenlerin Sultan Murad'ı öldürmek kastinde bulduklarını,

bu hücumun Abdülhamid tarafından mürettep bir şey olduğunu zannettiler, harem ağaları:

– Düşman geliyor! Hamid'in adamları hücum ettiler! diye, validesi Şevkefza ve Hatice Sultan'ın validesi Şâyân kadınla birlikte Sultan Murad'ı muhafaza için taş odaya kapayıp kilitlediler. Gelenler Sultan Murad'ı görmekte ısrar ediyorlardı. Nihayet Sultan Murad yanında kılıcı ve rovelveri olduğu halde ortaya çıkarıldı. Bu sırada az kaldı İdris isminde birisi valide Şevkefza kadını vuracaktı.)

Diğer bir rivayete göre Sultan Murad, muhacilerin hayuhuy avazelerinden ziyadesiyle telâşa düşmüş idi; kendine suikast edileceği zehabiyle ortada şaşkın şaşkın bakınırken Suavi avenesiyle etrafını aldı.

– Sen bizim meşru hükümdarımızsın. Halk Abdülhamid'in hal'ini istiyor. Sana biat ediyoruz. Kendini sadık tebaana göster! yolunda bir hitapta bulundu. Sultan Murad kâh ileri atılmak istiyor, kâh duruyor iken Suavi:

– Padişahım çok yaşa! velvelesiyle Sultan Murad'ın eline bir tüfek verdi. Sultan Murad'ı mavnaya girip kendileriyle birlikte Anadolu yakasına geçmeğe davet ederek saraydan çıkarmağa çalıştı.

(Bu nokta diğer suretle de rivayet olunur: Sultan Murad kendisini iclâs teşebbüsünün bu tarzda icrasını beğenmiyor; reddediyor. Ali Suavi:

– Eğer sen kendi arzun ile padişah olmak istemez iken biz seni cebren yaparız!

Diyor; bunun üzerine Sultan Murad da: (Kendisine el süren olursa nefsinin müdafaa için öldürmeğe mecbur olacağını) söyleyerek elbisesinin altında sakladığı rovelveri teşhir ediyor. Tam bu sırada asker yetişiyor.)

Sultan Murad'ın yanında Çırağan'da hizmet etmiş, fakat Suavi vak'asında hazır bulunmayıp bu hadisenin nasıl cereyan eylediğini eskilerden işitmiş olan bazı ağalar, Sultan Murad'ın Suavi ile hiç telâki ve tekabül eylemediğini de söylüyorlar. Bunların ifadelerine göre Sultan Murad gelenlerin hal ve kıyafetini görünce:

– Eşkiya kıyafetli bir takım adamların arzusu ve teşebbüsüyle padişahlık olur mu? Beni istiyorsa bütün millet kıyam etmelidir, diye Ali Suavi ile görüşmekten imtina etmiş ve taş odaya kapanmış, üstüne kilit de vurulmuştur.

Sultan Murad'ı dışarı çıkarmak yolunda saray içinde ne cereyan eylediğine dair olan rivayetler görülüyor ki birbirine pek tutmuyor. Bizim bunlardan anladığımızı göre, evvel geçirilen tereddüt anlarından sonra Ali Suavi'nin ısrarı üzerine Sultan Murad meydana çıkarılmış ve Ali Suavi Efendi ile de karşılaşmıştır. Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın tam bu dakikada yetişmesi üzerine harem takımınca Sultan Murad validesi ve Şayan kadını ile taş odaya kapatılmıştır.

9 - Kanlı Çırağan baskını, Hasan Paşa ve denize dökülen cesetler...

Çırağan Sarayı'nın basıldığı Beşiktaş zabıtasına derhal aksetmişti. Beşiktaş muhafızı İvâ Hasan Paşa Beşiktaş cihetinde bir kahvede otururken, Çırağanda gürültüyü haber alır almaz maiyetine aldığı zaptiyeler ve civarda bulabildiği nizamiye neferleriyle Çırağan Sarayı'na şitap etti. Muhacirlerden silâh ile mukavemet görünce o da silâh kullanmağa mecbur oldu. İki taraftan atılan kurşunlar ve çıkarılan sayhalar Yıldız tepelerine kadar aksediyordu.

Abdülhamid büyük dehşete uğradı. Asker celbi için etrafta bulunan asker kıtaları kumandanlarına acele emirler gönderdi. Zırhlıladan sandallarla gönderilen müsellâh askerler de Çırağan Sarayı'na yetiştiler. Suavi hempalarının istisaline başlandı.

Muzika-i hümayundan mütekait olup o zaman sarayca ihzar ve taslih olunan ihtiyat taburların birine verilmiş olan Didon Arif Bey oğlu Cafer Bey, bana şu ifadede bulunmuştur:

(Bu muhacirler Ali Suavi tarafından iptida Kırcaali'ye sevkedilmek üzere gönüllü yazılmağa başlamışlardır; kendileri gûya General Klâpkavsen Klârın kumandasına verilecekler diye seviniyorlardı. Sonra memleketi kurtarmak için evvelâ Sultan Murad'ı iclâsa ikna edilmişlerdi.

Talia ikinci tabur kumandanı binbaşı Hasan Tahsin Bey'e muhacirleri vurmağı için saraydan emir verildi. Fakat Hasan Tahsin Bey böyle bir hareket için seraskerden yazılı emir istedi. Buna vakit müsait de-

ğildi. Hafız Behram Ağa kendisiyle münasebeti olan tabur kolağası İsmet Bey'i iki bölükle sevkeylemeğe muvaffak oldu. Bu kuvvet de muhacirleri vurmağa başladı.)

İhtilâlcilerin silâhla karşı durmaları arbedeyi muharebeye tahvil eylemişti. Kurşunlar Yıldız tepelerine kadar yayılmakta idi. Hadisenin mahiyetini öğrenen Abdülhamid bir taraftan işin süratle indifai, bir yanda da memurlar göndererek Sultan Murad'ın kılına hata getirilmesinin için müekkit iradeleri isdar eyliyordu.

Çırağan Sarayı'nda kadınlar delirmiş gibi koridorlarda kaçıyor, bağırıyor, feryad ü figanlarda bulunuyorlardı, bu gürültüler de silâh seslerine karışıyordu. Nihayet Hasan Paşa vaziyete hâkim oldu. Bekçilerden birinin elinden aldığı sopa ile ve yanındaki adamlar ile Çırağan Sarayı'nın içine daldı. Hasan Paşa sopasının bu kanlı vakada çok iş gördüğü anlaşılıyor. O bu lobut ile Suavi'nin kafasına ilk darbeyi indirip yere serdiğini çok defa mahremlerine söylemiştir. Bu arbede eşnasında taş odaya sokularak kapanan Sultan Murad'ın üstüne kilit vuruldu.

Sadrazam Sadık Paşa müteallikatından divan-ı muhasebat başkâtibi Ata Bey: (Ali Suavi ile birlikte saray içine girmiş muhacirlerden bir kaç sarayda telâş ve korku içinde kalan kadınlara fırsat bu fırsattır diye taarruzlarda bulunuyorlardı. Hasan Paşa ilk evvel bunları defetti. Sonra Sultan Murad'ın koltuğuna girmiş olarak gördüğü Ali Suavi üzerine saldırdı) diye naklediyorsa da Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe kadın muhacirlerin kadınlara bir veçhile taarruz eylememiş bulduklarını beyan ile bu ifadeyi tekzip eylemiştir.

(Abdülhamid'in Devr-i Saltanatı) da Ali Suavi'nin süngü ile katledildiğini yazar:

«Abdülhamid'in Sultan Murad'ı muhafazaya memur ettiği harem ağası askerlere, muhacirleri tutup pencerelerden aşağı atmaları için şiddetli emirler verdi; Ali Suavi rovelverini asker üzerine boşalttı. Kendisi de derhal göğsüne vurulan bir süngü darbesiyle yere yakıldı; ikinci bir süngü daha yedikten sonra vefat etti.»

Biz Suavi'nin Hasan Paşa sopasıyla yere yuvarlandıktan sonra süngü ile işinin bitirilmiş olmasını daha muhtemel görüyoruz. Bu marekede Ali Suavi Efendi ile 21 kişi katledildi. Ali Suavi bu esnada 39,

40 yaşlarında idi. Arkadaşlarından 17'si yaralı, Filibeli Ahmet Paşa ile diğer bazı muhacirler de sağ olarak ele geçtiler. Askerden telef olanlar on beşi buldu.

(Resmî Türkiye Lâ Turquie officielle, öldürülen muhacirlerin adedini altmış beşe çıkarıyor; dört mavnaya doldurup denize dökülmek üzere Boğaziçinden yukarıya götürülen cesetler arasında kıyafetlerini değiştirmiş askerler de bulunduğunu zikrediyor. Sultan Murad dairesine müntesip bazı haremağalarının ifadelerine göre de saldıranlar arasında Mesudiye zirhlısına mensup efrattan bir kısmı bulunuyordu.)

Saray haricinde kalmış muhacirlerden çoğu askerin işe karıştığını görünce savuşmuşlardı. Didon Arif Bey'in oğlu Cafer Bey'in ifadesine göre, maktullerden bazıları Sinan Paşa bekçisi kömürcü Mustafa'ya Mevlevî kabristanında kemer yerinde kazdırılan mezarlara defnedildi. Cesetlerin bir kısmı da mavnalara konularak uzaklarda denize döküldü.

Hadise bu suretle bittikten sonra Sultan Murad taş odadan çıkarılarak validesiyle birlikte Malta köşküne nakledildi.

Ali Suavi Efendi'nin cesedi Yıldız camii yanındaki kabristana defnedilmişti; fakat biraz zaman sonra kabirden eser kalmadı. (40)

Sultan Hamid'in esvapçıbaşı İsmet Bey Suavi'nin teşebbüsünü duyunca:

– Vay, hain! Efendimizin o kadar nimetini görmüş iken böyle bir hiyanete kalkıştı, ha! diye bağırmişti.

Çırağandaki tüfek sesleri uzaklardan da duyulmuştu. Galata ve İstanbul semtlerinde halk arasında: «Ayastefanosta bulunan Rus askeri payitahta hücum etmişler; muharebe yeniden başlamış!» diye bir vel-vele kopmuştu. İstanbul çarşısının, büyük hanların, Galata borsasının kapıları kapandı, bir çok dükkanların kepenkleri indirildi. Herkesi heyecan sardı; kaçan, kaçana oldu; sokaklarda kadınlardan, zayıf yürekli adamlardan bayılıp kalanlar bulundu! Bu hal meselenin mahiyeti anlaşılncaya kadar sürdü.

Sultan Murad nezdinde bulunmuş haremağalarının verdikleri malûmata göre: Sultan Murad Malta köşküne nakledilince Abdülhamid hemen o gün köşkün etrafını ayrıca bir duvarla ihata edilmesini irade

etmiş, işe de başlanmıştı. Fakat İngiltere elçisinin müdahalesi üzerine Sultan Murad'ın (hayatta mezarda) denilecek böyle gayri insanî bir surette hapsedilmesinden vaz geçilmek mecburiyeti hasıl olmuştur. O gün şehzade Selâhaddin Efendi de Çırağan'daki dairesinden alınarak Mesudiye zırhlısına götürüldü. Kaymakam Hasan Hüsnü Bey -Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa- tarafından muhafaza altına alındı. Şehzade, hadise mündefi olunca gene o akşam Çırağandaki dairesine iade olundu.

Vakada zimethal sayılan muhacirler hakkında zaptiye kapısında istintaklara başlandı. Bunların muhakemelerinin icrası için de serasker kapısında Alyanak Mustafa Paşa'nın riyasetinde müşirlerden, feriklerden, mülkiye ve ilmiye ricalinden mürekkep bir Divan-ı Harbi Örfî teşkil edildi. Tevkif edilenler Taşkışlaya konuldu.

10 - Ali Suavi Vak'asından sonra Abdülhamid, vükelâ heyetini darmadağın etti...

Ali Suavi'nin bir gün evvelki yazısını gazetesine derceden Basi-retteçi Ali Efendi de istintak altına alındı. Ali Efendi yarım asırlık mühim vakalara dair kaleme aldığı küçük bir risalede, müstantiklerden birisinin bir muhacire işkence esnasında gözüne ispermeçet mumu sokarak yaktığını, bir gözünü kör ettiğini gördüğünü, biçarenin ertesi günü, diri diri bir kuyuya atılıp defnolunduğunu haber aldığını yazmaktadır.

Mevkuflar Divan-ı Harpçe muhakemeleri esnasında muhtelif cezalara, küreğe, kalebentliğe, hapse, nefy'e mahkûm oldular. Birinci derecede mürettiplerden sayılan Hafız Nuri Efendi'nin idamına hükmedildi; Filibeli Ahmet Paşa Kütahya'ya, Hafız Ali Efendi Ankara'ya, Hasköylü Hacı Ahmet Ağa Kastamonu'ya müebbeden nefy'e;

Vak'a esnasında yaralı olarak ele geçen Kara Ahmed'in on, Rumeli'de Pazarcık'lı, Filibe'li, Edirne'li, Hasköylü olmak üzere 35 kişi ile Kayseri'li Halil oğlu Abdurrahman'ın beşten üçer seneye kadar küreğe konulmalarına;

İzzet Paşazade Süleyman Bey ile meşrutiyetten sonra harbiye nazırı ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın babası Bağdatlı Süleyman Bey'in üçer sene Sakız'da kalebent olmalarına;

Sultan Murad'ın kilercibaşısı Kengirili Ali ile ahçıbaşısı Bolulu Hasan'ın, Nevşehirli Ali ile Ahmet Ağa'nın aileleriyle beraber memleketlerine teb'idlerine;

Vak'a esnasında biedebane sözler söylenmesine mebnî istinaf mahkemesi hukuk kısmı mukayyitlerinden Hakkı Efendi'nin üç ay hapsine; Basiretçi Ali Efendi'nin vakaya iştiraki tebeyün etmemekle beraber vakadan bir gün evvel dercettiği fıkradan dolayı 25 lira para cezasıyla gazetesinin müebbeden ilgasına hüküm verildi. Kendisi de sonra Kudüs'e nefyedildi.

(Sultan Hamid'in Devr-i Saltanatı) vaka esnasında Sultan Murad ile Hasan Paşa arasında kılıçla bir mübareze olduğu yolunda bir rivayet daha kaydediyor:

(Sultan Murad sarayın içindeki velveleden ürkererek ve duvarda asılı murassa kabızlı bir kılıcı alarak dışarı fırlıyor, kendisi için ölmeğe gelenlerin karşısına çıkıyor. Muhacirler Sultan Murad'ı merdiven başında asker karşısında müdafaa vaziyetinde görüyorlar. Hasan Paşa'nın mükâfat vadiyle teşci ve teşvik eylediği askerlerin elinden merdiveni zaptetmek, Sultan Murad'ı askerın tecavüzünden kurtarmak üzere atılıyorlar. Fakat askerler Hasan Paşa'nın emirlerine itaat etmiyor, Sultan Murad'a karşı silâh kullanmıyorlar. Bunun üzerine Hasan Paşa bizzat merdivenin basamaklarını atlıyor, Sultan Murad ile aralarında bir mübareze vaki oluyor. Hasan Paşa'nın kılıcı Sultan Murad'ın elbiselerini kesiyor. Nihayet askerler vücutlarını siper ederek Sultan Murad'ı Hasan Paşa'nın kılıcından kurtarıyorlar! Bu hadiseyi Sultan Hamid'e anlatan yaverlerden Mahmut Bey hapis ve sonra nefy ediliyor.)

Bu rivayete Sultan Murad taraftarlarının bir hayalinden ziyade kıymet verilemez!

Hadiseden haberdar olur olmaz Başvekil ve Nafia Nazırı Sadık Paşa (15 Rabiülâhır 1295 - 26 Cemaziyülâhır 1295) Yıldız sarayına şitap etti. Diğer vükelâ ve vüzera da gelerek şaşkınlık içinde Abdülhamid'i temin ve teselliye çalıştılar. Saraya gelince Sadık Paşa'ya:

– Zât-ı şahane «bu fesadı vükelâ yaptırmıştır!» buyuruyorlar, denilmesi üzerine Sadık Paşa zimmetini tebriye kasdiyle:

– Vükelâ yaptırmış olsa böyle mi olurdu? Sözüünü ağzından kacırdı. (41)

«Sadullah Paşa» eserinde Mehmet Galip Bey şu hadiseyi zikrediyor:

(Sadık, Mütercim Rüştü, Namık, Ahmet Vefik, Saffet Paşaların buldukları odaya Damat Mahmut Paşa geldi, iki kolunu kapının iki yan pervazına dayayarak:

– Efendimiz buyuruyorlar ki bu Suavi hadisesi memleketin selâmeti için endişeyi mucip bir şeydir. Bunun tekerrürü muhtemeldir. Bu cihetle hakan-ı sabıkın bir çaresine bakılırsa mülk ve millete hizmet edilmiş olur!

(Damat Mahmut Paşa'nın bu sözü kendiliğinden söylemeğe ve kendi mülâhazasını Abdülhamid'e atfeylemeğe cüret edebilecek kabiliyette bir zat olduğuna burada nazarı dikkati celbetmek isterim.) Bu sözleri işiten Namık Paşa Sultan Murad'ın cülüsünde Mütercim Paşa'ya söylediklerini hatırladı ve mütercimin kulağına eğilerek:

– Nasıl? dediklerim çıkıyor mu? dedi. Mütercim de:

– Aman söylemeyiniz. Yaralarımın üstüne tuz ekmeyiniz. Ne yapalım? Allah'ın mukadderatı böyle imiş! cevabını verdi. Mahmut Paşa'nın tebliği geçiştirildi.)

Sadık Paşa huzurda da merakını tahfif ve teskin için Abdülhamid'e:

– Efendim hal' böyle mi olur? Bir mavuna dolusu karga derneği ile öyle bir emri cesim husul bulur mu? Sözlerini sarfetti. (42)

«Mir'at-ı Hakikat»de Mahmut Celâleddin Paşa, Sadık Paşa'nın bu mecliste:

– Artık Sultan Murad'ın çaresine bakılmalıdır! Diye sabık hakanın izalesine kasti havi tefevvühatta bulunduğunu kaydeylemektedir.

Sadık Paşa bu sözleri söylemiş ise muhakkak ki Damat Mahmut Paşa'nın tebliğinden cüret almış, bununla padişaha arzusunu terviç ve bulunduğu vekâlet makamında bu büyük işin mesuliyeti deruhde edebileceğini anlatmak istemiş olacaktır.

Fakat ne olursa olsun Sadık Paşa «Hal' böyle mi olur?» sözleriyle Abdülhamid nezdinde «mimlenmiş» idi. Abdülhamid bu sözden, «vükelâ yaparsa daha tertipli ihtilâl meydana getirir!» manasını istihraç etti ve nefsi için emniyetsizlik duydu. Evvelâ zaptiye nazırı azledildi. Takayyütsüzlüklerinden dolayı İstanbul ve Üsküdar zabıta rüesasını arasında aziller, tebeddüller yapıldı.

Hadiseden vaktiyle haber alamayarak vaka mahalline yetişemeyen serasker İzzet (15 Rabiülâhîr 1295 - 23 Cemaziyülevvel 1295) ve Bahriye Nâzırı Moralı İbrahim (15 Rabiülâhîr 1295 - 18 Cemaziyülevvel 1295) paşalardan da emniyet münselip olmuştu. Moralı İbrahim Paşa azledilerek Bahriye Nezareti Hacı Vesim Paşa'ya verildi. Az sonra İzzet Paşa yerine de Damat Mahmut Paşa serasker oldu. Esmayı üstüne sıçratmış olan Sadık Paşa başvekâletten atılarak ve başvekâlet namı da kaldırılarak Mütercim Rüştü Paşa beşinci defa sadaret mührünü aldı. (26 Cemaziyülevvel 1295 - 3 Cemaziyülâhîr 1295).

Sadık Paşa Cezayiri Bahrisefit valiliğiyle uzaklaştırıldı; bir daha İstanbul'un yüzünü göremedi. Yirmi dört sene sonra Limni'de vefat etti. Ali Suavi'nin dostu İngiliz Said Paşa da azlolundu; Hassa Müşiri Gazi Osman Paşa mabeyn müşiri oldu.

11 - Çırağan Vak'ası Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'yı ön plana çıkardı...

Ali Suavi vak'ası Abdülhamid'e, vehimlerinin, korkularının yer-siz olmadığını göstermişti. O şimdi «birkaç baldırı çıplak gündüzün saraya hücum ile hal' ve iclâs gibi güç ve tehlikeli bir işe cüret eyleyebilirlerse mükemmel vasıtalar tedarikine iktidarları kâfi olan vükelâ bu işe daha kolayca teşebbüs edebilirler!» diye düşünmekte, kendisini pek haklı buluyordu.

Mütercim Paşa'nın bu defa sadarete gelişi bu fevkalâde şurişin neticesi idi; yoksa iki hal' ve iclâs meselelerine karışmış olan Mütercim hakkında padişahın itimadı yoktu. Abdülhamid devlet idaresine ta'ne ettiği, lisanında ihtiyata riayet eylemediği için Damat Mahmut Paşa'nın da tavr ü tarzını beğenmiyordu. Onun menkûbiyeti çok sürmedi.

Sarayda yeni meslek açıldı. Padişahın kendilerinden müteneffir olduğu hissedilen vükelâ ve rical haklarında vehme dokunacak iftiralar tertip ve arzedilmek âdet hükmüne girdi; vükelâ aleyhinde söz söylemek moda oldu. Mansaplarından defedilmeleri mültezem olanlar için böyle şikayetlerin padişahça hüsnü kabulüne istidat görülüyordu; hattâ bu hal bazan teveccühü bile celbediyor ve böyle atıp tutanlardan atıye ve mükâfat ile taltif edilenler oluyordu. Buna binaen bazı müfsitler tarafından Abdülhamid'e:

– Sadrazam Rüştü ve Serasker Mahmut Paşalar aralarında gizlice ittifak etmişler; veliaht Reşat Efendi'yi tahta iclâs kaydında bulunuyorlarmış, diye ilkaatta bulunuldu. 1295 cemaziyülâhîrinin üçünde hariciye nezareti inzamamıyla sadarete Saffet Paşa, seraskerliğe de Dâr-ı Şura-yı Askerî Reisi Fosfor Mustafa Paşa getirildi.

Evvelce herkes Mütercim Rüştü Paşa'dan büyük işlerde muvafakiyet memul ederdi. Fakat o Abdülâziz'in hal'inde kadr ü şanından çok kaybetti; halk nezdinde yıllarca çalışıp kazandığı şöhret çokları nezdinde nefrete münkalip oldu. Sultan Murad saltanatında devlet işleri müstakillen elinde kalmış iken hal ve vaziyet kendisini pek çok mezemmete düçar etti. Bu son bir kaç günlük sadaretinden sonra Koca Rüştü Paşa nazarlarda bir kat daha küçüldü!

Padişahın gösterdiği teveccühsüzlük ve itimatsızlık dolayısıyla namının ağza alınması bile şeameti celbeder addolundu! (43) Hasta ve malûl halile yaşadığı Manisa'da dört sene sonra vefat etti.

Ali Suavi vak'ası padişah nazarında Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın kıymetini arttırdı. Hasan Paşa ile Abdülhamid, sarayının etrafında emin ve uyanık bir muhafız bulmuş oldu. Hasan Paşa Beşiktaş semtinde Ramazanda alenen oruç yiyenleri sarhoş olarak nara atanları mahut sopasıyla temizce ıslatırdı. Bu sopaya (Mehdi) namını vermişti! Kendince yolsuzları hidayete sevkettiği için!..

Haşan Paşa siyasî müttehimlere asla merhamet göstermezdi. Fakat müzevvirane ve hainane ilkaatta bulunmaz, bilâkis ehli ırz, kendi halinde adamlar hakkında verilen jurnalları iptal ederdi; bu yolda bir çok jurnalcıların hakkından geldiği bile olurdu. «Mehdisiyle» dövdüğü adamlara:

– Allah ıslah etsin! diye can ve yürekten dua ederd! (44)

Hasan Paşa bu vakadaki hizmetine mükâfaten ferikliğe terfi edildi. Beşiktaş ve Çırağan havalisinin ancak Abdülhamid'e karşı mesul hiç bir nazırın murakabesine ve emrine gayri tabi muhafız oldu.

Abdülhamid'in amcası Abdülâziz'in hal'inde, İngiliz ricalinin zî-methal ve Midhat Paşa ile müttefik olduklarına vâkıf, Ali Suavi teşebbüsünün İngiliz sefarethanesinde mürettep olduğuna kani olduğu rivayet edilir. Her halde o, mutlakiyetin iadesinden memnun olmadıklarını bildiği İngilizlerden bütün saltanatı müddetince tevahhuş etmiş, bu da İngiltere ile siyasî münasebetlerde tesirini göstermiştir.

12 - Nefesi keskin Şeyh Abdülgafur, sarayda Cinci Hoca'nın yerini almıştı...

Sultan Murad'ın validesi Şevkefza kadın oğlunun iade-i sıhhatinden ümidini kesmemiş idi. Oğlu iyileşince de elbette tahta geçmesi kabil olacaktı! Sultan Murad daha tahtında iken o bu iş ile az mı uğraşmıştı? Hekimlerle konsoltasyonlar yapılırdı. Fakat Valide Sultan hekim olarak da Doktor Kapolyon ile Süleymaniye'deki Darüşşifa Tabibi Monçeriden başkasına ehemmiyet vermezdi. Halbuki söylendiğine göre Kapoyon Abdülhamid'in cülûsunu temin için bütün mevcudiyetiyle çalışan Damat Mahmud Paşa'nın vaatlerine ve altınlarına kapılmıştı.

Monçeri ise delilere baka baka alelâde sıtmalı hastalara bile:

– Her zaman ne yaptığınızı, ne söylediğinizi bilir misiniz? diye sorarak herkesi deli sanacak dereceye varmış birisi idi!

Hekimlerin tedavisinden fayda hasıl olmadığını görünce Valide Sultan artık bütün kuvvetini medet umduğu hocalara, büyücülere hasretmekten başka çare bulamamış, bu sırada bu üfürükçülerin en kuvvetlisine kapılıvermişti. Bu adam İstanbul'da nefesi en keskin olmakla maruf Şeyh Abdülgafur idi.

Abdülgafur Mardin'li bir tekke şeyhinin oğlu idi. Gençliğinde mesavisinden dolayı babası kendisini seyahat tarikiyle memleketinden

çıkartmıştı. Abdülgafur bu seyahatleri esnasında Şam'ı, Bağdat'ı Arabistan'ı dolaşmış, her bağlandığı şeyhten birer hilâfet almış, nihayet İstanbul'a gelerek üfürükçülükte karar kılmıştı.

Talâkati, mesleğinde mahareti az zamanda kendisine büyük şöret kazandırmıştı. Paşalardan birinin haremine peyda ettiği münasebet bu şöhreti başka vadilerde de arttırmıştı. Artık «Şeyh Abdülgafur Efendi Hazretleri» İstanbul'da her derde deva bulunan nefes ve hüddam sahibi bir kutup oluvermişti! Şevkefza kadın da Abdülgafurun bu nefes keskinliğinden oğlu için istifade etmek emeline düşmüştü. Abdülgafur saraya celbedilince:

– Bu hastalık Şultan Abdülâziz'in adamları tarafından yapılmış büyü eserdir. Allahın izniyle ben az zamanda bunu çözerim! demiş, bütün Sultan Murad haremî bu sözlere iyiden iyiye kapılmış idi.

Fakat işin çabuk görülmesi şeyh efendinin her zaman sarayda, Sultan Murad'ın kurbunda bulunmasıyla meşrut idi! Efendi hazretlerine sarayda hemen bir daire tahsis olunmuştu. Abdülgafur için bir kerametle mevkiini kuvvetlendirmek lâzım idi! Yapacağı tedavi için iskelet halinde bir öküz kafası bulunmalı idi! Şeyh efendi:

– Havas kuvvetiyle istihraç ettim ki falan yerde böyle bir kafa bulunuyor! diye haber vermiş, bildirdiği yer kazılarak böyle bir kafa bulunmuştu!

Bu keramet üzerine artık şeyh efendinin bir dediği iki edilmiyordu. Uhtesine birden Mekke payesi tevcih olunmuş, Şeyh Abdülgafur Sultan İbrahim'in cinci hocası mevkiini tutmuştu! Fakat şeyh yalnız harem kadınlarından para çekmekle kalmamış, siyasî işlere de karışmağa başlamıştı.

Şevkefza kadını millet meclisi tesisi hanedanın aleyhine bir teşebbüs olacağına, neticede hanedanın kadir ve haysiyeti kalmayacağına, millet meclisi demek cumhuriyet demek olacağına, cumhur reisi olmak isteyen Midhat Paşa'nın hanedanının saraylarına göz koyduğuna o derece ikna eylemiş idi ki kadın meşrutiyet ilânının muannit bir hilâf-giri kesilivermişti.

O kadar ki Sultan Murad'ın cinnet halinde bu kadından meşrutiyet ilânına muvafakat istihsali muhal dereceye varmıştı. Meşrutiyet ilâ-

nını kendi amal ve menafisine hiç uygun görmeyen bu «hünkâr şeyhi» o günlerde saray haricinde de kendisine az yardımcı bulmuyor değildi. Bahusus Kudüs mutasarrıflığından mazûl Eğinli İzzet Paşa'nın:

– Millet meclisini gâvurlarla dolduracakların inşallah başlarını keseceğiz! diye tahrikâta bulunduğu iştiliyordu.

29 Cemaziyülâhır 1293 tarihinde «Kâffe-i mü'minin» imzasıyla gizlice tâb' ve neşredildiğinden evvelce bahsetmiş olduğumuz varaka bu tahrikatın mahiyetini tamamıyla meydana koymuş olduğundan hükûmet muhalefeti kırmak için şeddetli tebdirler ittihazına lüzum görmüş, bir beyanname neşriyle bu gibilerin vatan haini sayılacaklarını ilân eylemiş idi.

Fakat şeyh Abdülğafur gene bildiğinden şaşmıyordu. Artık hükûmet için sarayda yeni bir cinci hocanın kuvvetle yerleşmesine meydan vermemek icap ediyordu; şeyhin her istediğini söyleyecek ve yapabilecek bir mevki ve vaziyette daha ziyade bırakılması caiz değildi. İzzet Paşa Eğine nefyedildiği gibi, bir gece Şeyh Abdülğafur dahi zaptiyeler marifetiyle yakalattırılmış, sual ve cevaba, Valide Sultan'ın müracaatına meydan verilmeden memleketine def ve teb'it olunmuş idi

Şevkefza kadın şeyhin ruhaniyetinden mahrum kaldığına, bu medet kapısının kapandığına pek müteessir olmuş idiyse de emr-i vakie karşı yapacak bir şey de bulamamış idi. Zaten İstanbul'da başka «nefesi keskinler» eksik değildi! O da oğlunun saltanatı devam ettiği günlerde bunların ruhanî kuvvetlerinden istimdatta devam etmiş idi. Ne yap-sa ve yaptır-sa tesiri görülmemesi inatçı kadını meyus etmiyordu.

Bu kanaatla idi ki Şevkefza kadın oğlunun hal'inden sonra da böyle hocalara, hacılara, şeyhlere, üfürükçülere baş vurmakta devam ediyordu. Onca Sultan Murad'ın iyiliğe yüz tutması bu duaların, üfürüklerin tesiriyle idi!

Sultan Murad iyileşince Şevkefza kadın için oğlunun saltanata avdetini düşünmek ve temin etmek zamanı geldi. Ali Suavi teşebbüsü içeriden haber ve yardım ile olmamıştı. Cüretkâr kadın talihin darbele-rine karşı mütevekkil ve boş duramıyordu. Üfürüklerin, duaların mane-vî tesirlerine maddî yardımların da inzımanı icap edeceğini takdir ederek bunları da elde eylemeğe tevessül etti.

Becerikli ve sadık Nakşifent Kalfa da düşüncelerinde, his ve emellerinde tam Valide Sultan'ın dengi idi. Sultan Murad'ın başkadını Mevhibe kadınefendi Nakşifent Kalfayı başlı başına işler görmeğe, ak-lına eseni yapmağa heveskâr bir kadın olmak üzere tasvir eylemiştir.

Hariçte Sultan Murad taraftarları da sakin durmağa razı olmuyorlardı. Suavi vak'asındaki muvaffakiyetsizlik bunların gayret ve cüretle-rini kıramamıştı. Bilhassa macera peşinde dolaşmaktan hazzedenler için «Sultan Murad'ı kurtarmak» pek geniş hülyalara meydan açıyordu. Suavi vak'asından sonra Sultan Murad'ın iclâsı gibi bir teşebbüse kimsenin cüret edeceğine ihtimal verilmediği için sabık hakanın otur-duğu dairenin muhafazası da yavaş yavaş gevşetilmiş idi.

İngiliz konsolatosunda tercümanlık etmiş olan sarraflıkla iştiğal eden farmason locasında Sultan Murad'ın «aziz kardeşi ve dostu» olan Rum Kleanti Skalyeri bundan istifade eylemek, Ali Suavi gibi Sultan Murad'ı Çırağandan kaçırıp iclâs etmek, olamaz ise İngiltere sefreti marifetiyle Londra'ya götürmek suretiyle mahpesinden kurtarmak maksadıyla bir gizli cemiyet teşkiline teşebbüs eyledi. Sultan Hamid'in Sultan Murad sarayından çıkarttığı Nakşifent Kalfa ile anlaştı. Kleanti ve Nakşifent'den başka eski tıp usulleriyle tababet icra eden hekim Agâh Efendi ve evkâf senedat odası mukabelecisi Aziz Bey bu cemiyetin müessisi idiler.

Beyazıt'da tramvay durağı civarında dükkânı olan -hekim Agâh Efendi bu dükkana müdavemet ederdi -aktar Aziz Efendi de cemiyetin erkânı arasına girdi. Bunlar mukabelecî Aziz Bey'in Cerrahpaşa'daki evinde bulunuyorlardı. Cemiyete daha birçok Sultan Murad taraftarları iltihak eyledi.

Kleanti bir pamuk dokuma çarşafa (45) bürünerek bir takrip ile Çı-ranğân'a girmiş, Sultan Murad ile mülâkata da muvaffak olmuştu. Sul-tan Abdülhamid, Sultan Murad'ın tedricî nüzul ile cismen harap olmak-ta bulunduğunu, cinnetten ifakat bulması muhal olduğuna doktorlarca müttefikân hükmedildiğini işaa ettirirken, Kleanti Sultan Murad'ın ha-linde bu yolda bir vehamet görmeyerek teşebbüsünde devam ediyordu.

13 - Skalyeri Olayı: Sultan Murad taraftarlarının ikinci bir teşebbüsü...

Abdülhamid'in mabeynci Besim Bey'e imlâ tarikiyle yazdırıp Mahmut Kemal Bey'in Tarih Encümeni Mecmuasında neşrettiği notlarında ikinci Çırağan vak'ası ve Kleanti hakkında da malûmat verilmektedir. Abdülâziz'in katli teşebbüslerinde ve bu fikir ile bir fesat cemiyeti teşkil edildiğinden bahsederken, Abdülhamid, Kleanti'nin de bu cemiyete dahil olduğunu zikrediyor:

(Bu fesat cemiyeti efradının müfsit reislerinden olmak üzere bir şahsın daha zikri lâzımdır. Bu adam ânâsır-ı Yunanlıdır; Skaları Girilandi namıyla maruftur. Gerek Sultan Aziz devrinde, gerek efendimizin -Abdülhamid' in- cülûsundan sonra icrasından geri durmadığı fesadat ve iğvaatıyla meşhurdur. Bu «müfsid-i leim» veliahte -Sultan Murad' a- etba ve avenesine masonluk kaidelerini talim ile insaniyet ve hemcinsine muavenet nikapları altında bu cemiyet efradına fesat ve melânet dersleri tederisiyle prens -Sultan Murad- ve hain avenesini amcasının ve velinimetlerinin aleyhinde, devlet ve hükûmeti esasından sarsacak bir mefsedet yolunda devama tergip eylerdi.

Prens -Murad Efendi- ile irtibatını o dereceye vardırması ki, gece gündüz nezdinde bulunurdu. Kurbağalıdere çiftliğinde hergün sofrasında başbaşa vererek yemek yerlerdi. Sık sık gizlice sarayı hümayyuna gelir, Murat Efendi'nin harem dairesine girerek orada tekellüfsüzce Hıristaki, Köçeoğlu Agop, Rıza Paşa -cihan seraskeri- ve oğlu İbrahim Paşa, (1297 de Trabzonda vefat etmiştir), Kemal Bey (Namık Kemal Bey), tabip Kapolyon ile birlikte sabahlara kadar kalarak işüişret ederler, fesat planları tertip eylerlerdi.

Efendimizin -Abdülhamid' in- cülûsundan sonra dahi merkum leim Giralandi evkafl müsteşarı müteveffa İzzet Efendinin oğlu Aziz Bey, prensin -Sultan Murad' in- ikinci kâtibi Hüsnü Bey, ettiği fesatlardan dolayı şehre çıkarılan Nakşifent namında Murat Efendi'nin bir cariyesi, diğer bir güruh melûnlar Murad Efendi'nin validesiyle ittifak ettiler. Efendimizin -Sultan Hamid' in- aleyhinde bir büyük komite teşkil eylediler.

Kılıç Ali' de bir su yolcusunu ve İmamı akçe kuvvetiyle kazandı- lar. Suyolları vasıtasıyla Murad Efendi' nin validesiyle mülâkat ettiler. Bunlar ariz ve amik müzakere ve muhabere eylemekte iken merhum zaptiye nâzırı Mehmet Paşa zamanında zabıtaca keyfiyet hissolundu. Komite Aziz Bey' in hanesinde içtima esnasında basıldı. Müfsitler tev- kif ile muhakeme edilip nefyolundular. Ancak merkum leim -Kleanti- bulunamadı. «Melûne-i merkume» Nakşifent ile Yunanistan' a kaçtı).

Kleanti Skaliyeri ile Nakşifent Kalfa arasındaki münasebet dedi- koduya meydan açmıştır. Sultan Murad Abdülhamid ile münasebatı bahsinde gösterdiğimiz veçhile aslı olmadığı halde Nakşifent Kalfanın Kleantiden bir kız çocuğu bile olduğu söylenmiştir. Bu çocuk hakkında Abdülhamid notlarında şu sözleri yazıyor:

«Melûne-i merkume -Nakşifent Kalfa- saraydan üç dört yaşında bir küçük cariyeyi dahi kaçırmıştı; ancak sonra idaresinden âciz kaldı- ğı cihetle Beyoğlu' nda Marabet sörlere teslim ile kendisi melûn Gira- landi ile savuşmuştur.

Liva Vitalis Paşa tarafından ahiren bu masumenin ikâmetgahu haber alındı ve arz edildi. O sırada yedi sekiz yaşlarında bulunan cariye sörlereâen talep ve celbedildi. Aradan geçen zaman içinde kızcağız nasraniyetle melûf olmuştu. Hâlâ nezdi hümâyunda - Abdülhamid sa- rayında- İslâm dinine ircaile iştigal kılınmaktadır.»

Cemiyete dahil bulunan Sultan Murad kurenasından İzmir güm- rükçüsü mütevefaa Raşit Efendizâde, Ali Şefkati Bey' in su yollarından Çırağan Sarayı' na girdiği ve Sultan Murad ile görüştüğü, Nakşifent Kalfanın bu teşebbüslerde mühim rol oynadığı Ali Şefkati Bey' e mü- nasebeti olanlardan bazıları tarafından bana temin edilmiştir.

Sultan Murad ile muhaberenin su yolu tarikiyle ve Kleanti ile Ali Şefkati Bey vasıtalarıyla icra olunduğu da bu mesele hakkında divan-ı harpten sadır olmuş mazbatadan anlaşılıyor. Avrupa' ya firarından son- ra Ali Şefkati Bey' in İstanbul' da kız kardeşine gönderdiği mektuplar yanmamış olsaydı bu nokta hakkında da belki daha ziyade tenevvür et- mek kabil olacaktı.

«Abdülhamid-i Sani Devr-i Saltanatı,» Kleanti ile dostu Ali Şef- kati' nin Sultan Murad ile münasebetlerini şöyle yazıyor:

(İki kişi Sultan Murad'ın mahpesine girmeğe, fikren selâmeti hakkında maddî deliller getirmeğe muvaffak olmuştu. Bunlar da Sultan Murad'ın sadık taraftarlarından Ali Şefkati ile Beyoğlu'nda oturan dostu Kleanti Skalieri idi. Bu iki zat geceleyin bir su yolundan Çırağan'a girmiş, kendilerine Sultan Murad'ın gene aynı tarikle saraydan çıkmış bendelerinden biri rehberlik etmiştir. Bu iki fedakâr dost bu rutubetli ve muhataralı yolda üç saat yürüdükten sonra kendilerine intizar etmekte olan Sultan Murad'ın huzuruna çıktılar. Sultan Murad kollarını açıp ikisini de kucakladı.)

Abdülhamid'in büyük kardeşini kimseye göstermemek yolunda ittihaz ettiği pek sıkı tedbirlere bakarak Sultan Murad'ın akli başına gelmiş olduğuna insanın kanaat getirmemesine imkân göremiyorum. Kleanti Skalieri, Sultan Murad'ın Abdülhamid'e gönderip suretini kendisine verdiğinden bahsettiği (29 Kanunuevvel 1294) tarihli bir mektubunu neşreylemiştir. Tercüme edilmiş sureti (Abdülhamid'in Devr-i Saltanatı) eserinde münderiç bulunan bu mektubta, Sultan Murad Sultan Hamid'e muharebe dolayısıyla hasıl olan felâketlerin tamiri için çok çalışmak yolunda nasihatler yazanın aklen sıhhatine delâlet eylemektedir. Sultan Murad bu mektubunda bu nasihatlerden başka diyor ki:

«Dört aylık hafidemizin mezar taşı hakkında vaki olan talep ve mü-racatıma hâlâ hiç bir cevap vermediniz. Yazık! Biçare çocuğun mezarı üzerine bir taş dikilemedi. Hakkımdaki muamelenizi neye isnat edeyim? Hissiyat-ı insaniyenize mi? Yoksa kendi talihime mi?»

Birader! Kendinize geliniz ve suinietlerinizi ayak altında çiğneyiniz. Osmanlı tahtı yıkılıyor. Siz ise bu fanî dünyada güya demir bir el sizi itiyormuş gibi hırs, kin ve adavete temayülden kendinizi alamıyorsunuz. Çocukluğumuzdan beri hakkınızda gösterdiğim nevaşîşkârane muameleleri adalet fikriyle tetkik edeydiniz benim hiç bir zaman hırsıcah gibi şeytan tevsilâtına kapılmadığımı tastike mecbur olurdunuz.

Düçâr olduğum müsibetler benim vatanın refahı ve tealisinden, şan ve şevketinden ibaret en şiddetli arzu ve emelimi mahvetti. Bu arzuyu siz yerine getirmiş olsaydınız muvaffakiyetinizi kendi şan ve şerefim gibi telakkî ederdim. Hanedanımızın hal ve istikbali sizin tarzı hareketinize ve politikanıza bağlıdır. Kendinizi biliniz. Millettin kaybolan

teveccüh ve muhabbetini fazılane ef'al ile tekrar kazanınız. Benden korkmayınız. Eğer adaletle saltanat icra ederseniz ben milletin saadet ve selâmeti için size tâbi ve hâdim olmağa hazırım. Hanedanımızdan şehzade Alâeddin'in istiğnasını hatırlınızdan çıkarmamanızı rica ederim. Ben de onun faziletine malik olmakla müftehirim.

Birader, Allah aşkına, tarihte hanedanımızın namını küçük düşürmeyiniz ve lekelemeyiniz. Etrafınızı alan ve kendilerine esdika süsü verip size dalkavukluk edenler hanedanımızı, milletimizi, vatanımızı mahvedeceklerdir. Sözlerim kendim için felâketi mucip olabilir. Fakat umurumda değil! Bâki, Allah'ın adaletine sığınırım!»

Bu mektubun asıl Türkçe metni intişar etmemiştir. Hattâ aslı olup olmadığını tayin etmek de kâbil değildir. Fakat bunun aslı ister olsun, ister olmasın, Sultan Murad'ın hiç de deli sayılmayacak bir hale geldiğini kabul etmek için Sultan Hamid'in gösterdiği telâşlara, hariçle ihtilâti men için kurduğu muhafaza çemberine bakmak kifayet etmez mi? Sultan Murad'ın deliliği devam ediyor ise validesinin, oğul ve kızlarının senelerce birer odaya kapatılmasında ne hikmet ve sebep olabilir?

14 - Sultan Murad'ın 28 senelik mahbusiyet hayatından bir sahne...

Murat Bey Mizanda yazdığı makaleleri (Taharri-i İstikbal) esrinde, Avrupa'da intişar eden (Meşveret) gazetesinden naklen, Sultan Murad'ın diğer bir mektubunu naşretmiştir. Murad Bey'in yazdığına göre Ali Şefkati Bey'in vefatında bıraktığı evrak arasında bulunmuş olan bu mektup, bir vasıta ile Midhat Paşa'ya gönderilmiştir ki münderecatına bakılınca gönderilişi Midhat Paşa'nın Avrupa'da bulunduğu zamana tesadüf etmek lâzım gelir. Mektubun sureti budur:

«Seyyiatı zamane netayicinden olarak çekilen felâketler gittikçe diğer bir garabeti hasıl etmektedir. Uğradığım musibetin bir başka tür-lüsüne de sizin iştirakiniz ittihadı tabiiye delâlet eder ise de bu hallerin ikisi dahi bizden ziyade devlet ve vatanı envai âlâme düşürmekte olduğundan kendimizden ziyade umuma acımamak elden gelmiyor.

Bakalım, bu devri alem de ne zamana kadar imtidad eder? Tarafinıza olan muhabbet-i samimemi vatan muhabbeti fikrinden bir zaman ayırmadığıma emin olunuz.»

Murad

Murat Bey bu mektubun sıhhatine katı surette inanmış görünüyor. Buna bu derece inanabilmek için ifadesinin hususî bir mektup ifadesine biraz daha ziyade benzemesini ve bir mektuptan alınmış bir kaç fıkrası bu kadar andırmamasını doğrusu tercih ederdim.

Fakat zaten bence Sultan Murad'ın cinnetten kurtulmuş olduğuna inanmak için bu mektupların şahadetine istinat etmeğe lüzum yoktur. Gerek baş kadını Mevhibe kadın efendinin, gerek senelerce mahpusiyet hayatına iştirak edercesine yanında kalmış olanların neşrettiğim ifadeleri, bir taraftan Abdülhamid'in ittihaz ettiği tedbirler diğer taraftan Sultan Murad'ın mecnun denilecek hali kalmadığına açık delillerdir.

Şüphe yoktur ki Abdülhamid vehminin şiddetli dakikalarında cinnet haline pek takarrüp eder, saltanat etmek hakkını âleme mecnun göstermeğe çalıştığı Sultan Murad'dan ziyade kaybeylerdi! Kleanti'nin Sultan Murad ile mülâkatına dair gene (*Abdülhamid-i Saninin Devr-i Saltanatı*) eserinde tafsilât vardır:

«Sultan Murad biraderinden bahsederken zerre kadar adavet eseri göstermiyor; vekar ve metanette, Abdülhamid'in işaasından geri durmadığı cinnet iddiasını hükümsüz bırakacak bir selâmeti fikriye ile sözünü idare ediyor; Kleanti, Sultan Murad'ın saçlarını ağarmış görüyor, taaccübünü gizleyemiyor; Sultan Murad bunun sebebini anlatıyor:

– Bundan bir buçuk sene evvel beni genç görmüş idiniz. Şimdi ak saçlı görüyorsunuz. Bu hadisenin belki Maria Antuvanette -Fransa kralı on altıncı Lui'nin karısı ki Konvansiyonca idam edilmişti- olduğu gibi birdenbire husule geldiğini yahut uzun bir mevkufiyetin bais olduğu can sıkıntıları sebebiyle tedricen zahir olduğunu zannedersiniz. Öyle değil. Amcamın -Abdülâziz'in- vefatından bir kaç ay evvel başımda bir kaç tel beyaz saç vardı. Ben bunları fikren kemale delil olmak üzere muhafaza etmek isterdim. Fakat validem fikrime iştirak etmedi. Tah-ta cülûsumdan bir kaç gün evvel Beyoğlu'ndan bir su getirtti; bunu birçok defa saçıma sürdü; beyazlar koyboldu.

Fakat bu suyu her sürdükçe derhal şiddetli yarım baş ağrıları gelirdi. Doktor Kapolyon bunu başka sebeplere atfetti ise de Doktor Lidersdorf ağrıların bu mahlûldeki nitrat darjan ve sair muzır maddelerden neşet etmekte olduğunu söylemişti. Doğrusu başıma kimse el sürmediği gündün beri artık o ağrıları duymuyorum.»

Söz Abdülhamid'e intikal edince Sultan Murad şu beyanatta bulunuyor:

«Biraderim devletin halindeki vehameti hiç anlamadı. İşte, bakınız, ne hale geldik! Biraderimin benim tekrar tahta çıkmama mâni olmaktan başka bir kaygusu yoktur. Onun uykusunu kaçırın budur. Muharebeyi, milletin selâmetini düşünmesi değildir. Ordunun muzafferiyetlerini ona mübalâğa ile anlatıyorlar da mağlûbiyetleri gizliyorlar. Fikrini tashihe muktedir olanların hepsini o nefyetti, yahut İstanbul hâpishanesine attı.»

Sultan Murad bundan sonra Midhat Paşa'nın Avrupa'da ne yaptığını, Namık Kemal Bey'in nasıl olduğunu, gazeteci Teodor Kasap Efendi'nin nerede bulunduğunu merak ile sorar, Teodor Kasap'a Abdülhamid'in neden gazez ve kin bağladığını izah eder.

Skalieri Sultan Murad'a yakında saltanat hakkını, hiç olmazsa hürriyetini istirdat ve istihsal eylemesi hakkında kuvvetli temennilerde bulunur. Sultan Murad buna da şu cevabı verir:

«Burada bir cani gibi mahpusum. Gelip zincirlerimi kırmak millete düşer bir vazifedir. Fasilaya uğrayan saltanatımın bana iade olunmak lâzım gelip gelmediğini millet bilir. Ben o günü bekliyorum. Dostlarım bunu tacil edebilirler. O günün hulûlüne kadar kendimi esaretin elemelerinden, inzivanın kederlerinden, hattâ hayatıma suikast edecek olanlardan bile kurtarmak için hiç bir teşebbüste bulunmayacağım.»

Mülâkatın bu nakil şeklinde biraz propaganda kokusu hissolsunsa bile esaretini mütevekkilâne ve saburane kabul etmek, teşebbüsü dostlarına bırakmak Sultan Murad'ın tam mizacına göre bir hareket olduğunu, mülâkatta bu yolda esaslı sözler cereyan eylediğini kabul etmek muvafık olur. Sultan Murad'dan Çırağan'da mahpusiyeti esnasında:

– Ben Selâhaddini Eyübî'nin tarihini ve başka tarihleri çok okudum. Saltanat yüküne tahammül edemem. Bu yükü biraderim çeksin! Yolunda sözler çok işitilmiştir.

(Abdülhamid-i Sâni Devri-i Saltanatı) ikinci Çırağan vak'asını Ali Suavi vakasından evvel gösteriyor. Halbuki bu meseleye dair neşredilip aşağıda bahsedeceğimiz (1 Zilkade 1295) tarihli resmî ilân bunun Ali Suavi vak'asından sonra olduğunu isbat etmektedir.

Vakıa (Süleyman Paşa Muhakemesinin) birinci fasikülünde -oğulu Sami Bey fasikül yerine kürrase [forma] tâbirini kullanıyor- eski Sabah gazetesinden naklen şöyle bir resmî ilân dercedilmiştir:

(Geçenlerde bazı bethahan tebdil-i kıyafetle Çırağan Sarayı âliyesine dühûle tasaddî için ol canibe azimetleri istihbar olunması üzerine ahzu tevkif olunup icrayı tahkikat ile merkurmlar istintak edildikte keyfiyet mahzı isabet olduğu anlaşıl原因 olarak merkurum müfsitler hakkında mücazâtı lâzime derdesti icra bulunmuş olmakla beyanı hale iptidar kılındı.) 1 Kanunuevvel 76.

Ancak bu ilânın altındaki tarih tetkike şayandır. 1876 senesi kanunuevveli hicrî 1293 senesinin sonlarına düşer. Bahsetmekte olduğumuz teşebbüs ise hicrî 1295 senesinin sonlarındadır. Bunun için ya Sami Bey bu ilânı kitaba naklederken tarihini yanlış almıştır -*ki bu pek muhtemeldir*- yahut bu ilânda münderiç hadise şimdi bahseylediğimizden ayrı ve Suavi vak'asından çok evvel cereyan eylemiş bir şeydir. Eski gazete koleksiyonlarını elde etmek kabil olmadığı için bu ciheti daha ziyade derinleştirmeye imkân bulamadığımı esfle zikrederim. Bu koleksiyonlara malik olanlar bu ayların nüshalarını karıştırıp neticesini bildirseler hakikatin tenvirine hizmet eylemiş olurlardı.

15 - Çırağan Sarayı'na su yollarından nasıl gidilirdi?..

Sultan Murad'ı iclâsa teşebbüs edenlerden hükûmetçe elde edilenlerin mahkûmiyetleri 1295 zilkadesinde ilân edilmiştir. Bundan da cemiyetin sekiz dokuz ay gizlice çalıştığı anlaşılır. Ali Suavi vak'asıyla (17 Cemaziyülevvel 1295) bu mahkûmiyet ilâmı arasında üç buçuk ay kadar bir vakit geçtiği, tarihlerin bu tetkik ve tatbikiyle meydana çıkar. Bu son teşebbüste Ali Suavi vak'asıyla da alâkadar bir kaç kişi mahkûmiyete uğramışlardır. Bu da ikinci Çırağan vak'asının ilk Ali Suavi vak'asından sonra olduğunun en katî delilidir.

Acaba Kleanti, Ali Şefkati ve arkadaşları Ali Suavi ile de beraber çalışmışlardı da o teşebbüs muvaffak olmayınca gayretleri, cüretleri kırılmayarak gene gayelerine vüsul için bir ikinci teşebbüste daha mı bulunmuşlardı? Yoksa bunlarınki başlı başına ve Suavi'ninki ile hiç alâkası ve irtibatı olmayan bir teşebbüs mü idi? Bu nokta hâlâ karanlıktır. İkinci Çırağan vak'asında böyle müphem kalmış birçok noktalar bulunduğunu düşünerek, bunların mümkün olduğu kadar tamike ihtiyac hissettim. Bunun için Sultan Murad dairesi hakkında hususî malûmat sahibi olacaklarına ihtimal verdiğim bazı zevata müracaat eyledim.

Abdülhamid'in berberbaşısı Hüsnü Bey'in üvey oğlu matbuat mümeyyizliğinden mütekait Şemsettin Bey ile (geçende vefat etmiştir) gene Hüsnü Bey'in yeğeni ve Didon Arif Bey'in oğlu muzıkadan mütekait Cafer Bey'in bu bapta verdikleri izahatı birleştirerek aşağıya kaydeyliyorum:

(Nakşifent Kalfa Sultan Murad dairesinden altınla dolu bir çanta ile çıkmıştı. Kalfa, iptida zevcesi Tarandil hanım Sultan Murad dairesinden çıkmış olan Aksaray'da sakin Nuri Bey'in hanesine gitmişti. Sonra gene haremi Sultan Murad dairesinden çıkma Cananîyar hanımın zevci berberbaşısı Hüsnü Bey'in Sencebey yokuşunda Cihannüma camii kurbunda kiraladığı bir eve geçti. Nakşifent Kalfa, Cananîyar hanımın sarayda kalfası olmasıyla hayli müddet burada misafir kaldı; yanında bir de halayık var idi.

Sultan Murad'ın validesi, oğlunu saltanata nail etmek için okuyucular, üfürükçüler ile münasebetini hiç kesmezdi. Aşağıda anlatılacak su

yollarından veya bir iş vesilesiyle Sultan Murad dairesinden harice çıkabilenler Nakşifent Kalfaya Sultan Murad'ın giydiği çamaşırları, gömlekleri getirirler, Nakşifent de bunları emniyet ettiği «duası müessir» efendilere okutturur, aynı vasıtalar ile Valide Sultan'a iade eylerdi.

Kavakta dabaghanede (Baldırı Kara) denilen bir Hintli vardı. Nakşifent Kalfa bunu berberbaşı Hüsnü Bey'in evine getirtir, orada Sultan Murad'ın çamaşırlarını okuttururdu. Sultan Murad'ı yeniden iclâsa çalışan cemiyete dahil olan maliye kâtiplerinden Muhtar Bey de Serencebey yokuşunda bir eve nakletmişti. Hintli Baldırı Kara, bazan Muhtar Bey'in evine de giderek oradan Çırağan Sarayı'na doğru nefes üflerdi!

Hüsnü Bey'in oğlu tahriratı hariciye kâtiplerinden ve ahrardan Tevfik Bey de cemiyete dahil olmuştur. Cemiyet âzasının içtimaları bir kaç defa Cananıyar hanımın evinde vaki oldu. Bu cemiyete (Kelean Hoçopulo) dahi dahil idi.

Kılıç Ali camiini geçtikten sonra Enver Paşa konağına doğru iki su yolu bacası vardır. Zevcesi şehzade Selâhaddin Efendi validesinin kız kardeşi olan Doktor Emin Paşa konağının karşısına isabet eden su-yolu bacasından girilerek Çırağanla münasebette bulunulacaktı. Muhtar Bey bir su yolcu elde etti.

(Cafer Bey bu su yolcunun adı Mehmet veya Ali olacağını söylemiştir. Fakat bu işten mahkûm olan iki su yolcunun adları Ahmet ve İsmaildir.)

Emin Paşa konağının karşısındaki menfezden Hüsnü Bey'in oğlu Tevfik Bey, Ali Bey - Ali Şefkati Bey- bir kaç defalar girip çıktılar.

(Cafer Bey Nâmık Kemal Bey'in de bu su yolundan Çırağan'a girdiğini işittiğini söylemiş ise de Kemal Bey'in bu cemiyetle bir alakası olduğuna dair hiç bir malûmat yoktur.)

Suyolları bir adam boyunda genişçe lâğımlardır. İçinde müşkilâtsiz yürünebilir. Buradan girilince Çırağan Sarayı'nda hamam ile bahçe arasında denize giden lâğım bacasından çıkılabilirdi. O zaman içerideki bekçiler ve ağalar daha değiştirilmemiş olduğundan bunlar Sultan Murad'a sadakatle hizmet ederlerdi.

Berberbaşı Hüsnü Bey'in hanesinden Çırağan Sarayı'nın binek taşı görülürdü. Su yolundan Çırağan'a gitmek üzere birisi bacadan gi-

receği sırada Hüsnü Bey'in hanesinde evvelce kararlaştırılmış şekilde pencereye havlular asılarak Çırağan'a haber verilir, oradan işaretin anlaşıldığı cevabı gene muayyen işaretle alınca suyoluna girilirdi.

Berberbaşı Hüsnü Bey'in evine gidip gelmeler ziyadeleşince, haremî Cananıyar hanım hükümetin şüphesini celbetmek ihtimalini düşündü. Bunun üzerine Nakşifent Kalfa yanındaki cariyeye ile gene o civarda diğer bir ev kiraladı. Bundan sonra cemiyetin içtimaları hep bu evde yapıldı.

Nakşifent çantasındaki para ile icabında kalabalıkla iş görecektik adamlar yazmağa da çalışıyor, bunlara beşer lira veriyordu. Bir gün Üsküdar'daki köprülü konak sahibi Abdülâziz'in baş mabeyncisi Hafız Mehmet Bey'in bir harem ağasına misafirete gitti. Orada bir uşak yanında götürdüğü çantasına anahtar uydurdu; paraları çaldı. Nakşifent Kalfa da bundan sonra parasızlıkla şaşırıp kaldı.

Berberbaşı Hüsnü Bey'in oğlu Tevfik Bey -Nâmık kemal Bey'den- aldığı evrakı su yolu tarikiyle Çırağan'a isal ederdi. Tevfik Bey becerikli ve cevval, ateşli bir genç idi. Cemiyet tarafından Sultan Murad lehine tanzim olunan beyannameleri de Fatihte o yapıştırmıştı. Cemiyete dahil olan kavasbaşı Mustafa Ağa'nın oğlu Tevfik Efendi ile birlikte geceleyin Beşiktaş müvakkithanesi önünde beyanname yapıştıran kavasbaşızâde yakalandı. Hüsnü beyzâde Tevfik Bey kaçıp kurtulmağa muvaffak oldu.

Bu kavasbaşızâde Tevfik Efendi de şehzadelîği hengâmında Sultan Murad'a intisap etmiş idi; çalgı çalarak Sultan Murad'ı eğlendirirdi.

Cemiyetin diğer âzası hükümetçe yakalanınca Avnullahül Kâzîmi'nin babası ve Sultan Murad'ın ikinci kâtibi Hacı Hüseyin Hüsnü Bey ile Muhtar Bey divan-ı harpte (bu işi biz tertip ettik) dediler. Cihannüma imamı Arnavut İmam Ali Efendi, Nakşifent Kalfa'nın berberbaşı Hüsnü Bey'in evinde bulunduğunu hükümete haber vermesi üzerine Hüsnü Bey'in hanesi arandı ise de Kalfa bulunamadı. Ancak Hüsnü Bey tevkif edildi.]

16 - Sultan Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak isteyenler nasıl yakalandılar?..

Şimdiye kadar verilen izahat tamamıyla gösteriyor ki Kleanti Skalieri ile arkadaşları, Sultan Murad'ı yeniden iclâs için tertibatı bir an evvel ikmale gayret ve faaliyetle çalışıyorlardı. Tam icraata girişileceği günlerde hükûmet de cemiyet âzası aleyhine faaliyete geçti. (Sultan Abdülhamid'in Devr-i Saltanatı) isimli kitap, bu bapta şu malûmatı veriyor:

«Bu fesadın mürettepleri sabık sultanı Çırağan Sarayı'ndan kaçırıp namına bir beyanname neşretmek, bu beyannamede Sultan Murad'ın hal'i, şer'-i şerife muvafık olmadığından saltanat hukukunun gasıbı olan Abdülhamid'in elinden alınması mutasavver ıslahatın kâffesi din ve şeriat ahkâmına mügayir olmakla cümlesinin reddi, Sultan Murad'ın meşru hükümdar tanınması lüzumunu ilân eylemek tasavvurunda imişler; mezkûr beyannamenin bir suretine hükûmetçe derdest olunmuştur.

Bu sırta Sultan Murad'ın sarayındaki kadınlardan bazıları da vakıf imişler. Fesat erbabı kadın kıyafetinde olarak Çırağan Sarayı'na girer ve orada zikrolunan kadınlarla müzakere ederlermiş. Sultan Murad'ın eski gözdelelerinden ve bu esrara vâkıf olanlardan biri bu tasavvurları Abdülhamid'in cariyelerinden olup mahremane münasebette bulunduğu bir kadına hikâye etmiş, keyfiyet bu suretle şüyu bularak zabıtaca ittihaz olunan tedbirler üzerine kadın kıyafetiyle saraya girenler derdest edilmiş. Bunlar meyanında İngiltere sefaretî tercümanının biraderi (Stavridis) namında bir Rum dahi var imiş.

«Midhat Paşa'nın ifadesine atfen (?) rivayet olunduğuna nazaran» bunların plânları mucibince bir akşam dört kişi erkek kıyafetinde olarak Çırağan Sarayı'na girmiş. Sarayın önünde bir vapur hazır duruyormuş. Kapıda duran nöbetçiler bu kadınlardan birinin peçesinin altında bir sakal görmeleriyle şüphelenerek hepsini tevkif etmişler; dördünün de erkek, hattâ içlerinden birinin merkum Stavridis olduğu tebeyyün etmiş. Vapur Rus vapuru olup Sultan Murad'ı Odesaya götürecekt ve oradan saltanat hakkı iddia edilecek imiş.

Diğer bir rivayete nazaran bunların maksadı Sultan Murad'ı değil, o vakit henüz on yaşında bulunan mahdumu Selâhaddin Efendi'yi

kaçırmak imiş. Hem de vapurla Odesaya değil, kapalı araba ile Beyoğlu'nda Rusya sefarethanesine.

Bunun için on gündenberi iki kişi Çırağan Sarayı'nın etrafında dolaşmakta ve Valide Sultan ile görüşmenin çaresini aramakta imişler. Bunların biri adliye nezareti memurlarından Üsküdarlı Mehmet Efendi, diğeri maliye nezareti memurlarından Hüsnü Bey imiş. Bunlar Beşiktaş zabıtası memurlarından Arif Bey isminde birini bulup 300 lira vererek kendilerine muavenet etmesini teklif etmişler; oda gûya kabul etmiş.

Bir akşam iki kadın sarayın kapısına gelerek Valide Sultanı göreceklerini söylemişler. Kapıcılar Valide Sultan'ın meşgul olduğunu bahane ederek bunları bir müddet bekletmişler; o aralık dışarıda bir araba durmuş. İçinde merkurum Stavridis ile bir Lehli var imiş. Bu dört şahıs derhal tevkif edilerek Dolmaahçe Sarayı'na Damat Mahmut Paşa'nın yanına götürülmüş. Burada mevkuflar bir dereceye kadar itiraf-
ta bulunarak maksatları şehzadeyi arka kapıdan çıkarıp Rusya sefareti-
ne götürmek, sonra münasip bir zamanda Rusya'ya aşırnak, orada vak-
tiyle Şeyh Şamil'in oğluna yapıldığı gibi beylik verilmek olduğunu
söylemişler. Buna neden dolayı lüzum gördükleri sorulunca Mehmet
Efendi ile Hüsnü Bey:

– Şeytana uyduk! cevabını vermişler.)

Nerelerden toplandığı zikredilmeyen bu rivayetler arasında müteşebbislerin beyannamelerinde mutasavver ıslahatı din ve şeriat ahkâmına mugayir gördükleri için reddeyledikleri kaydı inanılacak şey değildir. Teşebbüse Hristiyanlar da karıştığına göre müteşebbislerin ıslahatın reddine taraftar olacakları nasıl kabul olunabilir? Bu eserde, hükümetin eline geçtiği yazılmış olan beyanname de neşrolunmamıştır.

Ancak bütün bu rivayetler Sultan Murad'ı tahlis ve yeniden iclâs maksadıyla yapılan teşebbüste, hariçle Çırağan arasında kadın kıyafetine giren bazılarının irtibatı temin eylediklerini teyit eylemektedir, hükümet bu teşebbüsten nasıl haberdar olabildi?

(Sultan Hamid'in Devr-i Saltanatı) bunu bir kadının ifşaatına yahut kapıdaki nöbetçilerin dikkatlerine atfediyor. Acaba cemiyet âzasından birinin arkadaşlarına ihanetle hükûmete ihbarı vaki olmuş mudur?

Bu mesele divan-ı harpçe tanzim ve ilân edilmiş olan mazbatada (zaptiye nezaretinin müteyakkızane tedbirlerinden) bahsoluduğu gibi (Sultan Murad Saltanatında bir kaç gün kâtiplik hizmetinde bulunmuş olan Hacı Hüsnü Bey'in «bu cemiyeti fesadiyenin menviyatı şekavet-kâranesine dair bir dereceye kadar malûmat vermiş» olduğu zikderilmesi bu ihtimali teyit eylemektedir.

Hükûmet, cemiyetin teşekkülünden ve maksadından haberdar olunca icraata girişeceği güne kadar intizar ile geceleyin mukabeleci Aziz Bey'in hanesini bastı.

Cemiyet efradından ayrılan fedailer «birisi Rum olmak üzere üç kişi» kıyafetlerini tebdil eyleyerek Çırağan Sarayı'na girmeğe tasaddi ettikleri sırada elde edildiler.

Bunların zaptiye kapısında istintakları icra olundu ve cemiyet âzasının kimlerden ibaret olduğu anlaşıldı. Ancak Kleanti, Ali Şefkati Bey, Nakşifent Kalfa ile bir iki kişi de ihtifa ve firar eylediler. Ali Şefkati Bey, arkasından Nakşifent Kalfa Kleanti yardımıyla Atina'ya ka-pağı attılar.

Cemiyet âzasının divan-ı harpte icra kılınan muhakemeleri neticesinde Kleanti, Nakşifent Kalfa ve mukabeleci Aziz Bey'in rüesadan oldukları tebeyün etti; Hekim Agâh Efendi de Sultan Murad'ın iclâsı tasavvurundan muahharen feragat eylediğini iddia eyledi ise de bir ara onun da Sultan Hamid'e suikast için cemiyete alet olmağa muvafakat eylediğini itiraf etmiş bulunmasına mebni o da diğer üçü gibi cemiyet reislerinden sayıldı; dördünün de idamlarına hüküm verildi.

Divan-ı harp mazbatasında kullanılan bu padişaha suikast tabiri mana itibarıyla cemiyetin Sultan Hamid'i öldürmeği de programına ithal eylediğine işaret sayılabilir ise de asıl maksat saltanattan iskat olmalıdır.

**17 - Divan-ı Harp mahkemesinin kararı
ve tartışmalı rivayetler...**

Divan-ı harp Ali Şefkati ve Sultan Murad kurenasından İsmail Beyler'in Rodosta, Maliye kâtiplerinden Muhtar Bey'in Sakız'da, sabık maarif meclisi âzasından Vâcid Efendi'nin Limni'de, kavasbaşızâde Tefvik ve Filibeli Abdullah Efendilerin Sinopta, tütüncübaşı Hüseyin Efendi'nin Şam'da, talebe-i ulûmdan Abdürrahim Efendi'nin İstan-köy'de on ikişer sene;

Suyolcu Ahmed'in Van'da, suyolcu İsmail'in Sakız'da on ikişer sene;

Evvelce Ali Suavi teşebbüsünden de malûmatları olduğu bu tahkikat esnasında anlaşılan kahvecibaşı İbrahim ve ticareti harbiye kâtiplerinden Esat Efendiler'in Samsun ve Şam'da altışar sene;

(Bu Esat Efendi «hükûmeti meşruta» namıyla bir risalenin sahibi-dir. Şam'dan Fizan'a, sonra Bitlis'e kaldırılmış, Şam'da uzun müddet reji müdürlüğünde kullanılmıştır.)

Ticaret mümeyyizlerinden Asım, Serasker kapısı kâtiplerinden Ahmet Rıza Efendiler'le Üsküdarlı Nuri Bey'in, zaptiye neferi Hasan ile Memiş'in, Kleanti'nin kardeşi oğlu Mihalaki'nin sırasıyla Sakız, Trabzon, Rodos, Sayda, Kudüs ve Sinop'ta altışar sene;

Seniha Sultan kâhyası Hacı Bekir Efendi ile Ortaköy camii hatibi Mehmet Efendi'nin Bozcaada ve Midilli'de üçer sene kalebent edil-melerine karar verdi.

Yukarıda ismi geçen Hacı Hüsnü Bey'in cürmü itibarıyla altı se-ne müddetle kalebent edilmesi icap ederse de ihbaratta bulunmuş ol-mak itibarıyla altı sene müddetle Anteb'e nefyolunmasına hüküm ve-rildi. Cezaların müddeti mazbata tarihinden cereyan eyleyecekti.

Gerek Ali Suavi vak'asında ve gerek bu ikinci iclâs teşebbüsle-rinde iştirakleri sabit olamayan diğer mevkuflar kefaletle tahliye olun-dular. Ali Suavi ve Kleanti vakalarının bütün evrakı Seraskerlikten Bâb-ı Âliye gönderildi. Vükelâca divan-ı harbin verdiği hükümler tas-tik olundu. Padişaha arz edildi.

Abdülhamid, Suavi vak'asından Hafız Nuri Efendi ile beşe balığ olan idam mahkûmlarının cezalarını on beşer sene kalebentliğe tahfif etti.

Divan-ı harbin verdiği bu hükümleri «Süleyman Paşa Muhakemesi» eserinde bulduğumuz mazbut suretinden naklettim. Maatteessüf mazbatanın tarihi esere nakledilmekte zühul edilmiştir.

O zamanın gazete koleksiyonlarını elde etmek de kabil olamadığı için gerek cemiyet fedailerinin Çırağan Sarayı'na ne günü girmeğe tasaddî eylediklerini, gerek bu hüküm tarihini tesbit eylemek imkânını bulamadım.

Diğer taraftan anlaşıldığına göre kavasbaşızâde Tevfik Efendi'nin on iki seneye mahkûmiyetinde de bir yanlışlık olmuştur. Bu Tevfik Efendi işte birinci derecede faal rol oynayan Sultan Mecid'in berberbaşısı Hüsnü Bey'in oğlu Tevfik Bey ile isim müşabehetinden ve beyanname yapıştırırken yakalanmış olmasından dolayı olacak ki ağır ceza görmüş, Tevfik Bey ise cezasız kurtuluvermiştir.

Hareminin Nakşifent Kalfa ile münasebeti sarayca malûm olan berberbaşısı Hüsnü Bey de evvelâ tevkif edilmiş idiyse de Abdülhamid Hüsnü Bey için:

– Ben onu eskiden tanırım. O böyle şeylere karışmaz diyerek, tahliyesini icra ettirmişti.

Mahmut Celâleddin Paşa'nın *Mir'at-ı Hakikat'te* şöyle bir ifadesi vardır:

(Çırağan Sarayı'nda karı kıyafetinde tutuldular) denilen herifleri oraya sokan, sonra «ele geçirdik» deyu işi gürlütiye boğan mabeyn müşiri Damat Mahmut Paşa olduğu muahharen tahakkuk eylemiş idi!

Damat Mahmut Paşa'nın *Mir'at-ı Hakikat'te* beyan edildiği üzere tasniini kabul eylemek ancak yukarıda yazdığım 1 Kanunuevvel 76 tarihli resmî ilânın, bu ikinci Çırağan vak'asından başka bir hadiseye taallûk ettiğini meydana koymakla kabil olabilir. Yoksa bu ilân, tarihi yanlış zapt edilmiş de, bu ikinci Çırağan vak'asına temas ediyor ise işte Mahmut Paşa'nın tasnii olamayacağı da aşikârdır. Bu halde *Mir'at-ı Hakikat'in* bu ifadesi de Mahmut Celâleddin Paşa'nın bir suizannından ibaret kalır.

Divan-ı harbin mazbatası Sultan Murad'ı iclâs için bir cemiyetin mevcudiyetini katiyetle gösteriyor. Bu mazbatadaki hükümlerin Sultan Aziz'in katli davasında olduğu gibi mürettep ve müzevver bir dram sonunda sadır olduğunu ise gösterecek hiç bir delil yoktur.

Süleyman Paşazâde Sami Bey (Süleyman Paşa Muhakemesi) eserine Ebüzziya Tefvik Bey'den aldığı şu izahatı da derceylemiştir:

(İngiltere konsolosu baş tercümanı ... Stavridisin biraderi ... Stavridis Midhat Paşa'nın Brendizi'ye ibadından bir kaç gün mukad-dem pamuk dokuma bir çarşafa bürünerek bertakrip Çırağan'a girmiş, Sultan Murad ile mülâkata muvaffak olmuştu. Bu adamı tuttular, ve iki üç ay kadar umumî hapisanede meriyülhatırlar odasında tevkif eylediler. Kemal Bey ile Teodor Kasap dahi bu dairede mevkuf idi. Stavridis onların yanına gider, oturur idi. Stavridis Büyükadada sakindir.)

Ebüzziya Tefvik Bey'in ifadesinde de bir yanlışlık olacak:

Çünkü Midhat Paşa 21 Muharrem 1294 - 6 Şubat 1877 günü Brindizi'ye sevk edilmiştir. Bu Kleanti vakası H. 1295'de vaki olan Suavi vak'asını takip eylediğine göre Ebüzziya Tefvik Bey'in de tarihleri ve şahısları karıştırmış olması lâzım geliyor.

Sultan Murad'ı iclâs için vaki olan bir teşebbüsten başka suretle de bahsolunuyor:

Gûya Sultan Murad'ın kurenasından Seyit Bey, Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda komşularından Darı Şura-yı Askerî başkâtibi Said Efendi ve memurlardan Muhtar Bey ile ittifak ederek bu bapta Sultan Murad dairesiyle muhabereye iptidar eylemişler, yazdıkları mektuplar Çırağan sarıyana cari su yollarında bir muşambaya sarılmış olarak yakanır; Seyit Bey'le iki refiki tutularak her biri bir tarafa nefyolunur. Bu Seyit Bey teşebbüsü Kleanti teşebbüsleriyle müşabebet noktaları arz ediyor. Acaba ikisi bir midir?

Yoksa Seyit Bey'i nefyettirmek için bu yolda düzme bir tertip mi yapılmıştır? Bu da gösteriyor ki bu ikinci Çırağan teşebbüsü hakkında halledimesi lâzım gelen meçhul ve müphem noktalar kalmamış değildir. Matbuat mümeyyizliğinden mütekait Şemsettin Bey'in bana bildirdiğine göre:

Sinop'a izam edilen mahkûmlardan kavasbaşı zâde Tefvik Efendi müddetini ikmal eylediği halde serbest bırakılmıyor, İstanbul'a avdet edemiyordu. Sinop'ta hastalandığından İstanbul'a avdetine müsaade olunmasına dair mahallinden vaki olan iş'ar ve istirham üzerine keyfiyet sadaret makamından mabeyne arzedilmişti. Bu bapta sadır olan irade-i seniyyede şu sözler vardır:

(Merkumun adalet-i ilâhiyyeye tevdiyle af ve itlâkı!)

Abdülhamid bu ikinci Çırağan vak'asından sonra saraya giden su yollarına pek ziyade ehemmiyet vermiştir. Bunların tamiri adeta mühim bir hükûmet meselesi rengini alırdı; su yollarına girecek su yolcular ancak en sıkı teftiş ve tecessüs altında iş görebilirlerdi; su yollarının şüpheli ve tehlikeli görülen bazı kısımlarının kum ile kapandığı bile rivayet edilir.

18 - Skalyeri ve Nakşifent Kalfa'nın gizlice Atina'ya kaçmaları...

Tunuslu Mahmut Paşa damadı olup 1884 sonlarında Atina'da konsoloslukla bulunmuş olan İsveçli Ali Nuri Bey, Fransızca Akşam gazetesinde ahiren neşrettiği makalelerde Kleanti Skalieri ile Nakşifent Kalfanın Atina'daki hayatlarına dair şu malûmatı vermiştir:

(Kleanti Skalieri, Sultan Muradın vefakâr dostu ve sarrafı idi. Ali Suavi vak'asından sonra Malta köşküne nakledilmiş olan Sultan Murad buradan Skalieri'ye:

– Beni buradan kurtarmaz isen bu köşk benim mezarım olacaktır. Mealinde bir tezkere isal ettirdi. Kleanti hemen:

– Sultan Murad'ı derhal Çırağan Sarayı'na nakletmezseniz Yıldızı uçuracağız diye ve komite imzasıyla bir beyanname hazırladı ve bunu gazetesine dercetmek üzere ölüm tehdidiyle Estern -Ekspres müdürü M. (Whitaker)e gönderdi. Whitaker bu tehditnameyi hemen sarayda İngiliz Saîd Paşa'ya götürdü ve ne yapması lâzım geleceğini sordu, İngiliz Saîd Paşa omuzlarını silkerek:

– Neşrediniz! cevabını verdi. Beyanname Estern Ekspreste çıktı; İngiliz Said Paşa gazetenin bir nüshasını Abdülhamid’e arzetti. (İşin bu noktasında biraz garabet var.) Saray telâşa düştü. Whitaker saraya celbolundu. Meselenin nasıl cereyan eylediği anlaşıldı.

İngiliz tebaasından olan Whitaker’e hemen memleketi terketmesi, etmezse cebren çıkarılacağı tefhim edildi; gazetesi tatil olundu, kendisi de İstanbul’dan çıktı.

(Bu gazete sonra İngiliz sefaretinin müracaatıyla *Levant Herald* namıyla intişar etmiştir.)

İngiliz Said Paşa Konya’ya nefyedildi. Fakat maksat hasıl olmuştu. Abdülhamid korkarak Sultan Murad’ı Çırağan’a naklettirdi.

(Yukarıda bu nakil meselesinin İngiliz elçisinin müracaatı üzerine vaki olduğunu yazmıştık.)

Bundan sonra Sultan Murad taraftarları Çırağan mahpusunu kurtarmak için bir kaç defa teşebbüste bulundular; fakat bir netice elde edemediler. Kleanti Skalieri birçok defa Ali Şefkati Bey’in takip ettiği yoldan *-Nakşifent Kalfa’nun yardımıyla-* Sultan Murad’a mülâki olmuş idi. Sultan Murad’ın yemeklerine striknin zehiri karıştırılmakta olmasıyla Kleanti, Sultan Murad’a panzehir getirmişti.

(Bu bir şüpheden ileri gelmiş olacaktır. Zehirin verildiği muayeneye müstenit olamaz. Kim muaye edebilmiş te bunu meydana çıkar-mış? Tecrübeye ise Sultan Murad’ın mukavemet edemeyeceği aşikâr!)

Skalieri’nin Sultan Murad ile münasebetleri Abdülhamid’ce anlaşılması üzerine Skalieri ile Nakşifent şiddetli takibat ve taharriyata tâbi tutuldular. Yanında bulunduğu zaman Sultan Murad’ı musiki ile eğlendiren Nakşifent Kalfa musiki derslerini mızıka-i hümayun kumandanı Necip Paşa’dan almıştı. Sultan Hamid’in düşüncelerine ağâh olan Necip Paşa, Nakşifent Kalfaya gaybubet etmesi haberini isal etti.

Skalieri ile Nakşifent Beyoğlu’nda bir dost evinde saklandılar. Barbogallo isminde bir İtalyan terzi Nakşifent Kalfa’ya gemici kıyafeti hazırladı; Nakşifent İtalyan gemicileri ile kol kola sarhoşlar gibi düşe kalka Beyoğlu sokaklarından geçti, bir ecnebi gemisine kapağı attı, Pire’de karaya çıktı Barbogallo da artık Beyoğlu’nda kalmağı pek emin bulamayarak Atina’daki dostlarına iltihak etti.

Nakşifent Kalfa Atina'da Skalieri ile beraber oturdu. Ölümüne kadar ona baktı. aralarındaki münasebata dair bedhahane dedikodular olmuştur. Fakat bunların hiç aslı yoktur.

Abdülhamid, Skalieri'nin bütün emvalini müsadere etti (!) Parasız kalan Skalieri Atina'da kendisine iş arıyor, fakat her bulduğu işten Abdülhamid'in memurları vasıtasıyla yaptırdığı teşebbüsler neticesinde çarçabuk çıkarılıyordu. En sonra ayda yüz yirmi sonra 150 drahmilik bir iş buldu ve bunda tutunabildi.

Abdülhamid, Skalieri'yi öldürtemez ise elindeki evraki mutlaka zaptetmek için takibatın arkasını bırakmıyordu; memurları Skalieri'nin yemeğine zehir katmağı tecrübe ettiler. Kleanti tam zamanında yetiştirilen bir ilâç ile gasyan ettirilerek kurtuldu (!)

Kleanti - Nakşifent işi bir devlet meselesi ehemmiyetini almıştı. Bir gün Kleanti konsolos Ali Nuri Bey ile görüştü. Artık siyasetle uğraşmayacağını, bu işlerden bıktığını, kalan ömrünü rahat geçirmek istediğini söyledi. Ali Nuri Bey'e müracaat etmesini kendisine tavsiye eden dostu Doktor Mavroyeni Paşa olduğunu da ilâve etti.

Ali Nuri Bey ile Skalieri arasında verilen karar üzerine Skalieri pa-dışaha bir istirhamname gönderdi. 1886'da mezunen İstanbul'a giden Ali Nuri Bey'e iki mühim varaka da tevdi etti. Skalieri bu varakaları mühürlü bir zarf içine koymuştu. Sultan Murad'a taallük eden bu varakalardan biri Midhat Paşa, diğeri Sadullah Bey tarafından imzalanmıştı. Bu zarf Ali Nuri Bey tarafından elden ele Abdülhamid'e tevdi olunacaktı.

Yalnız Skalieri Sultan Murad tarafından yüksek makamlar işgal eden bazı zevata gönderilmiş olup elinde bulunan mektupları vermekten imtina ediyordu; bunları şahitler huzurunda ancak yakmayı kabul etmişti.

Ali Nuri Bey İstanbul'a gelince Şeker Ahmet Paşa'ya müracaat etti. Skalieri işine müdahale ve tavassuttan memnun kalmamakla beraber Şeker Ahmet Paşa, Hacı Mahmut Efendi'ye meseleyi açtı. İki birlikte Ali Nuri Bey'in bulunduğu odaya geldiler, Hacı Mahmut Efendi, Ali Nuri Bey'le kendisini yalnız bırakmasını Şeker Ahmet Paşa'ya söyledi.

Teşebbüsteki ciddiyeti takdir eden Hacı Mahmut Efendi Ali Nuri Bey'i kendi dairesine götürdü. Ali Nuri Bey orada Skalieri ile Nak-

şifent Kalfanın Atina'daki sefilâne hayatlarını anlattı. Mahmut Efendi gidip Sultan Hamid ile görüştüktan sonra elindeki mazrufu bizzat takdim edebilmesi için ne vakit huzura kabul edileceği kendisine bildirileceğini tebliğ etti.

Bir kaç gün sonra kabasakal Çerkes Mehmet Paşa evrakı getirmesini Ali Nuri Bey'e haber verdi. Yıldızda mülâki olduğu Hacı Mahmut Efendi bu mazrufu görmek istedi. Eline aldı, içinde muzır bir şey olup olmadığını anlamak ister gibi muayene etti. Sonra Ali Nuri Bey'i huzura götürdü. Abdülhamid Ali Nuri Bey'i nafiz bir nazarla süzdükten sonra:

– Veriniz! diye irade etti. Kâğıdın takdiminden sonra Hacı Mahmut Efendi'nin bir işaretleriyle Ali Nuri Bey çıktı.

Biraz sonra Hacı Mahmut Efendi, Ali Nuri Bey'in yanına gelerek zat-ı şahanenin Atina'ya avdetten evvel bir daha saraya gelmesini irade eylediğini söyledi. Ali Nuri Bey veda için saraya gidince Mahmut Efendi zât-ı şahanenin Skalieri ile Nakşifend'i affeylemeğe rıza gösterdiğini, Atina elçisi Feridun Bey'e bu bapta lâzım gelen tebliğatın yapılacağını bildirdi.

Ali Nuri Bey Yıldızdan çıkmadan evvel kabasakal Mehmet Paşa'yı da gördü. Kabasakal Paşa affi öğrenince:

– Zatı şahane affedebilir. Bu onun hakkıdır. Fakat bakalım biz affedecek miyiz! Bahusus o Nakşifent kaltağını! dedi.

Abdülhamid, Kleanti Skalieri'ye 25 ve Medine'ye gidip oturma şartıyla Nakşifent Kalfa'ya 7 altın maaş tahsis eylemişti. Fakat Nakşifend'in Medine'ye gitmesi şartı işi bozdu.

19 - Abdülhamid şimdi de «feragat» vesikasının peşine düşüyor...

Skalieri hakkında takibat bir kat daha şiddetlendi. Sarayca elde edilen yeğeni, evrakı aşırnak maksadıyla Skalieri'nin oturduğu apartımanda bir yangın ikâna çalışıldı; muvaffak olunamadı. Elçi Feridun Bey ile başkonsolus Dakes Efendi de bu evrakı elde etmek için türlü çarelere tevessül eylediler. Fakat Skalieri bunları emin bir mahalde hıfzediyordu. Onlar da bir şey beceremediler.

Nihayet Sultan Hamid saray tercümanı İbrahim Hakkı Bey ile -Sadrazam Hakkı Paşa- saraydan doğramacı Karlo Efendi'yi -Alman Karl Yensseni- Atina'ya gönderdi. Bunlardan da bir fayda hasıl olmadı.

Sefarete casusluk eden bir Rum, evrakı bulacağını iddia ediyor, sefaretten birkaç para çekiyordu. Bu adam konsoloshane tercümanı Nikolayidis Efendi ile birlikte İstanbul'a gönderildi. İstanbul'a çıkar çıkmaz her ikisi Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa tarafından karakolda hapsedildiler. Nikolayidis Efendi bir kaç gün sonra Atina'ya avdet ettiyse de casus Rum bir daha görünmedi.

Ali Nuri Bey ikinci bir mezuniyetle İstanbul'a gelince Hacı Mahmut Efendi'yi görerek Skalieri ile Nakşifend'in çektikleri sıkıntıları ve sefaleti iyice anlattı. Bu defa Abdülhamid kalfanın Medine'ye gitmesi şartından da feragat etti. Bundan sonra Skalieri ile Nakşifent hiç bir suretle taciz edilmediler. Hacı Mahmut Efendi Ali Nuri Bey'den «senet» hakkında -Midhat Paşa'nın Sultan Murad akla avdet eyler ise Abdülhamid'in tahttan feragat edeceğine dair verdiği söylenen mahut senet-malûmat sordu. Ali Nuri Bey:

- Zât-ı şahaneye arzyleyiniz ki Kleanti bu kâğıdı eline geçirmiş olduğunu katiyen beyan etmektedir. Yalnız Midhat Paşa'nın bunu mahvetmediğini, nezdinde İngiltere'ye götürdüğünü biliyor. Müsbet olarak bunu söylüyor, başka bir şey bilmediğini ifade ediyor.

Hacı Mahmut Efendi bu cevabı Abdülhamid'e arzyledikten sonra şu irade ve talimat ile avdet etti:

- Bu senet şimdi ancak tarihî bir kıymeti haiz olmakla beraber zât-ı şahanenin bunu bulmağa büyük ehemmiyet vermesi pek tabiidir.

Bu vesikanın ne olduğunu keşfetmeğe çalışmanız irade iktizasındandır. Muvaffak olursanız size yok yoktur!

Ali Nuri Bey Atina'ya avdetinden bir müddet sonra Kafkasya'ya tayin edildi. Veda esnasında Nakşifent Kalfa kendisine hatıra olarak Res-sam Ayvazovski'nin eseri olan Sultan Murad'ın bir tasvirini hediye etti.

Skalieri bir müddet sonra Atina'da metrukiyet ve sefalet içinde öldü; Nakşifent de Mısır'a giderek bir kaç sene sonra orada vefat etti.)

Skalieri'nin bu kadar ehemmiyet veren evrakı da bulunamadan kaldı.

Paris'de vefat eden Ali Şefkati Bey'in evrakı (Meşveret) gazetesini çıkaran Ahmet Rıza Bey'in elinde kaldığını evvelce yazmıştım. Murat Bey, (*Tatlı Emeller ve Acı Hakikatler*) eserinde, Ahmet Rıza Bey'in Ali Şefkati Bey tarafından Abdülhamid'e hitaben yazılmış de-ğerli ve belîğ bir nasihat mektubunu asıl muharririnin namını göstermeden neşreylemiş bulunduğunu zikrediyor.

İşte ikinci Çırağan vak'ası hakkında toplayabildiğim malûmat burada bitiyor. Teessüf ederim ki bu vakanın her noktasını vesikaların noksanı ve malûmat almak için müracaat edebilecek zevatın meçhuliyet ve fikdanı yüzünden istediğim derecede tenvire ve izaha çare bulamadım. Bu mesele mestur ve meşkûk kalan noktaları Ali Şefkati ve Seyit Beyler'in Skalieri ve Stavridisin ailelerinden veya hariçten tenvir zahmetini ihtiyar eden olursa bu sütunlar battibi verecekleri izahata açıktır.

Ali Nuri Bey hülâsaten naklettiğim yazısında, Abdülhamid'in mahut saltanatından feragat senedinin mevcudiyetini ve İngiltere'ye nakledilmiş bulunduğunu Skalieri'nin söylediğini bildiriyor. Bu senet hakkında tetkikatımı evvelce yazmış olduğum için burada daha fazla bir şey demeğe lüzum görmüyorum. Ancak bir gün Skalieri'nin metruk evrakı meydana çıkarsa şimdiye kadar mektum kalmış bazı noktalar hakkında merakaver malûmat alacağımıza şüphe edilemez.

Bu ikinci Çırağan vak'ası tarihî bir romana da mükemmel bir zemin olur! Muhtelif milletlerden adamlar, kadınlar, saray ricali ve diplomatlar, casuslar, saltanat seririnde bulunan bir padişah ile tahtından mahrum kalmış mahpus diğer bir padişah, Çırağan Sarayı'na giden su yolları, Sultan Murad'ı kaçırma teşebbüsleri, mahkûmiyetleri, firarlar,

mühim vesikalar, zehir ve yangınlı suikastler! Velhasıl tarihî bir romanın bütün unsurları var!

Abdülhamid'in takdirleri...

Abdülhamid vükelâ ve rical hakkında kendi tecrübesine göre muhakemeler, tarifler yürütür, mahrem kurenasına söylerdi. Mütercim Rüştü Paşa için:

– Müraî, iki yüzlü idi, her şeyi yapacak gibi yaltaklanır, fakat elinden bir şey gelmezdi, bütün hareketleri sahte idi! Hüseyin Avni Paşa için:

– Hain ve nankör idi; icraatının saiki garezkârlığıdır; devletin menfaati değildir.

Mütalaasını irat ederdi. Midhat Paşa ismini telâffuz ettiği zaman elini şakağına götürür, bir kaç saniye dalgın durur, (46) sonra:

– Farfara idi! Ne yaptığını bilmezdi; zamanını takdir edemezdi, derdi. (47)

Tercüman delirmiş!..

Osmanlı-Rus muharebesi devam ediyordu. İngiltere sefreti baş tercümanına vekâlet eden ikinci tercüman bir gece sabaha karşı sadrazam Ethem Paşa'nın (21 Muharrem 1294 - 7 Muharrem 1295) konağına gelir. Ethem Paşa uyandırılır.

Tercüman – İngiltere devleti Rusya'ya harp ilân etti. Sefarete telgraf geldi. Tebşir ederim.

Der. Ethem Paşa hemen saraya gider. Keyfiyeti Abdülhamid'e ihbar eder. Son derece memnun olan padişah daha sabah açılmadan sabırsızlıkla İngiliz sefaretine yaverlerden birini gönderir. Elçi uyandırılır.

Elçinin ne harp ilânından, ne telgraftan haberi yok! Mesele tahkik ve tetkik olunur. Meğer ikinci tercüman o gece tecennün etmiş!

Size de bir ada bulunur!..

Ali Suavi vak'ası kendilerinde hal' işlerine karışmak istidadı görülen vezirler ve müşirler ile şeyhülislâmların taşrada tayin edildikleri mansıplarda veya gönderildikleri menfalarda müebbeden kalmalarını intaç eylemiştir. (48)

Sadrazam Hamdi Paşa Suriye’de (vefatı Birotta H. 1301), Başvekil Sadık Paşa Akdeniz adalarında (Limni’de 1319), Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi (Medine’de 1319), Hasan Hayrullah Efendi (Taif’te 1316), Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa (Abdi Paşa . Rodos’da H. 1301), Süleyman Paşa (Bağdat’ta), Serasker Redif Paşa Rodos menfasında son nefeslerini vermişlerdir.

Harbiye mektebinden çıkarak kuraları beşinci orduya düşen bir kaç genç zabıt Şam’a giderken vapurları Rodos’a uğrar; karaya çıkarlar; hürmet ve nezaket eseri olarak Redif Paşa’yı ziyarete giderler. Redif Paşa bundan pek hoşlanır; devlet ve millet uğruna can ve başka hizmetten farğ olmamalarına dair nasihatler, feyizlerine dair temenniler ve dualar eyler; sonunda şu sözleriyle kalbinin bütün acısını döker:

– Çalışınız, efendiler, çalışınız! Elbette sizi de oturtacak bir ada bulurlar!

Ali Suavi hakkında bir mektup:

İsminin neşrini arzu etmeyen bir zattan aldığım bir mektupta Ali Suavi vak’asına ait olarak Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa’nın kendi ağzından işitilmiş olmak üzere şu izahat verilmektedir: Hasan Paşa anlatır idi ki:

«İkinci uykusuna yatmıştım. Çırağan nöbetçilerinden bir asker koşarak geldi ve ancak (saray basıldı) diyebildi, o kadar süratle gelmiş, heyecana kapılmış idi ki düşüp bayılıverdi. Mehmedi de *-muavini Mehmet Paşa-* o gün Serasker kapısına göndermiştim; yalnızdım. Silâh almağa bile vakit yoktu. Hemen sopamı aldım. Süratle ve yalnız başıma saraya koştum. Lâkin mabeyn müşirine bir, seraskere de bir asker göndermeği unutmadım. Saraya vardığım zaman Çırağan adetâ boşalmış gibi idi. Meydanda kimseler görünmüyordu; yalnız derinden bir uğultu işittim. Merdivenden yukarıya yavaşça çıktım. Büyük salon hıncahınç dolu idi.

Sultan Murad müsellah idi, yüksek bir yerde gûya cülûs etmiş gibi duruyordu. Yanında Ali Suavi nutuk söylüyor, arkasını okşuyordu. Biat hitam buluyordu!

– Padişahım çok yaşa! avazeleri başladı. Murad Efendi’nin valide-si orta kapıdan beni gördü, bağırdı. Yanımdaki anahtarlar ile hemen va-

lideyi odaya kilitledim. Salonun dışarı açılan kapısının arkasına saklandım. Ali Suavi bu aralık:

– Haydi, padişahım! dedi. Evvelâ kapıdan Murad Efendi çıktı. Ben çekildim. Ali Suavi çıkar çıkmaz elimdeki sopa ile kafasının arka tarafına var kuvvetimle vurdum. O anda beyni parçalandı, yıkıldı. Sonra Murad Efendi'yi kucakladım; hareme attım; anahtar ile kilitledim. Önüme gelen ihtilâlcileri tepeledim, temizledim. Bu arada asker yetişti.»

Bu rivayet dahi Ali Suavi ile muhacirlerin hücumunda Çırağan Sarayı dahilinde cereyan eden ahvale dair yazdığım diğer rivayetlere ilâve edilebilir. Mektubun sahibi şu malûmatı da lütfetmektedir:

«Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa, Ali Suavi vakasındaki hizmetini ölünceye kadar muhiplerine iftihar ile tekrarlardı. Ben Hasan Paşa'nın sopasını gördüm. Atlas torba içinde yatağının başında asılı dururdu. «Sakallı şerif» kudsiyeti ile bunu herkese öptürürdü! Sopanın ucu adeta püskülleşmiş idi; kan izleri hâlâ üstünde idi.

Hasan Paşa'ya bu vak'adaki hizmetine mükâfeten padişah tarafından feriklik rütbesi, murassa Osmanî nişanı, 5.000 altın, Nişantaşındaki konak ihsan olunmuştu. Kızına da emsalsiz bir çift küpe verilmişti. Çorumlu Hasan Paşa ziyade uzun boylu idi. Kaloşları elli santimetre tutardı. Vaka günü ihtilâlcilerden on dokuzunu sopasıyla öldürdüğünü söylendi. Pehlivan gibi kavi bünyeli olmasına rağmen nazik sesli, muamelesi kibarane ve misafire hürmetkârane idi.

Abdülhamid kendisine istisnaen büyük nüfuz ve salâhiyet vermişti. Geçtiği sokaklarda gayri müslimler korku ile saklanırlardı. Abdülhamid Hasan Paşa'ya minnettarlığını saklamaz:

–Paşa! Padişahlığım sayendedir! derdi. Hasan Paşa'nın da bu sözden koltukları kabardıkça kabarırdı.»

Diğer bir taraftan bana verilen malâmuta göre de Hasan Paşa bazı muamelelere canı sıkıldıkça Abdülhamid'e:

– Unutmayın ki saltanatta duruyor ise sopam sayesinde! diye dargınlıkla haber gönderir, Abdülhamid de bu sadık muhafızının gönlünü almağa şıtap ederdi!

Bir kaç gün evvel diğer bir zat da bana gene Hasan Paşa'dan işitilmiş olmak üzere Ali Suavi'nin bir sopada beyni dağılmış, hattâ bir parçası sıçrayarak duvara yapışmış olduğunu teyiden söylemiştir. Acaba vaka günü Çırağan Sarayı'nın içinde, salonda bulunup olanı biteni gözleriyle görmüş olanlardan hayatta kimse yok mudur?

20 - Çırağan vak'ası ve Skalyeri'nin saklı evrakına ait rivayetler...

Aldığım bir mektupta Ali Suavi vak'asından bahsedilirken şu izahat veriliyor: «Sultan Murad, Ali Suavi ile birlikte Çırağan'ın salon kapısından merdivene çıkarken Ali Suavi'nin arkasından tutar gibi yürüyordu. Sultan Murad'ın üstünde silâhlar vardı. Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa arkadan Ali Suavi'ye sopayı indirip onu yere düşürdükten ve Sultan Murad'ı kucaklayıp içeriye bıraktıktan sonra, Suavi'nin yerde serilmiş vücudunu yakalıp merdivenden aşağı attı; bu anda aşağıdaki muhacirlerden biri Hasan Paşa'ya tabancasıyla nişan aldı. Hasan Paşa'nın muavini Mehmet Paşa tam sırasında yetişerek bu muhaciri arkasından tabanca ile vurdu.

Hasan Paşa bundan sonra sopasıyla salona daldı. Mehmet Paşa'yı takiben asker geldi. Ali Suavi'nin naşını gören muhacirlerin kuvve-i maneviyeleri kırılmıştı. İçeridekiler kaçışmağa koyulmuşlardı. Çırağan'ın çerçeveleri gayet hassas sustalı gibi müteharrik ve kuvvetli yapılmıştı; az dokunulunca hemen kalkar; inerdi. Muhacirler kargaşalıkta pencerelerden atılmağa kalkıştılar; on sekizi kimisi gırtlaktan ve başından, kimisi vücudundan bu pencelerde asılı kaldı. İşleri bitirildi. Hasan Paşa muavini Mehmet Paşa'ya daima:

– Benim hayatımı kurtardın! derdi. İki de geceleri uyanık bulunmağa mecbur olduklarından ekseriya gündüzleri uyurlardı.

Balıkesirli Mehmet Paşa vakt ü hali yerinde bir ailenin çocuğu idi. Babasının vefatından sonra annesi diğer birisiyle evlenmişti. Sekiz yaşında olan Mehmet evde üvey babasıyla geçinemiyordu. Nihayet bir gün kavga ettiler. Mehmet evden kaçtı. O sırada Balıkesir etrafında Kara Fatma adlı bir kadının riyasetinde bir eşkiya çetesi vardı. Küçük Mehmet de bu çeteye iltihak etti.

Meşhur Reşit Paşa'ya perde çavuşluğu etmiş olan Çorumlu Hasan Ağa o sırada Balıkesir'de zaptiye ağası idi. Reşit Paşa konağında iken kendisinden yaşça büyük Dilber Kalfa ile evlendirilmişti.

Hasan Ağa çok geçmeden Kara Fatma çetesini yakaladı; çetedeki sekiz yaşındaki çocuğun cüret ve celâdetine hayran kalarak Dilber hanı-

mın da muvafakatiyle Mehmed'i kendisine evlâtlık edindi. İşte müşirliği kadar terfi eden Hasan Paşa'nın muavini olan Mehmet Paşa da zaptiye mesleğinde bu suretle yetişmiştir. Abdülhamid, Hasan Paşa'ya kızdıkça:

– Artık Türk'ün ayrıntı kabardı! der, fakat bir şey yapmazdı. Bunun için ölünceye kadar mesnedinde kalmıştır.

Hasan Paşa vefatında evlâdından her birine ayda 180 altınlık irat bırakmıştır. Livalığa kadar terfi eden Mehmet Paşa ise Şişli -Pangaltı mevki kumandanı olmuş, meşrutiyetin ilânında Bingazi'ye nefyedilmiş idi. Menfasından avdetinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Gerek bu, gerek bundan evvel neşrettiğim mektuplarda verilen malûmat dahi Hasan Paşa'nın tek başına muhacirlerden kimseye görünmeden, mukavemet görmeden Çırağan'a nasıl girebilmiş olduğunu, Suavi'yi nerede ve hangi anda tepelendiğini mukni bir surette göstermiyor. Yalnız birçok rivayetler Suavi'nin Hasan Paşa sopsasıyla işi bitirdiği noktasında birleşiyor.

Skaliyeri'nin saklı evrakı...

İkinci Çırağan vak'asında mühim ve mestur kalmış bazı noktalar bulunduğu için bunları tenvir edecek olanlara bu sütunların açık olduğunu bildirmiştim. Aldığım bir mektupta, Kleanti Skaliyeri nezdinde bulunduğunu İsveçli Ali Nuri Bey'in ortaya koyduğu mühim evraka ait bir maceradan bahis ile şu izahat veriliyor:

«Bahriye müteahhitlerinden Varteridi isminde bir İtalyan (Be-yoğlu lâtin cemaatinden Vartalidi Efendi mi acaba?) bir perşembe günü Kabataş iskelesinden iki bina aşağıda şimdi odun deposu olan yalıda oturan bahriye feriklerinden umum filo komodoru Cihangirli Mehmet Paşa'nın konağına gelir; beraber getirdiği Yorgi Skalieri namında şapkakalı bir Rum'u takdim eder.

– Kleanti Skalieri'nin oğludur. Size bir ricası vardır der. Bu Yorgi Skalieri'nin yanında küçük bir sandık vardı. Bu sandığın içinde 18 Eylül 1934 tarihli (356 numaralı) tefrikanızda bahsettiğiniz evrak bulunuyordu. Yorgi Skalieri:

– Babam Sultan Murad'a hizmet etti. Ben de Sultan Hamid'e hizmet edeceğim. Siz hergün padişaha jurnal torbası gönderiyor imişsiniz. İçindeki evrak ile bu sandığı da arzediniz.

Diyerek sandığın Abdülhamid'e takdimine tavassutunu rica eder. Mehmet Paşa kaşlarını çatarak:

– Ben jurnal torbası göndermem. Donanmanın raporlarını arz ederim. Yaptığım resmî bir muameledir. Bu evrakın bana şümulü yoktur. Bunu zaptiye nazırına götürünüz.

Cevabını verir. Mehmet Paşa'nın yanında bulunup muhavereyi dinleyen hususî kâtibi şair Dehlevî Tevfik Efendi eğilir, paşanın kulağına yavaşça:

– Paşa hazretleri, müsaadenizle arz ederim ki zaptiye nazırı bu evrakı mal bulmuş mağrûbi gibi kapar, Yıldız'a götürür; bu vesile ile «bu evrakı evvelâ Mehmet Paşa'ya götürmüşler, amma takdimden imtina etmiş; galiba Murad Efendi tarafıdır» demekten de çekinmez. Kararım ki size bir fenalığı dokunur! İhtarıyla Mehmet Paşa'yı ikaz eder. Mehmet Paşa bu defa:

– Peki, siz sandığı bana bırakın. Evvelâ ben içindekileri tetkik ve mütalaa edeyim de öyle takdim ederim. Der. Yorgi Skaliyeri sandığı emanet eder ve Varteridi ile birlikte çıkar, gider.

İşte bir türlü meydana çıkmayan Skaliyeri evrakı bu suretle komodor Mehmet Paşa'nın eline geçer. Mehmet Paşa o gece bunları kâtibine okutturur; bilmediği bir çok sırlara vâkıf olur. Bu mesele konaktaki kadınlar ağzından Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın muavini Balıkesirli Miralay Mehmet Bey'in haremine, oradan da Mehmet Bey'in kulağına gider; Mehmet Bey de hemen Hasan Paşa'ya haber verir.

Komodor Mehmet Paşa meseleyi Abdülhamid'e arz etmesi için mabeynci Ragıp Paşa'ya açar ve evrakın muhteviyatından bahseder; Ragıp Paşa da sandığın kendisine getirilmesini ister.

Cumaları maruzat takdim olunmazdı. Komodor Mehmet Paşa cumartesi sabahı sandığı araba ile Yıldız'a götürmek üzere arabacısının yanına kor. Beşiktaş karakolunun önünden geçerken Beşiktaş serkomiseri arabasının yolunu keser; Hasan Paşa gelir, arabadan sandığı bizzat alır. Komodor Mehmet Paşa'ya da:

– Siz zahmet etmeyin. Ben arz ederim. Der, Mehmet Paşa şaşırır, mabeyne giderek keyfiyeti Ragıp Paşa'ya bildirir.

Sandık ile içindeki evrak Hasan ve Ragıp Paşalar arasında kayna-
dı mı? Yoksa Abdülhamid'e takdim edildi mi? Artık burası malûm değıl-
dir. Yalnız işitildiğine göre bu evrak arasında mühim bir kâğıt var idi:

Kleanti Skaliyeri İngiltere sefaretı vasıtasıyla Londradan meşhur
bir deli hekimi getirtmiş; bu hekimi getiren şilep Çırağan Sarayı açığın-
da demirlemiş; doktorla Kleanti (skafandr)lar giyerek sarayın ana lâğ-
mından içeriye girmişler! Doktor altı ay saray içinde, harem dairesinde
saklanmış, sonra gene aynı yoldan çıkmış, İngiltere'ye avdeti muhal ol-
duğuna dair bir rapor vermiş; işte bu rapor da mahut evrakın içinde imiş.

Hasan Paşa ve Miralay Mehmet Bey ile müsahip Cevher Ağa her
gece münavebeten teknil Çırağan Sarayı'nı dolaşmak ve Sultan Mu-
rad'ı gözleriyle görmek mecburiyetinde idiler; sarayın iç kapılarının
anahtarları bile ceplerinde bulunurdu; Çırağan'da altı ay yabancı bir
doktorun saklanabilmiş olması vazifelerinde tekâsüllerini gösterecekti.

Sandıktaki evrak arasında bu doktorun verdiği raporun da bulun-
duğunu öğrenince padişahın gazabına uğramaktan korkarak sandığı el-
de etmek istemişler; Hasan Paşa da bu sebeple sandığı Mehmet Pa-
şa'dan aldırılmış!»

Bu hikaye tarzına göre Ragıp Paşa meseleden haberdar olunca
Hasan Paşa'yı mesuliyetten kurtarmak için keyfiyeti ona haber vermiş
olmak lazım geliyor. Bu sandıktaki evrak ne gibi şeylerdi?

Kleanti Skalieri mühim evrakını Abdülhamid'e vermemek için
bu kadar zaruret ve felakete katlanmış iken oğlu denilen Yorgi'in bun-
ları öyle kolaycacak ve hiç bir ivaz ve teminat mukabilinde olmayarak
başkası nezdinde bırakmış olması garip görünüyor. Ehemmiyeti haiz
olsun olmasın bu evrak Abdülhamid'e takdim edilmiş olmalıdır. Çün-
kü Abdülhamid etrafında hiç kimse diğerinden emin değildi.

Sultan Murad'ın iyileştiği hakkındaki kanaatin ne gibi delillere
müstenit olduğunu evvelki tefrikalarımda göstermiştim. Sultan Mu-
rad'ın arada bir divaneliği tutarak kadın kıyafetiyle pencere önüne gel-
diği, kayık ve sandallar ile geçenlere öyle selam verdiği yolunda şayi-
alar bile çıkarılmamış değildir.

(Bir defa Çırağan pencerelerinden bize de bir selam verilmişti; o
zaman daha mektepte idik; fakat selam verenin hakiki bir kadın oldu-

ğunu iyice farketmiştik de sandalçıya kürekleri kuvvetli çekmesini tembih etmiş idik.)

Ancak bu gibi rivayetler ancak Sultan Hamid'e merbut adamlar tarafından inşaa edilmiş şeyler olduğu için kaymetleri de buna göre ölçülmelidir.

Bu hekim ve rapor hikayesinde Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa tarafından Abdülhamid'in Sultan Murad'a karşı ihtiyar ettiği hareket tarzını mazur göstermek için kasten ortaya atılmışa pek benziyor.

Bütün bunlar gösteriyorki Sultan Murad -Kleanti Skalieri- Abdülhamid munasebetlerindeki sırların bir perdesi açılırken arkadan tenvir edilmek lazım gelen başka noktalar beliriyor.

21 - Ali Suavi'nin Çırağan Baskını üzerine son değerlendirme...

Suavi Efendi topladığı muhacirlerle Çırağan'a hücumunda Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın ânî müdahalesi olmasaydı muvaffak olmak ihtimali çok fazla idi.

Abdülhamid bu hücum haberi üzerine pek büyük telâş ve heyecana kapılmıştı. Bütün tüfekçileri ve hademe-i hassayı saraya taarruz edecek suikast erbabını def' ve tenkil eylemek üzere hazırlatmıştı; sarayın bahçe cihetine iki tabur asker yerleştirilmişti.

Vak'a haber alınır alınmaz Abdülhamid yaverlerinden kolağası Tefvik Bey'i göndererek Kandilli'deki yalısında bulunan Mahmud Celâleddin Paşa'yı saraya celbeylemişti.

Mahmud Paşa Beşiktaş iskelesine çıktığı vakit artık vak'a bastırılmış bulunuyordu. Orada gördüğü Hasan Paşa vak'ayı kendisine şöyle anlatmıştı:

– Muhacirler Çırağan'ın paşa dairesindeki kapıda duran nöbetçi neferine hücum ederek elindeki tüfeği almışlar. Cemmigafir ile deniz köşkünün içine girmişler. Bu köşkün bahçe cihetindeki camlarını dahi kırıp doğru sarayın binek merdiveninden çıkmışlar. Oradaki camları da

kırıktan sonra asıl saray içine girmişler, Sultan Murad'ın haremde oturduğu daireye kadar sokulmuşlar.

Bana haber verilmesi üzerine birkaç zaptiye neferiyle yetiştim. Harem dairesine girdim.

Kâtip kıyafetli birisinin 40, 50 muhacirin önüne düşmüş, Sultan Murad'ı ortalarına almış olduklarını gördüm. Muhacirler:

– Sultan Murad çok yaşa!

Diye bağırıyorlardı, selâmlık dairesine çıkmak üzere idiler. Elimdeki sopayı evvelâ kâtibin başına indirdim. Herif oraya düştü. Yanımdaki neferler de diğerlerini döğmeğe başladılar.

Sultan Murad'ı kadınlar kapıp götürdüler. Muhacirler girdikleri yoldan savuşmak üzere iken Binbaşı Kerim Efendi kendilerini askerle karşıladı. Silâh kullanıldı. Muhacirlerin çoğu telef oldu. Bir kısmı da yakalandı.

Hasan Paşa'nın bu ifadesini dinledikten sonra Damat Mahmud Paşa bu işin yalnız muhacirler tarafından yapılamayacağına ve bir ittifak neticesi olacağına hükmederek düşüne düşüne Yıldız sarayına çıktı. Sultan Hamid haremde idi. Nâmık Paşa daire önünde bulunuyordu. Mabeyn müşiri Said Paşa mecruhen ele geçirilenlerden altı yedisini istintak ediyordu. Mahmud Paşa, Said Paşa'nın bulunduğu köşke girerek muhacirlerin ifadelerini dinledi. Bunlar gûya «askere yazılacaklarından isimlerini bilmedikleri bazı beylerin teşvikiyle Beşiktaş'a, oradan Ortaköy'e gelmişler, orta boylu, şişmanca bir efendi, ağalar ile saray kapısında duran neferin elinden tüfeğini almışlar. Deniz tarafındaki köşkün camlarını kırıp saraya girdikleri sırada kendileri de birlikte girmişler, başka şeyden haber ve malûmatları yokmuş.»

Bu sırada mabeyn kâtiplerinden Tevfik Bey bir gazete getirdi. Bunda Suavi'nin bir ilâmı vardı. (*Suavi'nin malûm ilâmı.*)

Bunun üzerine vak'anın mürettibi Suavi Efendi olduğundan şüphe edildi. Maktuller arasında olup olmadığı anlaşılacak üzere mabeyn müşiri Said Paşa'nın Suavi'yi şahsen tanıyan uşağı Ahmed Ağa gönderildi. Ahmed Ağa avdetinde Çırağan'da gördüğü cesetler arasında Suavi Efendi'nin de bulunduğunu bildirdi.

Bu esnada mabeynde vükelâ içtimaa davet edilmişti. Abdülhamid haremnden çıkarak vükelâyı huzuruna kabul eylemiş, vak'anın faillerini meydana çıkarmak üzere fevkalâde bir komisyon teşkilini irade etmişti.

Başvekil Sadık Paşa bu komisyon azasının isimlerini havi olarak tertip eylediği listeyi takdim etti. Fakat Abdülhamid bunu beğenmedi. Komisyonun reisi ve azasını kendisi seçti. Riyasete mabeyn başkâtibi Said, azalıklara Namık, Mustafa, Rauf, Ferik Mehmed Paşalar'la Zaptiye Nâzırını memur etti.

Bu heyet saray haricinde kurulan çadırda toplanarak işe başladılar.

Vak'ada asker hareme girerek silâh kullanmıştı. Telef edilen şahısları gören kadınlar, çocuklarla kalfalardan bir çoğu fevkalâde dehşete dûçar olmuş, âdetâ akıllarını oynatacak hale gelmişlerdi. Şehzade Selâhaddin Efendi de bahriye askerinin yardımıyla harem penceresinden atlıyarak Zırhlı Osmaniye gemisine gitmişti, Sultan Murad saray içinde taş odaya sığınmıştı.

Abdülhamid tarafından bilvasıta verilen teminat üzerine Sultan Murad bu odadan çıkarılarak Malta köşküne götürülmüş, ikinci mabeynci Osman Bey de Selâhaddin Efendi'yi zırhlıdan alıp bu köşke getirmişti. Selâhaddin Efendi'nin bahriyelilerden gördüğü yardıma Abdülhamid tarafından mânâ verilmiş, Bahriye Nâzırı Moralı İbrahim Paşa azledilerek Osmaniye süvarisi ile birlikte istintak altına alınmıştı. (18 Cemaziyülevvel 1295) O gün Damat Mahmud Paşa vükelâ ile birlikte akşama kadar Yıldız'da kaldı. Ertesi ve daha ertesi günlerde de mabeyne celbolundu. Tahkik komisyonuna memur edildi. Komisyonca şu neticeye varıldı:

Ali Suavi Efendi, Sultan Murad dairesi ile muhabere etmeğe yol bulmuş, Sultan Murad'ın hastalığının düzelmiş olduğunu anlıyarak onu Çırağan'dan çıkarmağa ve afiyetini ilân ve isbat ederek cülüsünü temin etmeğe karar vermiş. Suavi'nin bu tasavvuru Sultan Murad'ın bazı mensupları tarafından da teşci edilmiş.

Ali Suavi Efendi eskiden beri ülfet ettiği Filibeli muhacir beyler vasıtasıyla vatanlarından hicret yüzünden canları yanmış bir takım muhacirleri elde ederek vak'ayı ihdas eylemişti.

Tahkik heyetinde evvelâ, «böyle miktarı az muhacirlerle bu işe cüret edilebilmek muhal» diye düşünölmüş idiyse de sonra Suavi'nin

«akıllı görünür bir mecnun ve âlim sanılır cahil bir cesur» olduğu kanaatiyle başlı başına bu cüreti gösterebileceğine hükmedilmişti.

Çırağan vak'asının beşinci günü selâmlık, Mecidiye camisinde yapılmıştı. Selâmlıktan avdetten sonra Sultan Hamid'de vak'ada Serasker İzzet Paşa'nın medhal ve malûmatı bulunduğu hakkında şüphe uyandı. İzzet Paşa hemen azledildi. (23 Cemaziyülevvel 1295) Yerine Damat Mahmud Celâleddin Paşa'nın tayini tensip olundu. İkinci mabeynci Osman Bey kendisine mansıp müjdesini verince Mahmud Celâleddin Paşa iptida:

– Padişahımızın her hizmet-i zatiyesinde can ve başımı feda ederim. Ancak bu memuriyetten affımı rica ederim.

Diye reddetmek istedi ise de sonra iradeye muhalefet kabil olmayacağını anlayarak kabul etti. (24 Cemaziyülevvel 1295) Suavi vak'ası padişahıta vükelâyâ karşı son derecede emniyetsizlik uyandırmıştı, «Mizacında inhıraf» tevlid edecek bir tesir hasıl etmişti. Bu halde «Asdikayı bendegân» büyük endişeye ve ıztıraba düşmüşlerdi.

Nihayet başvekili Sadık Paşa'nın infisali vuku buldu da (26 Cemaziyülevvel 1295) Abdülhamid'de biraz sükûnet hasıl oldu. Fakat sarayda entrikalar durmuyordu.

Abdülhamid kendisini tahta geçirmek için o kadar uğraşmış olan Damat Mahmud Celâleddin Paşa'yı evvelâ İstanbul'dan uzaklaştırmak, sonra icabına bakmak istiyordu. Damat Paşa'nın seraskerliği ancak dokuz gün sürdü. Yerine Fosfor Mustafa Paşa geçirildi. (3 Cemaziyülâhîr 1295) Abdülhamid Mahmud Celâleddin Paşa'ya kâh iltifat ediyor, kâh tehditlerle infial gösteriyordu. Hattâ bir defa ziyade kızmış görünerek:

– Sultan Aziz'in katillerinin birincisi sensin, bile demişti.

Nihayet Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadaretinde bir gün Mahmud Paşa saraya celbedildi. Trablusgarp valiliğine tayin olunduğu hakkında sadır olan irade kendisine tebliğ olundu. Bu irade mucibince Dolmabahçe önünde hazırlanmış olan vapura hemen binerek memuriyeti mahalline gitmesi icap ediyordu. Sultan ile görüşmesine, hattâ konağından bir yatak getirtmesine bile meydan verilmedi. Tüfekçi Yanyalı Yahya Bey ile hünkâr yaveri mülâzım Tatar Şakir Efendi'ye terfik edilerek Trablusgarp'a uzaklaştırıldı.

KİTABIN NOTLARI

Birinci Bölüm Notları

- (1) Fahri Bey'in ifadesine atfen (Süleyman Paşa) dan.
- (2) Abdülaziz'in hal'ini müteakip Antalya'da ikamete memur edilmiştir.
- (3) Resmi Türkiye. (Pol dö Regla)
- (4) Mir'at-ı Hakikat; Mirat-ı Şuûnat; Üssü İnkılâp; Hal'ler ve İclâslar. Mir'at-ı Hayret.
- (5) Namık Kemal'in Hayatı, Ali Ekrem Bey'in ifadesi.
- (6) Hatıra-i Atıf.
- (7) Midhat Paşa; Mir'at-ı Hakikat; Üssü İnkılâp; Resmi Türkiye; Hal'ler ve İclâslar: Mir'at-ı Şuunat; Süleyman Paşa. Tarihi Sultan Murad Han-ı Hamis.
- (8) İbnülemin Mahmud Kemal Bey Yıldız evrakını tetkik ederken Sultan Murad'ın el yazısıyla yazılmış, ortalarından amuden yırtılmış iki tezkere bulunduğunu, parçalarını yapıştırarak evrak hazinesine verdiğini bildiriyor.
- (9) Paris büyükelçisi Münir Paşa, Çerkes Hasan Bey Münir Paşa'nın babası Mahmud Celâleddin Paşa konağına müdavemet ederdi.
- (10) Süleyman Paşa Muhakemesi.
- (11) Süleyman Paşa; Midhat Paşa; Mir'at-ı Hakikat.
- (12) Süleyman Paşa Muhakemesi.
- (13) Mir'at-ı Hakikat. Üssü İnkılâp ise haber verildiğini yazar.
- (13/a) Bu para 85 bin lira olarak meydana konulmuştur.
- (13/b) Bunların ne oldukları Sultan Murad bahsinde izah edilmiştir.
- (14) Mir'at-ı Şuunat.
- (15) Bu İngiliz Wods Paşa Hobart Paşa ile Abdülâziz zamanında donanmaya alınmışlardı. Vods Paşa Avrupa seyahatında şehzade Hamid Efendi yanında bulunmuştu.
- (16) Daha İzmir'de iken el altından ailesine gönderdiği mektupta.
- (17) Bu söz Hilâfetin Mekke şerifi ailesine nakli tasavvuruna da delâlet edebilir.
- (18) Mir'at-ı Şuunat.
- (19) Büyük ihtilâlden evvel Fransanın da Kralsız idare edilemeyeceği zannolunurdu!
- (20) Mir'at-ı Hakikat, Mir'at-ı Şuunat; Hal'ler ve İclâslar; Esevâtı Sudur; Sultan Hamid'in evaili saltanatı, vak'a-i Sultan Murad; Üssü İnkılâp; Sultan Murad'ın Hal'i; Sir Elliot'un makalesi. Sadullah Paşa Mezardan Nida.

İkinci Bölüm Notları

- (21) Abdülhamid'in Devr-i Saltanatı.
- (22) Sultan Hamid Devr-i Saltanatı.
- (23) Bu sözün manasını anlıyamadık. Şık kelimesi acaba o zaman şimdikinden başka mana ve makamda mı kullanılırdı? Muhibe kadında (işte böyle dedi, ...meme) diyerek izah edemedi.
- (24) Üss-ü İnkılâpda beş yüz gösterilir.
- (25) Vasıf Bey'in fotoğrafısındaki tavrını beğenmiyen Abdülhamid bu damadı ikinci bir resim çıkartmağa mecbur etmişti.

Üçüncü Bölüm Notları

- (26) Hadisat-ı Tarihiye.
- (27) Hadisat-ı Tarihiye.
- (28) Tarih Musâhabeleri.
- (29) Manzumeden yalnız beyit ve mısralar alınmıştır.
- (30) Tarih Musâhabeleri, bu konferanslar için (Buyyenin lûgat-ı tarihiyesinden çalıp Almanca öğrendiği mevzular üzerine) diyor.
- (31) Tarih Musâhabeleri.
- (32) L'Europe en Asie Mineure.
- (33) L'Europe en Asie Mineure.
- (34) L'Europe en Asie Mineure.
- (35) Hadisat-ı Tarihiye.
- (36) Hadisat-ı Tarihiye.
- (37) Hadisat-ı Tarihiye.
- (38) Resmi Türkiye.
- (39) İbnülemin Mahmut Kemal Bey Tarih Encümeni Mecmuasında (sayı 13 - 90) bu tarihi 18 Cemaziyülevvel 1295 diye gösteriyor.
- (40) Ali Suavi'nin Galatasaray Lisesi'nde mevcut tercüme-i halinden.
- (41) Esvât-ı Sudûr.
- (42) Tarih Musâhabeleri.
- (43) Mir'at-ı Hakikat.
- (44) Tarih Musâhabeleri.
- (45) Ebüzziya Tevfik Bey'in "Süleyman Paşa Mahkemesinde" mûnderiç ifadesi-ne nazaran.
- (46) Midhat Paşa'ya yaptığını tahattur ettikçe vicdanının kendisini tazip etmesinden olmalı!
- (47) Tarih Musâhabeleri.
- (48) Tarih Musâhabeleri.